

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ- ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ ΣΤΟ ΈΡΓΟ ΤΟΥ MICHEL FOUCAULT:
ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΈΝΝΟΙΑΣ ΣΤΑ ΠΑΡΑΜΥΘΙΑ
ΤΟΥ ΕΥΓΕΝΙΟΥ ΤΡΙΒΙΖΑ**

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ: ΨΥΛΛΑ ΜΑΡΙΑΝΝΑ

ΜΕΛΗ ΤΡΙΜΕΛΟΥΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ:

ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΔΕΣΠΟΙΝΑ
ΣΚΑΡΠΕΛΟΣ ΓΙΑΝΝΗΣ

ΦΟΙΤΗΤΡΙΑ: ΤΣΩΤΣΟΥ ΒΑΣΙΛΙΚΗ
Α.Μ: 1113Μ036

ΑΘΗΝΑ 2016

[...] η μόνη επιλογή που έχουμε είναι ανάμεσα στο μηδέν και το χάος όπου είμαστε ζωντανοί. Το να παύεις να αλλάζεις, να θέλεις να ξεφύγεις από μια εξωτερική και εσωτερική πραγματικότητα που είναι οριστικά χαοτική, σημαίνει να ζεις σαν νεκρός.¹

¹ Πώλ Βέν, *Φουκώ – Η σκέψη του, η προσωπικότητά του*, μτφρ Γ. Καράμπελας, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα, 2011, σ 256

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	4
----------------	---

ΜΕΡΟΣ Α΄

Η έννοια της εξουσίας στο έργο του Michel Foucault

• Από την αρχαιολογία στη γενεαλογία.....	7
• Γενεαλογική περίοδος	10
• Παραγωγική Εξουσία	13
• Προς μια αναλυτική της Εξουσίας	17
• Θεωρία της Κυριαρχίας	21
• Σχέσεις Εξουσίας vs Σχέσεις Κυριαρχίας	27
• Η Πρακτική της Ελευθερίας	29
• Μορφές Αντίστασης στην Εξουσία	30
• Ποιμαντική Εξουσία	33
• Πειθαρχική Εξουσία	36
• Το Ύστερο Υποκείμενο στην Ιστορία της Σεξουαλικότητας... ..	44
• Εξουσία και αλήθεια	47
• Βιοπολιτική	48
• Κυρίαρχη εξουσία και γυμνή ζωή	51

ΜΕΡΟΣ Β΄

Αναπαραστάσεις της Εξουσίας στον Ευγένιο Τριβιζά.

I. Μελέτη Περίπτωσης: « Τα μαγικά μαξιλάρια».....	55
II. Μελέτη Περίπτωσης: «Η τελευταία μαύρη γάτα».....	70
III. Συνέντευξη με τους συντελεστές της παράστασης: «Η τελευταία μαύρη γάτα». Ομάδα Ιδέα, Θέατρο Άλφα, Αθήνα 2016 - 2017	
• Απομαγνητοφώνηση της συνέντευξης.....	76
• Κλασική Θεματική Ανάλυση.....	82

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	86
--------------------	----

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	89
-------------------	----

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα εργασία εισάγει το ζήτημα της εξουσίας στο έργο του Michel Foucault. Πρόκειται για μια προσπάθεια ανάδειξης των βασικών θεματικών αξόνων του θεωρητικού corpus του Γάλλου στοχαστή η οποία πλαισιώνεται στο δεύτερο μέρος από μια ερευνητική υπόθεση που αφορά στη φουκωϊκή ανάγνωση δυο σύγχρονων παραμυθιών, «*Τα μαγικά μαξιλάρια*» και η «*Η τελευταία μαύρη γάτα*» του Ευγένιου Τριβιζά. Η εργασία ολοκληρώνεται με μια σύντομη συνέντευξη με δυο από τους βασικούς συντελεστές της παράστασης «*Η τελευταία μαύρη γάτα*», έτσι όπως παρουσιάζεται αυτή τη περίοδο σε μια αθηναϊκή κεντρική σκηνή, προκειμένου να προσεγγίσει σημεία και στοιχεία σύνδεσης της παραπάνω ερευνητικής υπόθεσης.

Η μελέτη αφορά τα κείμενα της γενεαλογικής περιόδου του Foucault και στρέφει το ενδιαφέρον της σε ένα πλούσιο υλικό συνεντεύξεων και κειμένων. Παρόλο που το αναλυτικό μοντέλο του στοχαστή εξελίσσεται και η θεωρητική του προσέγγιση μετασχηματίζεται διαρκώς, υπάρχει κάτι που προετοιμάζει κάθε φορά την επερχόμενη διαδοχή. Σημείο εκκίνησης μιας νέας εποχής σε ότι αφορά την εννοιολόγηση της εξουσίας, αποτελεί η παραδοχή της απομάκρυνσης από την επικρατούσα θέση που θέλει την εξουσία να ταυτίζεται με τον νόμο και την καταστολή. Ο Foucault ασχολείται με την εξουσία γιατί σε αυτήν αναγνωρίζει ένα θετικό και παραγωγικό ρόλο. Στην ουσία όμως μέσα από τη μελέτη του αυτό που τον ενδιαφέρει κυρίως είναι ο τρόπος με τον οποίο τα άτομα συγκροτούνται σε υποκείμενα.

Κεντρικό σημείο της προσέγγισης αποτελεί η ανάλυση της Πειθαρχικής εξουσίας μέσα από τις αναφορές του Foucault στο *Επιτήρηση και Τιμωρία*, όπως επίσης και η έννοια της βιοπολιτικής αρθρωμένη μέσα από τον λόγο της *Ιστορίας της σεξουαλικότητας*. Η μελέτη της εξουσίας έτσι όπως παρουσιάζεται στο έργο του Γάλλου στοχαστή αναδεικνύει το πέρασμα από την επιτήρηση του εξατομικευμένου σώματος, στον πλήρη βιολογικό έλεγχο του κοινωνικού σώματος. Παράλληλα, η μελέτη των επιμέρους χαρακτηριστικών μας δίνει τη δυνατότητα για κριτικό αναστοχασμό και περαιτέρω σκέψη.

Η σύλληψη της θεωρίας του Foucault για την εξουσία έρχεται σε επαφή με τον λόγο του Τριβιζά στον βαθμό που αναγνωρίζονται μέσα στα παραμύθια του τελευταίου βασικές θεματικές έννοιες, πρακτικές εξουσίας, μηχανισμοί ελέγχου και στρατηγικές αποκλεισμού. Υπάρχει μια ερευνητική υποψία που συνδέει συγγενικά τον Τριβιζά με τον Foucault. Σκοπός είναι λοιπόν μέσα από την ανάγνωση της θεωρίας του Foucault να βρούμε τα σημεία στα οποία οι δυο αυτοί συγγραφείς αγγίζουν ο ένας τον άλλο και σε ένα δεύτερο επίπεδο να πραγματοποιηθεί μια διεπιστημονική προσέγγιση των παραμυθιών. Με στοιχεία από τον χώρο της πολιτικής θεωρίας και όχι της λογοτεχνίας όπως συνηθίζεται, θα προσπαθήσουμε να ερμηνεύσουμε βασικές προβληματικές των δυο αυτών παραμυθιών, διευρύνοντας κατά αυτόν τον τρόπο το πεδίο και θέτοντας νέα ερωτήματα προς κριτική και σκέψη.

Τελικό στάδιο της ερευνητικής διαδικασίας θα αποτελέσει η παράθεση μιας συνέντευξης. Πρόκειται για τη συζήτηση που πραγματοποιήθηκε στο θέατρο «Άλφα», την Παρασκευή 2 Δεκεμβρίου με τους σκηνοθέτες της παράστασης *«Η τελευταία μαύρη γάτα»*, Κώστα Γάκη και Κωνσταντίνο Μπιμπή. Η προβληματική εδώ αφορά το πώς μια σύγχρονη ομάδα νέων ηθοποιών στην Αθήνα του 2016 και δεκαπέντε χρόνια μετά τη συγγραφή του κειμένου του Τριβιζά, αναγνωρίζει μέσα στο έργο βασικές προκείμενες που σχετίζονται με το ζήτημα της εξουσίας. Η βασική προβληματική ωστόσο, έγκειται στο κατά πόσο ο λόγος αυτός βρίσκεται κοντά με το φουκωϊκό corpus.

Σε αυτό το σημείο θα ήθελα να αναφέρω ότι ο Barthes προσδίδει στην ανάλυση ενός κειμένου² παιγνιώδη στοιχεία. Για τον ίδιο η ανάγνωση ενός κειμένου δεν είναι τίποτα άλλο από ένα παιχνίδι που διέπεται από συγκεκριμένους κανόνες: *«[...] Να ανοίξουμε το κείμενο, να συνθέσουμε το σύστημα της ανάγνωσής του, δεν σημαίνει συνεπώς, μόνο να αξιώσουμε και να δείξουμε ότι μπορούμε να ερμηνεύσουμε ελεύθερα. Σημαίνει, πάνω από όλα, και πολύ πιο ριζικά, ότι φτάνουμε στο σημείο να αναγνωρίσουμε ότι δεν υπάρχει αντικειμενική ή υποκειμενική αλήθεια της ανάγνωσης, αλλά ότι υπάρχει μόνο μια παιγνιώδης αλήθεια»³*. Αυτό το παιχνίδι θα μπορούσε λοιπόν να είναι μια εκ νέου εφεύρεση από την πλευρά του εκάστοτε αναλυτή, ένας

² Η έννοια «κείμενο» εδώ δεν αναφέρεται μονάχα στο γραπτό λόγο, αλλά σε οποιαδήποτε μορφής μήνυμα το οποίο άπτεται σημασιολογικής ανάλυσης, βλ. Μαριάννα Ψύλλα, Το μήνυμα ως αντικείμενο ερμηνείας και ανάλυσης, στο συλλογικό *Μέθοδοι στην Κοινωνιολογική έρευνα*, Τυπωθήτω – Γιώργος Δαρδανός, Αθήνα, 1988, σ 84

³ Roland Barthes, *Απόλαυση – Γραφή – Ανάγνωση*, μτφρ Α. Κόρκα, Πλέθρον, Αθήνα, 2005, σ 16 -17

ανοιχτός τόπος προς διερεύνηση, μια προσωπική εμπειρία που τελικά μεταβιβάζεται και συνθέτει μια νέα αντίληψη.

Σε γενικές γραμμές η ανάλυση ενός μηνύματος προϋποθέτει κάθε φορά μια α priori αποδοχή που σχετίζεται με τον βαθμό εμπλοκής του υποκειμένου - ερευνητή και κυρίως με το γεγονός ότι «δεν υπάρχει ποτέ μια και μόνο δυνατή ερμηνεία για το υπό εξέταση θέμα»⁴. Ο ερευνητής, λαμβάνεται ως μεμονωμένη και ξεχωριστή προσωπικότητα και συνεπώς σχετίζεται με συγκεκριμένες κοινωνικές αναπαραστάσεις και αξίες⁵. Μια σειρά κοινωνικών, πολιτικών και πολιτισμικών παραγόντων διαμορφώνουν το ατομικό βίωμα και κατ' επέκταση τη σχέση του υποκειμένου με το αντικείμενο της έρευνας. Με άλλα λόγια, ο ερευνητής σχετίζεται άμεσα με το αντικείμενο μελέτης που έχει μπροστά του και αυτό με το οποίο αναμετρείται κάθε φορά, αντιστοιχεί επομένως στον βαθμό εμπλοκής και τα όρια της σχέσης που αναπτύσσεται μέσα σε αυτή τη συνθήκη. Ο Fiske προεκτείνει τη παραπάνω θέση αναφέροντας πώς το ίδιο το άτομο μπορεί να σχετίζεται με την ιδεολογία του με διαφορετικούς τρόπους σε διαφορετικές περιόδους και αυτό να επηρεάζει το αποτέλεσμα των επιχειρημάτων που αναπτύσσει. Μεταξύ άλλων αναφέρει πώς «παρόλο που όλοι μας αποτελούμε μέλη μιας επιστημονικής κοινότητας, δεν αντιλαμβανόμαστε την επιστήμη με τον ίδιο τρόπο, ούτε ο τρόπος με τον οποίο την αντιλαμβανόμαστε τώρα δεσμεύει τον τρόπο που θα την βλέπουμε πάντα»⁶. Αναδεύεται σε αυτό το σημείο το ζήτημα της αντικειμενικότητας, ο τρόπος δηλαδή με τον οποίο θα πρέπει η τελευταία να διασφαλιστεί, αλλά και η εκ προοιμίου θέση που ανάγει τη συγκεκριμένη έρευνα σε ένα επίπεδο μερικής και όχι καθολικής εκδοχής⁷. Ο αναλυτής ανεξάρτητα από την αλήθεια που ο ίδιος φέρει ως υποκείμενο, οφείλει πάντοτε να απαντήσει σε ένα αίτημα. Η ερμηνευτική του ικανότητα έγκειται ακριβώς σε αυτό το σημείο: στην αντιπαράθεση ανάμεσα στο αίτημα και την αλήθεια⁸.

⁴ Μαριάννα Ψύλλα, *Μεθοδολογία της ανάλυσης ενός γεγονότος από τον έντυπο λόγο*, Τυπωθήτω – Γιώργος Δαρδανός, Αθήνα, 2010, σ 42

⁵ Μαριάννα Ψύλλα, Το μήνυμα ως αντικείμενο ερμηνείας και ανάλυσης, στο συλλογικό *Μέθοδοι στην Κοινωνιολογική έρευνα*, Τυπωθήτω – Γιώργος Δαρδανός, Αθήνα, 1988, σ 78

⁶ John Fiske, *Εισαγωγή στην Επικοινωνία*, μτφρ. Β. Μεσσήνη – Ε. Λούντζη, Επικοινωνία και κουλτούρα, Αθήνα, 1992, σ 178

⁷ Γενικότερα το πρόβλημα της επαγωγής και της εμπειρικά επαληθεύσιμης γνώσης έχει απασχολήσει ιδιαίτερος τη βιβλιογραφία. Θα περιοριστούμε στην απλή τοποθέτηση του Popper σύμφωνα με την οποία η μελέτη της λογικής έχει προτεραιότητα σε σχέση με τη υποκειμενική διαδικασία της σκέψης. Αναφέρει σχετικά, «[...] οι θεωρίες είναι δικές μας επινοήσεις και μπορούν να παραμείνουν υποθέσεις. Από αυτές δημιουργούμε ένα κόσμο ο οποίος δεν είναι ο πραγματικός, αλλά το δικό μας δίχτυ μέσω του οποίου θα συλλάβουμε τον πραγματικό κόσμο». Βλ. Karl Popper, *Unended Quest*, Fontana, Glasgow, 1976, p 60

⁸ Μαριάννα Ψύλλα, Το μήνυμα ως αντικείμενο ερμηνείας και ανάλυσης, στο συλλογικό *Μέθοδοι στην Κοινωνιολογική έρευνα*, Τυπωθήτω – Γιώργος Δαρδανός, Αθήνα, 1988, σ 78

Με δεδομένο τις παραπάνω θέσεις λοιπόν θα προσπαθήσουμε να προσεγγίσουμε το υπό εξέταση αίτημα έχοντας συνείδηση της όσο το δυνατό ουδέτερης εμπλοκής που οφείλουμε να έχουμε πάνω στο υπό διερεύνηση ζήτημα. Για το λόγο αυτό, σκοπεύουμε στο πρώτο μέρος της εργασίας να ακολουθήσουμε μια θεωρητική ανάλυση η οποία θα βασιστεί στα πρωτότυπα κείμενα του Foucault σε συνδυασμό με αναφορές σε επιστημονικά άρθρα και διαδικτυακές πηγές. Αντίστοιχα για το δεύτερο μέρος έχουμε επιλέξει τη μέθοδο της ανάλυσης και τη μέθοδο της συνέντευξης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Η ΈΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ ΣΤΟ ΈΡΓΟ ΤΟΥ MICHEL FOUCAULT

1.1 Από την Αρχαιολογία στη Γενεαλογία

Η συμβολή του Michel Foucault στο χώρο της πολιτικής θεωρίας και πρακτικής σχετίζεται άμεσα με το ζήτημα της εξουσίας. Παρόλο που οι ερμηνευτικές προσεγγίσεις του έργου του αποτελούν αντικείμενο αναρίθμητων συζητήσεων και αναλύσεων, στην πραγματικότητα αυτό που καθιστά ιδιαίτερη τη συμβολή του στο χώρο της θεωρίας, συνίσταται στο ότι ο στοχαστής, δεν έπαψε ποτέ να ασκεί κριτική, να μετασχηματίζει και να αναδιατυπώνει τις διαφορετικές προσεγγίσεις του πάνω στο ζήτημα της εξουσίας⁹. Άλλωστε, ο Foucault δεν πρότεινε ποτέ μια οντολογία της έννοιας¹⁰. Δεν τον ενδιέφερε να εξηγήσει τη φύση της εξουσίας, αλλά αντίθετά το πώς αυτή ασκείται μέσα σε κοινωνικά, ιστορικά και πολιτισμικά καθορισμένα πλαίσια, τι είδους σχέσεις συγκροτεί και με ποιόν τρόπο εν τέλει έλκει ετερόνυμες μεταξύ τους δυνάμεις.

Κατά τη δεκαετία του 1960 και ως τις αρχές του '70¹¹, αναπτύσσει τη θεωρία του Λόγου (discourse). Ο Foucault πίστευε ότι ο Λόγος ως τρόπος περιγραφής, ορισμού,

⁹ Ερμπόν Ντιντιέ, «Το τοπικό και το παγκόσμιο: μορφές εξουσίας και τρόποι αντίστασης», *Αφιέρωμα στον Μισέλ Φουκώ*, μτφρ Κ. Σπαθαράκης, Νέα Εστία, τόμος 169, τεύχος 1843, Απρίλιος 2011, Αθήνα, σ 619

¹⁰ Σταύρος Σταυρίδης, «Ο χώρος της τάξης και οι ετεροτοπίες: Ο Φουκώ ως γεωγράφος της ετερότητας», *Αφιέρωμα στον Μισέλ Φουκώ*, Ουτοπία, τεύχος 72, Νοέμβριος – Δεκέμβριος 2006, σ 145 και Μισέλ Φουκώ, «Δυο Δοκίμια για το υποκείμενο και την εξουσία» στο *Η μικροφυσική της εξουσίας*, Υψιλον, Αθήνα, 1991, σ 75 - 100

¹¹ Σε αυτή τη περίοδο αναφερόμαστε κυρίως στην πρόωγη συγγραφική του περίοδο, τη λεγόμενη «αρχαιολογική» και πιο συγκεκριμένα στα έργα: *Ιστορία της Τρέλας* (1961), *Η Γέννηση της Κλινικής* (1963), *Οι Λέξεις και τα Πράγματα* (1966), *Η Αρχαιολογία της γνώσης* (1969). Ο Negri κάνει λόγο για την τριμερή διάκριση του έργου του Foucault και αναφέρει χαρακτηριστικά: «μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1960, έχουμε την έρευνα για την ανάδυση του λόγου των επιστημών του ανθρώπου [...] Στη συνέχεια, κατά τη δεκαετία του 1970, έχουμε τις έρευνες για τα σχέσεις που υπάρχουν μεταξύ των γνώσεων και των εξουσιών, αναφορικά με την εμφάνιση των πειθαρχιών, του ελέγχου και των βιοεξουσιών, του γνώμονα και της βιοπολιτικής, δηλαδή τόσο μια γενική αναλυτική της εξουσίας όσο και μια προσπάθεια να περιγραφεί από ιστορικής απόψεως η εξέλιξη της έννοιας της κυριαρχίας από την ανάδυση της στο πεδίο της πολιτικής σκέψης μέχρι τις μέρες μας. Και τέλος έχουμε τη δεκαετία του 1980, με την ανάλυση των διαδικασιών υποκειμενοποίησης από τη διπλή σκοπιά της αισθητικής σχέσης με τον εαυτό και της

ταξινόμησης και μελέτης αντιληπτών και αφηρημένων εννοιών, έχει άμεση σχέση με τις εξουσιαστικές δομές¹². Η συγκρότηση του Λόγου είναι αποτέλεσμα της σχέσης γνώσης και εξουσίας. Εφόσον «η εξουσία και η γνώση συμπλέκονται...δεν υπάρχει σχέση εξουσίας χωρίς τη συγκρότηση ενός αντίστοιχου πεδίου γνώσης»¹³.

Η φουκωική ανάλυση επικεντρώνει το ενδιαφέρον της στην εκφορά των Λόγων από την σκοπιά των διαφόρων ειδικών. Γιατροί, ψυχίατροι, εγκληματολόγοι, λιγότερο και περισσότερο επαγγελματίες του χώρου, κατασκευάζουν ή επινοούν κοινωνικές ομάδες προκειμένου αυτές να γίνουν αντικείμενα μελέτης με απώτερο σκοπό τον έλεγχο και την αναμόρφωση¹⁴. Η έρευνα του Foucault¹⁵ έρχεται αντιμέτωπη με ένα ήδη υπάρχον αυθαίρετο σχήμα ταξινόμησης μέσα στο οποίο η αλήθεια και ο ορθός λόγος εξαρτώνται από τις θεσμικές, οικονομικές και πολιτικές απαιτήσεις αυτών των επαγγελματιών. Ο Deleuze¹⁶ διαβάζει σε αυτό το σχήμα του Foucault τις σχέσεις δυνάμεων που αναπτύσσονται ανάμεσα στα ελεύθερα υποκείμενα και τη συγκρότηση της γνώσης που ενεργοποιείται μέσα από τις πολύτροπες διεργασίες της εξουσίας. Χαρτογραφεί ένα διάγραμμα εξουσίας και γνώσης που προϋποθέτει απαραίτητα την ύπαρξη και των δυο αυτών συνιστωσών¹⁷.

Το ζήτημα της εξουσίας απασχολεί τον Foucault στο βαθμό που αυτή καθοδηγεί τις αποφάνσεις και συγκροτεί επιστημονικά αποδεκτές προτάσεις. Στη πραγματικότητα, στο έργο οι *Λέξεις και τα Πράγματα* (1966), ο Γάλλος στοχαστής περιγράφει την τυπολογία των επιστημών του ανθρώπου ασκώντας επίθεση στους υπερασπιστές του ορθού λόγου. Εδώ ο Foucault παρατηρεί μια αναντιστοιχία ανάμεσα στον επιστημονικό Λόγο και την αντικειμενική πραγματικότητα. Ισχυρίζεται ότι η αλήθεια και η κατανόηση του κόσμου χαρτογραφείται μέσα από «αυθαίρετα» και «αυτοαναφορικά» εγχειρήματα¹⁸. Οι λόγοι των επιμέρους στοχαστών υπακούουν σε «λανθάνοντα δίκτυα» που βρίσκονται πέρα από την εξουσία των δημιουργών τους.

πολιτικής σχέσης με τους άλλους [...] Η συνάντηση της αισθητικής του εαυτού και της πολιτικής μέριμνας συνιστά ότι ονομάζουμε σήμερα ηθική» - βλ. Toni Negri, «Ο Φουκώ μεταξύ παρελθόντος και μέλλοντος», *Αφιέρωμα στον Μισέλ Φουκώ*, μτφρ. Τ. Μπέτζελος, Οντοπία, τεύχος 72, Νοέμβριος - Δεκέμβριος 2006, σ 170

¹² Philip Smith, *Πολιτισμική Θεωρία, Μια εισαγωγή*, μτφρ. Α. Κατσικερός, επιμ. Ν. Μπουμπάρης, Κριτική, Αθήνα, 2006, σ 198

¹³ Ο. π., σ 196-198

¹⁴ Ο. π., σ 197

¹⁵ Εδώ η αναφορά γίνεται στο έργο *Η Ιστορία της Τρέλας* (1961)

¹⁶ Gilles Deleuze, *Φουκώ*, μτφρ. Τ. Μπέτζελος, Πλέθρον, Αθήνα, 2005, σ 130

¹⁷ Ο.π.

¹⁸ Philip Smith, *Πολιτισμική Θεωρία, Μια εισαγωγή*, μτφρ. Α. Κατσικερός, επιμ. Ν. Μπουμπάρης, Κριτική, Αθήνα, 2006, σ 197

Κατά ακολουθία το υποκείμενο διαμορφώνει την αντίληψή του για τον κόσμο, υπακούοντας σε μια επιστήμη κανονιστική και ξένη ως προς την ατομική του εμπειρία¹⁹. Μεταξύ άλλων αναφέρει: «Σε έναν πολιτισμό και σε μια δεδομένη στιγμή υπάρχει πάντα μόνο μία επιστήμη που καθορίζει τις συνθήκες δυνατότητας κάθε γνώσης. Είτε πρόκειται γι' αυτή που εκδηλώνεται σε μια θεωρία είτε για κείνη που σιωπηρά επενδύεται σε μια πρακτική».²⁰

Λίγα χρόνια αργότερα ωστόσο, σε μια συζήτηση που θα κάνει με τον S. Hasumi (1972), θα αναθεωρήσει το ασαφές και άναρχο επιχείρημα περί ορθού λόγου, αναφέροντας πώς η τοποθέτησή του στο συγκεκριμένο έργο ήταν καθαρά «περιγραφική». Αυτό που προσπάθησε να εξετάσει ήταν η ανάπτυξη των επιστημών του ανθρώπου σε άμεση συνάρτηση με την εγκαθίδρυση της καπιταλιστικής κοινωνίας²¹. Για αυτό και σε μια δεύτερη συζήτηση που θα πραγματοποιήσει το 1977 πάνω στο ίδιο θέμα με τον A. Fontana και τον P. Pasquino θα υποστηρίξει αναθεωρητικά, πώς « [...]το πρόβλημα του καθεστώτος της πολιτικής της επιστημονικής απόφασης, υπάρχει. Σε αυτό το επίπεδο το θέμα δεν είναι τόσο να μάθουμε ποια εξωτερική εξουσία επιβάλλεται στην επιστήμη, όσο ποια αποτελέσματα εξουσίας κυκλοφορούν ανάμεσα στις επιστημονικές αποφάνσεις, τι συνιστά το εσωτερικό του καθεστώτος εξουσίας, και πώς και γιατί υφίσταται σε ορισμένες στιγμές μια συνολική τροποποίηση αυτό το καθεστώς»²².

Η έννοια του Λόγου, σύμφωνα με τον P. Smith²³, έχει μεγάλη σημασία γιατί εισάγει έναν διαφορετικό τρόπο σκέψης για την εξουσία. Σε αυτή τη περίπτωση ο κοινωνιολόγος αναγνωρίζει στην αναλυτική μέθοδο του Foucault την απομάκρυνσή της από τη μαρξιστική ανάγνωση της ιδεολογίας. Η ερμηνεία του Foucault έρχεται εδώ να ανιχνεύσει δομές και κέντρα εξουσίας απαλλαγμένη από προκείμενες που αφορούν στον τρόπο παραγωγής, τις κοινωνικές τάξεις, τη ψευδή συνείδηση, τον

¹⁹ Γεράσιμος Κακολύρης, «Υποκείμενο, Γνώση, Εξουσία» στο συλλογικό: *Κείμενα Νεώτερης και Σύγχρονης Φιλοσοφίας*, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα, 2008, σ 213

²⁰ Μισέλ Φουκώ, *Οι λέξεις και τα Πράγματα*, μτφρ Κ. Παπαγιώργης, Γνώση, Αθήνα, 1986, σ 240

²¹ Μισέλ Φουκώ, «Από την αρχαιολογία στη δυναστική», *Το Μάτι της εξουσίας*, μτφρ. Τ. Μπέτζελος, Βάνιας, Θεσ/νίκη, 1994, σ 53

²² Μισέλ Φουκώ, «Αλήθεια και Εξουσία», *Εξουσία, Γνώση και Ηθική*, μτφρ Ζ. Σαρίκας, Ύψιλον, Αθήνα, 1987, σ 15

²³ Philip Smith, *Πολιτισμική Θεωρία, Μια εισαγωγή*, μτφρ. Α. Κατσίκερός, επιμ. Ν. Μπουμπάρης, Κριτική, Αθήνα, 2006, σ 198

ιστορικό υλισμό και εν γένει μια προσέγγιση ολοκληρωτικά βασισμένη στην οικονομία²⁴.

Ωστόσο, ο Foucault στην Παράδοση της 7^{ης} Ιανουαρίου του 1976 ομολογεί το τέλος μιας σειράς συγγενικών ερευνών²⁵. Ο ίδιος ισχυρίζεται ότι οι τελευταίες δεν κατάφεραν να δημιουργήσουν ένα ενιαίο πλαίσιο σύλληψης και άρθρωσης μιας συγκεκριμένης θεωρίας, εγκαινιάζοντας κατά αυτό τον τρόπο μια νέα αναθεωρημένη περίοδο σκέψης. Στην περίοδο αυτή αποδίδει την έννοια της «γενεαλογίας» και αυτή είναι η θεωρητική στροφή στην οποία θα εστιάσει και η παρούσα μελέτη. Η έξοδος του Foucault από την αρχαιολογική μέθοδο και η είσοδος στην γενεαλογική προϋποθέτει την άρση της «*τυραννίας των καθολικών λόγων*»²⁶. Πρόκειται ουσιαστικά για μια προσπάθεια απελευθέρωσης της γνώσης από την «*συγκεντρωτική εξουσία της επιστήμης*»²⁷ και της ανάδειξης μιας νέας περιοχής *πράξεων, πρακτικών και σκέψεων* που σχετίζονται άμεσα με το πεδίο της πολιτικής²⁸.

1.2 Γενεαλογική περίοδος²⁹

Στα κείμενα μετά το 1968, γίνεται φανερό η μετατόπιση των αναλύσεων του στοχαστή σχετικά με το ζήτημα της εξουσίας. Εδώ κυρίαρχη θέση κατέχει η σχέση της τελευταίας με την γνώση και η επανεγγραφή³⁰ του επιχειρήματος σε ότι αφορά το υποκείμενο. Το αναλυτικό μοντέλο του Foucault αμφισβητεί τις παραδεδομένες θεωρήσεις και συγκροτεί την έννοια της εξουσίας απομακρύνοντας την από εκείνη της αρνητικής σύλληψης που την ταύτιζε αποκλειστικά και μόνο με τον νόμο και την

²⁴ Ο. π., σ 197

²⁵ Michel Foucault, *Για την Υπεράσπιση της Κοινωνίας*, μτφρ. Τ. Δημητρούλια, Ψυχογιός, Αθήνα, 2015, σ 17

²⁶ Michel Foucault, *Για την Υπεράσπιση της Κοινωνίας*, μτφρ. Τ. Δημητρούλια, Ψυχογιός, Αθήνα, 2015, σ23

²⁷ Ο. π., σ 24

²⁸ Michel Foucault, *Πολεμική, Πολιτική και Προβληματοποιήσεις στο Εξουσία, Γνώση και Ηθική*, μτφρ Ζ. Σαρίκας, Ύψιλον, Αθήνα, 1984, σ. 134

²⁹ Σύμφωνα με την επιχειρηματολογία του Foucault περί Γενεαλογίας, η συγκρότηση του υποκειμένου μπορεί να ερμηνευτεί ανεξάρτητα από την πορεία της ιστορίας. Εδώ, ο γάλλος εμπειριστής, διαφοροποιείται σε ότι αφορά την ιστοριοποίηση του υποκειμένου και αναφέρεται σε μια μορφή ιστορίας η οποία μελετά όχι τόσο τα γεγονότα, όσο τη συγκρότηση των «γνώσεων», των «λόγων» και των «περιοχών αντικειμένων». Βλ. Μισέλ Φουκώ, «Αλήθεια και Εξουσία», *Εξουσία, γνώση και ηθική*, Ύψιλον, Αθήνα, 1987, σ 19

Για τη «Γενεαλογία» μεταξύ άλλων αναφέρει: «[...]Μπορεί να σας φανεί επιτηδευμένο και παραληρηματικό, αλλά προσπαθώ να πάρω στα σοβαρά τον Νίτσε και ιδίως τη Γενεαλογία της ηθικής. Όσα βιβλία έχω γράψει θα μπορούσαν να υπαχθούν στον τίτλο της «γενεαλογίας της ηθικής» [...] Προσπαθώ ακριβώς να κάνω μια γενεαλογία της ηθικής, μια γενεαλογία των συστημάτων εξαναγκασμού και των συστημάτων υποχρέωσης. Είναι η γενεαλογία των υποχρεώσεων που μας συγκροτούν και μας διαπερνούν». Βλ. Michel Foucault, *Για την εξουσία και την ταξική πάλη, Συζήτηση με τέσσερα μέλη της LCR*, μτφρ: Χρ. Βαλλιάνος, Εκτός Γραμμής, Αθήνα, 2006, σ 25

³⁰ Μάρια Πετμετζίδου (επιμ.), *Σύγχρονη Κοινωνιολογική Θεωρία*, τόμος II, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Αθήνα, 1999, σ 168-169

καταστολή. Στο έργο του Γάλλου θεωρητικού η εξουσία κατέχει σημαντική και ενδιαφέρουσα θέση στο βαθμό που η ίδια αμφισβητεί τον κεντρικό ρόλο του κράτους ως αποκλειστικό κέντρο εξουσίας, επιβολής και διευθέτησης των κοινωνικών συγκρούσεων³¹.

Ο Foucault ισχυρίζεται ότι ο αποκεφαλισμός της κυρίαρχης μορφής της εξουσίας δεν έχει πραγματοποιηθεί ακόμα και αυτό γιατί η κλασική πολιτική θεωρία δεν έπαψε να εστιάζει γύρω από το πρόβλημα της ανώτατης αρχής ως αποκλειστικού φορέα του νόμου και της απαγόρευσης³². Σε αυτή την περίπτωση ο Γάλλος θεωρητικός δεν απαξιώνει τη δύναμη του κράτους αλλά διαβλέπει τον εμποτισμό της εξουσίας σε όλο το κοινωνικό σώμα μέσω των πολλαπλών *τεχνικών, σχέσεων, πρακτικών και ρηματικών* λειτουργιών που αναπτύσσονται³³. Το θεωρητικό σχήμα αναζητάει πλέον ένα πλαίσιο στο οποίο δε θα δίνεται έμφαση στον βασιλιά αλλά το ενδιαφέρον θα στρέφεται στα σώματα που συγκροτούν τα υποκείμενα της εξουσίας³⁴. Μια διεργασία ακριβώς αντίθετη δηλαδή από το πλαίσιο που έθεσε ο Hobbes στον *Λεβιάθαν*. Εκεί το κοινωνικό συμβόλαιο, έτσι όπως ο ίδιος ο πολιτικός φιλόσοφος το όρισε, αρθρωνόταν μέσω της σύστασης ενός ενιαίου σώματος, δημιουργήμα της συνένωσης ξεχωριστών προσώπων. Κεντρικό ρόλο, ψυχή της κυριαρχίας, ο *Λεβιάθαν*, γινόταν ο αποδέκτης μιας εκχωρούμενης κυριαρχίας και ο μοναδικός υπεύθυνος για την δημιουργία μιας ενιαίας βούλησης: *«Θυμηθείτε το σχήμα στον Λεβιάθαν. Στο σχήμα αυτό ο Λεβιάθαν, ως κατασκευασμένος άνθρωπος, είναι απλώς μια συνένωση ξεχωριστών προσώπων, που ενοποιούνται χάρη στην κεφαλή του κράτους. Στην καρδιά ή μάλλον στην κεφαλή του κράτους, υπάρχει κάτι που συνιστά την ουσία του, η κυριαρχία, η οποία αποτελεί κατά τον Hobbes, την ψυχή του Λεβιάθαν. Αντί λοιπόν να θέσουμε το ζήτημα της κεντρικής ψυχής, νομίζω ότι θα κάνουμε καλύτερα να προσπαθήσουμε – κι αυτό προσπάθησα να κάνω – να μελετήσουμε τα περιφερειακά και πολλαπλά σώματα, τα*

³¹ Χρήστος Λυριντζής, «Περί εξουσίας: ο Φουκώ και η ανάλυση μιας επίμαχης έννοιας», Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, τχ. 86, 1995

³² Michel Foucault, «Αλήθεια και Εξουσία», *Εξουσία, γνώση και ηθική*, μτφρ. Ζ. Σαρίκας, Ύψιλον, Αθήνα 1987, σ. 24

³³ « [...] Το κράτος είναι υπερδομικό σε σχέση με μια ολόκληρη σειρά πλεγμάτων εξουσίας που καλύπτει το σώμα, τη σεξουαλικότητα, την οικογένεια, τη συγγένεια, τη γνώση, την τεχνολογία, κοκ», βλ. Μισέλ Φουκώ, «Αλήθεια και Εξουσία», *Εξουσία, γνώση και ηθική*, μτφρ. Ζ. Σαρίκας, Ύψιλον, Αθήνα, 1987, σ. 25

³⁴ Βλ. επίσης Μισέλ Φουκώ, «Πειθαρχική Εξουσία και Υποτέλεια», *Η Μικροφυσική της Εξουσίας*, μτφρ. Α. Τρουλινού, Ύψιλον, Αθήνα, 1991, σ. 106 -107: «Αυτό θα ήταν ακριβώς το αντίθετο από το πρόταγμα του Χόμπς στον *Λεβιάθαν* [...] ο *Λεβιάθαν* δεν είναι άλλο παρά η συγχώνευση κάποιου αριθμού χωριστών ατομικτήτων οι οποίες επανενώνονται από το σύμπλεγμα των στοιχείων που πρόκειται να συνθέσουν το κράτος, στην καρδιά όμως του κράτους ή μάλλον στο κεφάλι του υπάρχει κάτι που συγκροτεί ως τέτοιο και αυτό είναι η Υπέρτατη Εξουσία, για την οποία ο Χόμπς λέει ότι είναι ακριβώς το πνεύμα του *Λεβιάθαν*. Αντί λοιπόν να ανησυχούμε για το πρόβλημα του κεντρικού πνεύματος, πιστεύω ότι πρέπει να επιχειρήσουμε να μελετήσουμε μυριάδες σώματα που συγκροτούνται σε περιφερειακά υποκείμενα ως αποτέλεσμα των αποτελεσμάτων της εξουσίας».

σώματα αυτά που, διαμέσου των συνεπειών της εξουσίας, μετατρέπονται σε υπηκόους»³⁵.

Μια σημαντική επισήμανση που θέτει δηλαδή ανοιχτά ο Foucault, έχει να κάνει με την πολλαπλότητα των συστημάτων εξουσίας που λειτουργούν σε «διαφορετικά επίπεδα της κοινωνίας» και φέρουν «ποικίλες προεκτάσεις»³⁶. Η φουκωϊκή ανάλυση εδώ δεν εστιάζει στον ενικό αριθμό της εξουσίας αλλά στον πληθυντικό αριθμό των πολλαπλών σχέσεων που διέπουν το κοινωνικό σώμα³⁷. Η εξουσία επομένως, δεν βρίσκεται σε ένα συγκεκριμένο χώρο και χρόνο, αλλά υπάρχει διάχυτη σε όλες τις ανθρώπινες σχέσεις, παράγεται οποιαδήποτε στιγμή, σε «κάθε σχέση ενός σημείου με κάποιο άλλο σημείο»³⁸. Με άλλα λόγια, πρόκειται για συσχετισμούς δυνάμεων, η ιδιαιτερότητα των οποίων εντοπίζεται στη μεταβίβαση: Καθώς τα σχήματα εξουσίας δεν έχουν ενιαία μορφή και δεν πηγάζουν από κάποιο κεντρικό σημείο, οι σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ αυτών των δυνάμεων βρίσκονται σε μια διαρκή αλληλεπίδραση και ανάπτυξη³⁹. Διασταυρώνονται, συγκλίνουν, αντιπαρατίθενται και τείνουν να απομακρύνονται⁴⁰.

Η σύλληψη του στοχαστή ξεχωρίζει και γίνεται καινοτόμα στο βαθμό που η έννοια της εξουσίας αποσυνδέεται τόσο από την μαρξιστική όσο και από την νομική-φιλελεύθερη⁴¹ εννοιολόγηση. Για τον Foucault η κριτική ανάμεσα σε αυτές τις δυο προσεγγίσεις απομακρύνεται από την «οικονομοκρατία»⁴² και αυτομάτως ο λόγος περί εξουσίας μέσω της οικονομίας αποβάλλει το παλαιό του περιεχόμενο. Στην Παράδοση της 7^{ης} Ιανουαρίου του 1976⁴³ ο Foucault, προβάλλει τις επικρατούσες θεωρίες και θέτει εν αντιθέσει το δικό του επιχείρημά, ορίζοντας την εξουσία εκτός πλαισίου οικονομίας. Εδώ, ο φιλόσοφος κάνει λόγο για ένα συσχετισμό δυνάμεων μέσω του οποίου η άσκηση της εξουσίας μπορεί να διαπλέκεται με τις οικονομικές

³⁵ Michel Foucault, *Για την Υπεράσπιση της Κοινωνίας*, μτφρ. Τ. Δημητρούλια, Ψυχογιός, Αθήνα, 2015, σ. 45 και Michel Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας, τόμος Ι, Η θούληση για γνώση*, μτφρ. Τ. Μπέτζελος, Πλέθρον, Αθήνα, 2011, σ. 110

³⁶ Michel Foucault, *Για την Υπεράσπιση της Κοινωνίας*, μτφρ. Τ. Δημητρούλια, Ψυχογιός, Αθήνα, 2015, σ. 29

³⁷ Ο. π., σ. 39

³⁸ Michel Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας τόμος Ι. Η βούληση για γνώση*, μτφρ. Τ. Μπέτζελος, Πλέθρον, Αθήνα, 2011, σ. 110 και Μισέλ Φουκώ, *Το μάτι της εξουσίας*, μτφρ. Τ. Μπέτζελος, Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2008, σ. 79

³⁹ Michel Foucault, *Για την Υπεράσπιση της Κοινωνίας*, μετφ. Τ. Δημητρούλια, Ψυχογιός, Αθήνα, 2015, σ. 325

⁴⁰ Ο. π.

⁴¹ Michel Foucault, *Για την Υπεράσπιση της Κοινωνίας*, μετφ. Τ. Δημητρούλια, Ψυχογιός, Αθήνα, 2015, σ. 29

⁴² Χρήστος Λυριντζής, «Περί εξουσίας: ο Φουκώ και η ανάλυση μιας επίμαχης έννοιας», Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, τχ. 86, 1995, σ. 8

⁴³ Ο. π. σ. 30

σχέσεις, μπορεί όμως να ασκείται και ανεξάρτητα από αυτές⁴⁴. Και εάν επομένως οι οικονομικοί μετασχηματισμοί δεν οδηγούν σε μια ανάλυση της εξουσίας που ορίζεται μέσω του νόμου, της καταστολής και της διαίονισης των σχέσεων παραγωγής, τότε πώς ακριβώς η ίδια ορίζεται και ασκείται; Ποιος είναι ο μηχανισμός που την κινητοποιεί και την καθορίζει; Εν τέλει, ποια εναλλακτική προσέγγιση ο ίδιος ο στοχαστής προτείνει;

Παραγωγική Εξουσία

Στη συνέντευξη που παραχώρησε στη Luctte Finas⁴⁵, ο Foucault παραδέχτηκε πώς στα πρώιμα έργα του [*Τάξη του Λόγου και Ιστορία της τρέλας*] αποδεχόταν την «παραδοσιακή σύλληψη της εξουσίας» σύμφωνα με την οποία η τελευταία αποτελούσε «ένα κατ' ουσίαν νομικό μηχανισμό» ο οποίος συνδεόταν με μια σειρά αρνητικών αποτελεσμάτων όπως: «ο αποκλεισμός», «η απόρριψη», «η παρεμπόδιση», «η απόκρυψη» κλπ⁴⁶. Η μετατόπιση, η επανατοποθέτηση και το πέρασμα του Foucault από την αρνητική σύλληψη της εξουσίας στην παραγωγική της διάσταση, σηματοδοτείται αναφορικά με την εμπειρία που αποκόμισε ο ίδιος από τις φυλακές το έτος 1971-1972⁴⁷. Άμεση συνέπεια αυτής της διαδικασίας αποδείχτηκε η σύλληψη του έργου *Επιτήρηση και Τιμωρία*, αρχικά, *Ιστορία της Σεξουαλικότητας*, στη συνέχεια⁴⁸.

Κατά τη διάρκεια του μετασχηματισμού του θεωρητικού του corpus, ο Foucault ασκεί έντονη κριτική στην εδραιωμένη παράδοση του παρελθόντος και προσπαθεί να ανακαλύψει ιστορικά τους κυρίαρχους λόγους για τους οποίους, όπως ήδη

⁴⁴ Για την νομική – φιλελεύθερη θεωρία, όπως η ίδια εκφέρεται από τους φιλοσόφους του 18^{ου} αιώνα, η οικονομία παράγει πολιτική εξουσία όσο τα αγαθά διακινούνται και ανταλλάσσονται και όσο όλη αυτή η διαδικασία εκχωρείται με τη συναίνεση του νόμου. Αντίστοιχα, στη μαρξιστική παραδοχή, κυριαρχεί η αντίληψη σύμφωνα με την οποία η εξουσία διαιωνίζει την ταξική επιβολή, δημιουργεί σχέσεις παραγωγής και βρίσκει τον ιστορικό λόγο της ύπαρξής της μέσα στην οικονομία.

⁴⁵ Μισέλ Φουκώ, *Το μάτι της εξουσίας*, μτφρ. Τ. Μπέτζελος, Βάνιας, Θεσ/νίκη, 1994, σ 149-150

⁴⁶ Michel Foucault, «Η Ιστορία της Σεξουαλικότητας», *Η Μικροφυσική της Εξουσίας*, μτφρ. Κ. Παπαγιώργης, Εξάντας, Αθήνα 1987, σ 119 – 120

⁴⁷ Τον Φεβρουάριο του 1971, ο Foucault μαζί με τον Daniel Defert, εμπνευστή του εγχειρήματος, δημιουργούν την ακτιβιστική οργάνωση *Ομάδα Πληροφόρησης για τις Φυλακές* (GIP). Ο Foucault με απώτερο σκοπό τη συγκρότηση μιας θεωρίας περί φυλακής, προβαίνει σε μια έρευνα μέσω της οποίας συγκεντρώνει τις εμπειρίες των κρατουμένων και μελετά τον τρόπο με τον οποίο οι τελευταίοι, τιμωρούνται, εξευτελίζονται, επιπλήττονται και ταπεινώνονται. Η καθημερινότητα των κρατουμένων και οι συνθήκες διαβίωσης μέσα στις φυλακές γίνεται κατά αυτό τον τρόπο ένα νέο πεδίο μελέτης και σύνδεσης της κοινωνίας με έναν συγκεκριμένο αριθμό αποκλεισμένων ανθρώπων. Βλ. Φρεντερίκ Γκρο, *Μισέλ Φουκώ*, μτφρ. Α. Κλαμπασέα, Νήσος, Αθήνα, 2007, σ 16-17 και στο *Manifesto of the Groupe d'Information sur les prisons (1971)* στο <http://www.critical-theory.com/michel-foucault-prisons-and-the-future-of-abolition-an-interview/> (τελευταία ενημέρωση 08/11/2016)

⁴⁸ Μισέλ Φουκώ, *Το μάτι της εξουσίας*, μτφρ. Τ. Μπέτζελος, Βάνιας, Θεσ/νίκη, 1994, σ. 150

αναφέρθηκε, η εξουσία στη Δύση ταυτίστηκε για τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα με τον νόμο και την καταστολή⁴⁹. Στην απάντηση που θέλει την μοναρχία από την εποχή του Μεσαίωνα να επιβάλλεται επί των φεουδαλικών παραγόντων εξουσίας, ο ίδιος αντιτείνει το επιχείρημά του, χαρακτηρίζοντας το ανεπαρκές και διατυπώνει την ανάλυσή του όχι με «όρους δικαιοσύνης» αλλά με όρους «τεχνολογίας» και «στρατηγικής»⁵⁰.

Για την υπόθεση της καταπίεσης⁵¹ και τον παραγωγικό χαρακτήρα της εξουσίας μεταξύ άλλων ομολογεί: «Αμφισβητώ το γεγονός ότι [η εξουσία] λειτουργεί αποκλειστικά με την καταστολή, με την παραίτηση, με την απαγόρευση. Τα δυο αυτά μοντέλα, το μοντέλο του συμβολαίου και το μοντέλο της εισβολής, επανήλθαν παραδόξως μέσω της ψυχανάλυσης. Σε γενικές γραμμές πρόκειται για το μοντέλο του Freund και του Reich, σύμφωνα με το οποίο η εξουσία είναι αυτή που λέει «όχι», είναι το Υπερεγώ, η απαγόρευση. Είναι η απώθηση, ο νόμος. Από αυτή την άποψη ασκώ κριτική».⁵²[...] Και συνεχίζει: «Η εξουσία μας διαπερνά θετικά και μας ωθεί πραγματικά να κάνουμε κάτι, μας προσφέρει όντως φιλοδομήματα, μας διαπερνά μέσω μιας ολόκληρης παραγωγικής μηχανής της οποίας είμαστε δρώντες και δικαιούχοι, μέχρι ενός σημείου ασφαλώς».⁵³

Στο σχήμα του θεωρητικού η παραγωγικότητα⁵⁴ της εξουσίας επιτυγχάνεται από τον 17^ο αιώνα και ύστερα. Στο έργο *Επιτήρηση και Τιμωρία* (1975) ο Eribon αναγνωρίζει τη θετική διάσταση της εξουσίας έτσι όπως τη θέτει η προβληματική του Foucault, στο βαθμό που η ίδια όχι μόνο περιθωριοποιεί και ελέγχει, αλλά παράλληλα παράγει το «παραβατικό άτομο» μέσα από μια τεχνική εξατομίκευσης⁵⁵. Πρόκειται για έναν συνδυασμό αρνητικής και θετικής λειτουργίας της εξουσίας ο οποίος περιγράφεται

⁴⁹ Michel Foucault, «Η Ιστορία της Σεξουαλικότητας» στο *Η Μικροφυσική της Εξουσίας*, μτφρ. Κ. Παπαγιώργης, Εξάντας, Αθήνα 1987, σ. 119 και Μισέλ Φουκώ, «Αλήθεια και Εξουσία», *Εξουσία, Γνώση, Ηθική*, μτφρ. Ζ. Σαρίκας, Ύψιλον, Αθήνα, 1987, σ. 23

⁵⁰ Ο. π., σ. 120

⁵¹ Ντιντιέ Εριμπόν, «Το τοπικό και το παγκόσμιο: μορφές εξουσίας και τρόποι αντίστασης», μτφρ. Κ. Σπαθαράκης, Νέα Εστία Αφιέρωμα στον Μισέλ Φουκώ, τόμος 169, τεύχος 1843, Απρίλιος 2011, Αθήνα, σελ. 615- 629.

⁵² Michel Foucault, Για την εξουσία και την ταξική πάλη – Συζήτηση με τέσσερα μέλη της LCR, μτφρ. Χρ. Βαλλιάνος, Εκτός Γραμμής, Αθήνα, 2016, σ. 31-32

⁵³ Michel Foucault, Για την εξουσία και την ταξική πάλη – Συζήτηση με τέσσερα μέλη της LCR, μτφρ. Χρ. Βαλλιάνος, Εκτός Γραμμής, Αθήνα, 2016, σ. 31

⁵⁴ Άκης Γαβριηλίδης, «Η επικαιρότητα του Μισέλ Φουκώ», Θέσεις, τεύχος 96, Ιούλιος-Σεπτέμβριος 2006, σ. 5: «Αυτή η θετικότητα πρέπει να νοηθεί με μια μαθηματική και όχι ηθική έννοια: όχι με την έννοια ότι η εξουσία είναι ευχάριστη ή ευνοϊκή για μας, αλλά με την έννοια ότι είναι άνω του μηδενός»

⁵⁵ Ντιντιέ Εριμπόν, «Το τοπικό και το παγκόσμιο: μορφές εξουσίας και τρόποι αντίστασης», μτφρ. Κ. Σπαθαράκης, Νέα Εστία Αφιέρωμα στον Μισέλ Φουκώ, τόμος 169, τεύχος 1843, Απρίλιος 2011, Αθήνα, σ. 621

ως εξής: μέσα σε ένα πλαίσιο εγκλεισμού [αυτό της φυλακής], τα άτομα [οι κρατούμενοι] μέσω της επιτήρησης οδηγούνται σε μια διαδικασία κανονικοποίησης. Και ενώ η φυλακή παράγει παραβατικότητα και εγκληματικότητα⁵⁶, η πειθάρχηση ως διαδικασία παραγωγής του *ηθικού* ατόμου⁵⁷ αποτελεί μια νέα «οικονομία της εξουσίας» ή διαφορετικά μια νέα τεχνική η οποία διαχέεται μέσα στο κοινωνικό σώμα με ένα πολύ πιο αποτελεσματικό τρόπο, λιγότερο βίαιο και λιγότερο πολυέξοδο σε σχέση με αντίστοιχες τεχνικές του παρελθόντος⁵⁸. Οι κρατικοί μηχανισμοί κατά αυτόν τον τρόπο «αδιάλειπτα» και «εξατομικευμένα» επενεργούν σε όλο το κοινωνικό σώμα και δημιουργούν παραγωγικές παρεμβάσεις επιτήρησης.

Στην ύστερη τοποθέτησή του στην Ιστορία της σεξουαλικότητας, ο Foucault αμφισβητεί, επαναδιατυπώνει και επανεξετάζει την υπόθεση της καταστολής της σεξουαλικότητας⁵⁹. Ο λόγος του εδώ δομείται γύρω από τις τεχνολογίες της εξουσίας αρθρώνοντας το επιχείρημα σύμφωνα με το οποίο η σεξουαλικότητα από τον 17^ο αιώνα και μετά, σε αντίθεση με τα όσα πίστευε ο φρουδομαρξισμός και η ιδεολογία της σεξουαλικής απελευθέρωσης⁶⁰, δεν ήταν ένα πεδίο στο οποίο ασκούνταν λογοκρισία. Η ιστορία της σεξουαλικότητας συνδέθηκε από τον γάλλο φιλόσοφο με έναν πολλαπλασιασμό λόγων γύρω από το σεξ δημιουργώντας κατά αυτό τον τρόπο ένα νέο τύπο εξουσίας που λειτουργούσε πάνω στα σώματα⁶¹. Ενάντια στην κυρίαρχη παραδοχή που ήθελε την εξουσία να αποκλείει «*Λόγους*» γύρω από το σεξ επανατοποθέτησε τη σχέση της με το σώμα μέσα σε ένα πλαίσιο μη κατασταλτικό.

Η εξουσία επομένως δεν αποκλείει, παρά παράγει κάτι το πραγματικό, παράγει τομείς αντικειμένων και τελετουργίες αλήθειας. Η εξουσία παράγει πραγματικότητα⁶², παράγει γνώση και λόγο, επιφέρει ηδονή⁶³. Εάν η εξουσία ασκούνταν μόνο με αρνητικούς όρους, θα ήταν πολύ «*εύθραυστη*», δηλώνει χαρακτηριστικά⁶⁴. Είναι

⁵⁶ Ο. π., σ. 620

⁵⁷ Ο.π., σ.621

⁵⁸ Μισέλ Φουκώ, «Αλήθεια και Εξουσία», *Εξουσία, γνώση και ηθική*, μτφρ Ζ. Σαρίκας, Ύψιλον, Αθήνα, 1987, σ 22

⁵⁹ Μαρία Μητροσύλη, «Το ερώτημα της σεξουαλικότητας στον Φουκώ. Μια ανάγνωση μέσω της Ιστορίας της Σεξουαλικότητας», *Εκ των Υστέρων*, Σεξουαλικότητα και φύλο, τόμος 19, Δεκέμβριος 2009, Αθήνα, σ.163-164

⁶⁰ Ο.π., σ. 620

⁶¹ Michel Foucault, *Η Ιστορία της σεξουαλικότητας, τόμος Ι, Η Βούληση για γνώση*, μτφρ. Τ. Μπέτζελος, Πλέθρον, Αθήνα, 2011, σ 61-62

⁶² Αντώνης Γαλανόπουλος, *ο Michel Paul Foucault και η θεώρηση της εξουσίας*, Το Περιοδικό (διαδικτυακά), (τελευταία ενημέρωση 25/06/2014)

⁶³ Μισέλ Φουκώ, «Αλήθεια και Εξουσία», *Εξουσία, γνώση και ηθική*, μτφρ Ζ. Σαρίκας, Ύψιλον, Αθήνα, 1987, σ 21

⁶⁴ Μισέλ Φουκώ, «Εξουσία και σώμα», *Το μάτι της εξουσίας*, μτφρ. Τ. Μπέτζελος, Βάνιας, Θεσ/νίκη, 1994, σ 77

ισχυρή ακριβώς γιατί παράγει θετικά αποτελέσματα τα οποία συνδέονται άμεσα με την επιθυμία και την γνώση. Μια γνώση που κατασκευάζεται από την ίδια την εξουσία και ασκείται μέσω διαφόρων τεχνικών στα σώματα⁶⁵.

Θα ήταν ωστόσο θεωρητικό απόπημα ως προς την ερμηνευτική του έργου του γάλλου στοχαστή η υιοθέτηση μιας αποκλειστικά αρνητικής ή αποκλειστικά θετικής σύλληψης της εξουσίας. Για τον θεωρητικό δεν τίθεται ζήτημα αντικατάστασης αλλά συμπλήρωσης: «Αυτό που κάνει την εξουσία να κρατάει γερά, αυτό που την κάνει παραδεκτή είναι το ότι δεν βαραίνει απλώς πάνω μας σαν μια δύναμη που λέει «όχι», αλλά ότι διασχίζει και παράγει τα πράγματα, επιφέρει ηδονή [...] παράγει λόγο»⁶⁶. Άλλωστε ο ίδιος ο Foucault δηλώνει πώς τη στιγμή που η ίδια η εξουσία ενεργεί στα δρώντα υποκείμενα με θετικό τρόπο την ίδια στιγμή οριακά τα «εξανγκάζει» ή και τα «εμποδίζει» απόλυτα⁶⁷.

Η πρωτοτυπία του έργου του συνίσταται λοιπόν σε μια «θετική» ναι μεν αλλά ταυτόχρονα και *κριτική* προσέγγιση της εξουσίας⁶⁸. Προς επίρρωση αυτής της θέσης, ο Δοξιάδης στο τελευταίο του έργο «*Ο Foucault και η Αριστερά*»⁶⁹ εμμένει αρκετά στο ζήτημα της κριτικής προς την εξουσία. Ο πρώτος, υποστηρίζει πώς εάν ο Foucault απέδιδε μόνο έναν θετικό ρόλο στην εξουσία και την αναγνώριζε αποκλειστικά ως κάτι καλό, τότε δε θα ήταν καθόλου καινοτόμος. Αντιθέτως θα επιβεβαίωνε όλους εκείνους που τον χαρακτήριζαν κίνδυνο για τη δυτική δημοκρατία⁷⁰. «*Η πρωτοτυπία του Foucault συνίσταται στο ότι βλέπει την εξουσία θετικά και ταυτόχρονα κριτικά*».⁷¹

⁶⁵ Ο. π., σ 77

⁶⁶ Μισέλ Φουκώ, «Αλήθεια και Εξουσία», *Εξουσία, γνώση και ηθική*, μτφρ Ζ. Σαρίκας, Ύψιλον, Αθήνα, 1987, σ 21

⁶⁷ Βλ. Μισέλ Φουκώ, «Δυο Δοκίμια για το Υποκείμενο και την Εξουσία» στο *Η μικροφυσική της εξουσίας*, μτφρ Λ. Τρουλιανού, Ύψιλον, Αθήνα, 1991, σ. 92: «Η άσκηση της εξουσίας [...] παράγει, επάγει, εκτρέπει, διευκολύνει [...] οριακά εξαναγκάζει ή εμποδίζει απόλυτα. Είναι μια δράση πάνω σε δράσεις».

⁶⁸ Κύρκος Δοξιάδης, *Ο Foucault φιλοσοφίας και της Αριστεράς*, νήσος, Αθήνα, 2015, σ 142

⁶⁹ Ο. π., σ 140- 146

⁷⁰ Βλ. Μισέλ Φουκώ, «Πολεμική, ηθική και προβληματοποιήσεις» στο *Εξουσία, Γνώση και Ηθική*, μτφρ Ζ. Σαρίκας, Ύψιλον, Αθήνα, 1987, σ 134 [...] Νομίζω πώς πράγματι με τοποθέτησαν στα περισσότερα τετραγωνάκια της πολιτικής σκακιέρας, και μάλιστα μερικές φορές σε όλα μαζί. Με θεώρησαν αναρχικό, αριστεριστή, φανερό ή κρυφό μαρξιστή, μηδενιστή, απροκαλύπτο ή κρυφό αντιμαρξιστή, τεχνοκράτη στην υπηρεσία του γκολισμού, νεοφιλελεύθερο κ.ο.κ. Ένας αμερικάνος καθηγητής διαμαρτυρόταν που είχαν προκαλέσει έναν κρυπτομαρξιστή σαν και μένα στις ΗΠΑ, και ο τύπος των ανατολικών χωρών με κατάνγγελε για συνεργό των διαφωνούντων. Καμία από αυτές τις περιγραφές δεν είναι σημαντική από μόνη της, όλες μαζί όμως σημαίνουν κάτι. Και πρέπει να παραδεχτώ ότι μου αρέσει αυτό που σημαίνουν.

⁷¹ Κύρκος Δοξιάδης, *Ο Foucault φιλοσοφίας και της Αριστεράς*, νήσος, Αθήνα, 2015, σ 142

Στην αφήγηση περί θετικής διάστασης της εξουσίας, πρέπει να σταθούμε και σε ένα ακόμη εξίσου σημαντικό σημείο. Η τελευταία κατορθώνει να αναδείξει μέσα από τη μελέτη του Foucault τον παραγωγικό της ρόλο στον βαθμό που συγκροτήσει και διαμορφώνει το ίδιο το υποκείμενο. Ο Foucault μελετά και αναλύει το ζήτημα της γνώσης και της εξουσίας γιατί αυτό που τον απασχολεί κατά κύριο λόγο είναι το υποκείμενο. Για την ακρίβεια αυτό που τον ενδιαφέρει είναι πώς μέσα από το πρίσμα της ερμηνευτικής μεταξύ εξουσίας και γνώσης, είναι δυνατό να συγκροτηθεί το υποκείμενο. Εστιάζει λοιπόν, στα πολύπλοκα συστήματα σκέψης προκειμένου να μελετήσει τον τρόπο με τον οποίο ο άνθρωπος μετατρέπει ο ίδιος τον εαυτό του σε υποκείμενο⁷². Σε αυτό το σημείο η Butler, παρότι βρίσκει αδύνατη αυτή την περιγραφή, συμπληρώνει πώς για τον Foucault «η εξουσία δεν είναι αυτό στο οποίο εναντιωνόμαστε απλώς, αλλά είναι επίσης αυτό από το οποίο εξαρτάται διαρκώς η ύπαρξή μας, αυτό που στεγάζουμε και φυλάσσουμε μέσα μας ως όντα»⁷³. Η διαμόρφωση της υποκειμενοποίησης απασχόλησε σε υπερθετικό βαθμό τη προβληματική του Foucault, η ανάλυση της οποίας θα ακολουθήσει στα επόμενα κεφάλαια της παρούσας εργασίας.

Προς μια αναλυτική της Εξουσίας

Όπως ήδη αναφέρθηκε και όπως θα προσπαθήσουμε και στη συνέχεια της παρούσας εργασίας να αναδείξουμε με περισσότερη σαφήνεια, μέσα από το έργο του Γάλλου στοχαστή Michel Foucault, πραγματώνεται ένας διαφορετικός τρόπος εννοιολόγησης, μια νέα θεωρητικοποίηση της εξουσίας, που άλλοτε απομακρύνεται ριζικά και άλλοτε συμπληρώνει ορισμένες από τις βασικές θέσεις των κλασικών και σύγχρονων διανοητών. Στις διαλέξεις που πραγματοποιήθηκαν το έτος 1973⁷⁴, εξέχουσα θέση κατέχει η ανάλυση του εμφυλίου πολέμου και η κριτική που ασκεί ο Foucault στην χομπσιανή ιδέα του πολέμου όλων εναντίων όλων. Με άλλα λόγια, πρόκειται για την

⁷² Ο. π., σ 20 και Μισέλ Φουκώ, «Δύο Δοκίμια για το Υποκείμενο και την Εξουσία», *Η μικροφυσική της εξουσίας*, μτφρ Λ. Τρουλιανού, Ύψιλον, Αθήνα, 1991, σ 76-78

⁷³ Judith Butler, *Η ψυχική ζωή της εξουσίας*, μτφρ: Τ. Μπέτζελος, Πλέθρον, Αθήνα, 2009, σ. 10

⁷⁴ Πρόσφατα κυκλοφόρησαν στα ελληνικά οι διαλέξεις του πρώτου τριμήνου του 1973 στο Κολέγιο της Γαλλίας σχετικά με την «Τιμωρητική Κοινωνία». Πρόκειται για τις παραδόσεις της εποχής εκείνης, κατά τη διάρκεια της οποίας ο Foucault μελετούσε τον τρόπο με τον οποίο συνδέθηκε η δικαιοσύνη με την αλήθεια. Οι παραδόσεις αυτές συνέβαλλαν στη συγγραφή του «Επιτήρηση και Τιμωρία – Η γέννηση της φυλακής» (1975) και λειτούργησαν προπαρασκευαστικά για όσα ακολούθησαν. Βλ. Michel Foucault, *Η Τιμωρητική Κοινωνία, Παραδόσεις στο Κολέγιο της Γαλλίας (1972 - 73)*, μτφρ Β. Πατσογιάννης, Πλέθρον, Αθήνα, 2016

αντίθεση ανάμεσα στη νομικο – φιλοσοφική τοποθέτηση του Hobbes και τον ιστορικό – πολιτικό λόγο του Foucault.

Κατά Hobbes ομολογία, οι σχέσεις των ανθρώπων είναι διαποτισμένες από πάθη και ανάμεσα στα πάθη που διακρίνονται σε απλά και σύνθετα, ξεχωρίζει το καθολικό πάθος των ανθρώπων για εξουσία⁷⁵: «*Θεωρώ γενική κλίση του ανθρώπινου είδους στο σύνολο του την αιώνια και ασίγαστη επιθυμία για εξουσία και ακόμη περισσότερη εξουσία που σταματά μόνο με τον θάνατο*»⁷⁶. Ο άνθρωπος οδηγείται σε βίαιες συγκρούσεις προκειμένου να εξασφαλίσει την ισχύ του και να διαιωνίσει αυτή την εξουσία. Η φυσική κατάσταση την οποία βιώνει επομένως, είναι μια συγκρουσιακή συνθήκη μέσα στην οποία καθένας επιδίδεται σε έναν ανελέητο πόλεμο. Η φυσική κατάσταση πολέμου του Hobbes, δεν ήταν λίγες οι φορές που εξομοιώθηκε με την συνθήκη του εμφυλίου πολέμου. Ο Leo Strauss για παράδειγμα, στο έργο του *Φυσικό δίκαιο και ιστορία*, αναγνωρίζει ότι «*Ο Hobbes οικοδομεί την όλη ηθική και πολιτική του διδασκαλία πάνω σε παρατηρήσεις σχετικά με την ακραία περίπτωση: η εμπειρία, στην οποία στηρίζεται η διδασκαλία του για την φυσική κατάσταση, είναι η εμπειρία του εμφυλίου πολέμου*»⁷⁷.

Το φουκωϊκό corpus από την πλευρά του προσπάθησε να αποστασιοποιηθεί από την ταύτιση του εμφυλίου πολέμου με τον πόλεμο όλων εναντίων όλων και να αναγνωρίσει την καθημερινή άσκηση της εξουσίας ως ένα είδος εμφυλίου πολέμου, ιδωμένο όμως αυτή τη φορά μέσα από μια άλλη σκοπιά⁷⁸. Η θέση του Foucault έρχεται σε αντίθεση με τις προαναφερθείσες παραδοχές της πολιτικής θεωρίας καθώς ο εμφύλιος πόλεμος διεξάγεται για να διατηρήσει, να κατακτήσει ή έστω να μετασχηματίσει την έννοια της εξουσίας⁷⁹. Με άλλα λόγια στη παράδοση της 10^{ης} Ιανουαρίου του 1973, ο εμφύλιος πόλεμος παρουσιάζεται από τον Γάλλο στοχαστή ως η συνήθης πραγματικότητα σε μια χρονική στιγμή εξαφάνισης του μονάρχη. Για τον Foucault η διαδικασία του εμφυλίου πολέμου, είναι η άρση της θέσης που προτείνει ο Hobbes σε ότι αφορά την παντοδυναμία του κυρίαρχου. Ο πρώτος ανέλυσε τον χρομπσιανό πόλεμο όλων εναντίον όλων ως το αρχικό στάδιο στο οποίο

⁷⁵ Άρης Στυλιανού, *Θεωρίες του Κοινωνικού Συμβολαίου Από τον Γκρότιους στον Ρουσσώ*, Πόλις, Αθήνα, 2009, σ 91

⁷⁶ Ο.π.

⁷⁷ Ο.π. σ 98 -99

⁷⁸ Michel Foucault, *Η Τιμωρητική Κοινωνία, Παραδόσεις στο Κολλέγιο της Γαλλίας (1972 - 73)*, μτφρ Β. Πατσογιάννης, Πλέθρον, Αθήνα, σ 42

⁷⁹ Ο.π., σ 39

συγκροτείται η ανώτατη εξουσία για να θέσει τέλος σε μια διαρκή διαδικασία αλληλοεξόντωσης, ενώ τον εμφύλιο πόλεμο ως το τελικό στάδιο κατά τη διάρκεια του οποίου έχει ήδη διαλυθεί αυτή η εξουσία.

Ο εμφύλιος πόλεμος του Foucault επομένως διακατέχει, διατρέχει, διαπνέει και επενδύει όλο το φάσμα της εξουσίας⁸⁰. Είναι ένας πόλεμος που εντοπίζεται ακόμα και σε καιρό ειρήνης⁸¹. Συχνά λειτουργεί ως μήτρα, εντός της οποίας τα υποκείμενα ενεργοποιούνται συλλογικά, όχι όμως για να καταλύσουν την εξουσία, αλλά για να ανασυγκροτήσουν τις σχέσεις εξουσίας. Η επανεγγραφή της ισχύος, πραγματώνεται κατά τη διαδικασία εμφάνισης αυτών των νέων συλλογικών υποκειμένων έχοντας ως άμεση συνέπεια τη μεταστοιχείωση της πρωταρχικής θεώρησης περί πολέμου⁸². Τα παραδείγματα που φέρει στον λόγο του ο στοχαστής σχετικά με τις εξεγέρσεις που συντάραξαν την Ευρώπη από τον 15^ο έως τον 18^ο αιώνα, επιβεβαιώνουν τον τρόπο με τον οποίο οι συλλογικές δυνάμεις διαμορφώθηκαν μέσα σε ένα πλαίσιο εμφυλίου πολέμου και παράλληλα ενίσχυσαν την κριτική της ιστορίας που θέλει αυτές τις επαναστάσεις να μεταφράζονται ιστορικά σε καταστάσεις πάλης ενάντια σε μια και μοναδική μορφή εξουσίας. Οι ευρωπαϊκές εξεγέρσεις, σύμφωνα με τον Γάλλο διανοητή, οικειοποιήθηκαν νέες μορφές εξουσίας για αυτό μπόρεσαν να χτίσουν σχέσεις συνοχής και ενότητας και τελικά να συστήσουν τις Επαναστάσεις. Ο πόλεμος για τον Foucault είναι εν κατακλείδι η συνέχιση της πολιτικής με άλλα μέσα. Είναι το μόνιμο και σταθερό σημείο όλων των κοινωνικών σχέσεων⁸³. Η εξουσία είναι ένας πόλεμος που πραγματώνεται διαρκώς, χωρίς όπλα και μάχες και εμφανίζεται ανάμεσα σε κάθε σχέση⁸⁴.

Ο Foucault, συνεχίζει την έμμεση κριτική του στο παλαιό θεωρητικό καθεστώς και σε αυτή την περίπτωση δεν αφήνει έξω από τον στοχασμό του το κομμάτι της

⁸⁰ Ο.π., σ 42

⁸¹ Michel Foucault, *Για την Υπεράσπιση της Κοινωνίας*, μτφρ. Τ. Δημητρούλις, Ψυχογιός, Αθήνα, 2002, σ 33

⁸² «Επομένως, δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να εκλάβουμε τον εμφύλιο πόλεμο σαν κάτι που θα διέλυε το συλλογικό στοιχείο της ζωής των ατόμων για να τα επαναφέρει σε ένα είδος πρωταρχικής ατομικότητας. Αντίθετα, ο εμφύλιος πόλεμος συνιστά μια διαδικασία της οποίας τα υποκείμενα είναι συλλογικά, και της οποίας τα αποτελέσματα συνίστανται, επίσης, στην εμφάνιση νέων συλλογικών υποκειμένων» Βλ. Michel Foucault, *Η Τιμωρητική Κοινωνία, Παραδόσεις στο Κολλέγιο της Γαλλίας (1972 - 73)*, μτφρ Β. Πατσογιάννης, Πλέθρον, Αθήνα, 2016, σ 39

⁸³ Κατερίνα Μάτσα, *Michel Foucault, Για την Υπεράσπιση της κοινωνίας*, μτφρ. Τ. Δημητρούλις, Ψυχογιός, Αθήνα, 2002 στο <http://www.frenchphilosophy.gr/wp-content/uploads/2013/11/Matsa-K.-M.-Foucault-Gia-tin-yperaspisi-tis-koinonias-Outopia-2002.pdf>, σ 192 (τελευταία ενημέρωση 08/07/2016)

⁸⁴ Michel Foucault, *Για την Υπεράσπιση της Κοινωνίας*, μτφρ. Τ. Δημητρούλις, Ψυχογιός, Αθήνα, 2002, σ 33

ιδεολογίας. Ο Bernard E. Harcourt⁸⁵ στην τοποθέτηση του σχετικά με την *Τιμωρητική Κοινωνία*⁸⁶, υποστηρίζει πώς ενώ στα μαθήματά του ο Foucault δεν αναφέρθηκε ποτέ στον Althusser, εμμέσως πλην σαφώς, δεν τον αγνόησε. Αντιθέτως άσκησε κριτική στο κομμάτι που αφορούσε τη σχέση κρατικής εξουσίας και ιδεολογίας⁸⁷. Επιβεβαιώνοντας για ακόμα μια φορά το επιχείρημα που θέλει να αναγνωρίζει την εξουσία, πέρα από τους κρατικούς μηχανισμούς, ο Foucault διάβασε στο σχήμα του την αντικατάσταση της ιδεολογίας με τη σχέση που αναπτύσσεται ανάμεσα στη γνώση και την εξουσία. «Στην πραγματικότητα, κάθε σημείο άσκησης μιας εξουσίας είναι την ίδια στιγμή ένας τόπος συγκρότησης όχι μιας ιδεολογίας αλλά μιας γνώσης και αντίστροφα, κάθε καθιερωμένη γνώση επιτρέπει και εξασφαλίζει την άσκηση μιας εξουσίας»⁸⁸.

Ο Γάλλος θεωρητικός επιλέγει όχι απλώς να απομακρυνθεί από την αλτουσεριανή ιδεολογία, αλλά να την εγκαταλείψει εξ ολοκλήρου. Η φουκωική κριτική της ιδεολογίας διαφαίνεται στο κείμενο «Αλήθεια και Εξουσία» (1977)⁸⁹. Στη συνέντευξη που παραχώρησε ο Foucault στους A. Fontana και P. Pasquino, σκιαγράφησε τις βασικές προκείμενες του Althusser σχετικά με το ζήτημα της ιδεολογίας και παράλληλα διαφοροποίησε τη θέση του από αυτές⁹⁰. Στον αντίποδα που θέλει τον Althusser να συνδέει την ιδεολογία με το υποκείμενο, ο Foucault αποστασιοποιείται αντικαθιστώντας τον όρο «ιδεολογία» με τη «μορφή εξουσίας»⁹¹. Στο κείμενο *Γιατί*

⁸⁵ Σε αυτό το σημείο έχει ενδιαφέρον να παρατηρήσει κανείς την ανάλυση που παραθέτει ο Δοξιάδης αναφορικά με το ζήτημα της ιδεολογίας και σε αντιδιαστολή με τον Bernard E. Harcourt. Στον πρώτο τόμο της Ιστορίας της σεξουαλικότητας, ο Δοξιάδης, υποστηρίζει ότι ο γάλλος διανοητής ταυτίζεται με το επιχείρημα του Althusser, στον βαθμό που η συγκρότηση του υποκειμένου μέσω της σεξουαλικότητας (Foucault), μεταφράζεται ως «ιδεολογική αναγνώριση» (Althusser). Για τον Δοξιάδη η ιδεολογία στο έργο του Foucault αναγνωρίζεται ως μια μορφή κεντρικής εξουσίας μέσω της οποίας οι άνθρωποι μετατρέπουν τους εαυτούς τους σε υποκείμενα. Βλ. Κύρκος Δοξιάδης, «Υποκείμενο, Ελευθερία και Εξουσία» στο *ο Foucault της φιλοσοφίας και της Αριστεράς*, Νήσος, Αθήνα, 2015

⁸⁶ Michel Foucault, *Η Τιμωρητική Κοινωνία, Παραδόσεις στο Κολλέγιο της Γαλλίας (1972 - 73)*, μτφρ Β. Πατσογιάννης, Πλέθρον, Αθήνα, 2016, σ 247

⁸⁷ Λουί Αλτουσέρ, *Θέσεις (1964 - 1975)*, μτφρ. Ξ. Γιαταγάνας, Θεμέλιο, Αθήνα, 1999, σ 69-121

⁸⁸ Michel Foucault, *Η Τιμωρητική Κοινωνία, Παραδόσεις στο Κολλέγιο της Γαλλίας (1972 - 73)*, μτφρ Β. Πατσογιάννης, Πλέθρον, Αθήνα, 2016, σ 211

⁸⁹ Μισέλ Φουκό, «Αλήθεια και Εξουσία», Εξουσία, γνώση, ηθική», μτφρ: Ζ. Σαρίκας, ύψιλον, Αθήνα, 1987, σ 20 - 21

⁹⁰ Κύρκος Δοξιάδης, «Υποκείμενο, Ελευθερία και Εξουσία», *Ο Foucault της φιλοσοφίας και της Αριστεράς*, Νήσος, Αθήνα, 2015, σ 210

⁹¹ «[...]Κάθε ιδεολογία εγκαλεί τα συγκεκριμένα άτομα ως συγκεκριμένα υποκείμενα, με τη λειτουργία της κατηγορίας του υποκειμένου[...] η ιδεολογία «δρα» ή «λειτουργεί» έτσι που να «στρατολογεί» τα υποκείμενα ανάμεσα στα άτομα ή να διαμορφώνει τα άτομα σε υποκείμενα», Βλ. Λουί Αλτουσέρ, *Θέσεις (1964 - 1975)*, μτφρ. Ξ. Γιαταγάνας, Θεμέλιο, Αθήνα, 1999, σ 109 - 110

μελετάμε την εξουσία. Το ζήτημα του Υποκειμένου⁹², αντιτίθεται στο οικονομικό και ιδεολογικό κράτος, όπως επίσης και στην επιστημονική έρευνα που καθορίζει τις ταυτότητες των ατόμων και αναγνωρίζει μια μορφή εξουσίας που μετασχηματίζει τα άτομα σε υποκείμενα. Δεν είναι επομένως κατά Althusser πίστη, η ιδεολογία που συγκροτεί τα άτομα, αλλά η εξουσία⁹³. Σε αυτό το σημείο αναγνωρίζεται η ροπή του Foucault προς τους Deleuze – Guattari όταν στο έργο τους Αντί – Οιδίποδας αναφέρουν ότι «η έννοια της ιδεολογίας είναι μια απαίσια έννοια η οποία αποκρύπτει τα πραγματικά προβλήματα, που είναι πάντα οργανωτικής φύσης»⁹⁴.

Θεωρία της Κυριαρχίας

Μελετώντας λοιπόν, στις αρχές της δεκαετίας του 1970 το «πώς» ασκείται η εξουσία⁹⁵, ο γάλλος στοχαστής, προσπάθησε να συλλάβει τους μηχανισμούς εκείνους μέσω των οποίων η εξουσία παρήγαγε και μεταβίβαζε «αλήθειες» σε ένα επικυρωμένο από το νομικό δίκαιο, πλαίσιο⁹⁶. Με άλλα λόγια η σκέψη του στοχαστή επικεντρώθηκε γύρω από την παραγωγή, τη κυκλοφορία και τη λειτουργία ενός αληθούς λόγου ο οποίος μέχρι εκείνη τη στιγμή, λάμβανε θέση ισχύος στο κοινωνικό σώμα ως απόρροια των ενεργοποιημένων από τους κανόνες δικαίου, σχέσεων εξουσίας⁹⁷.

Ο στοχαστής αναφέρεται στο τρίπτυχο εξουσία, δίκαιο και αλήθεια έχοντας απόλυτη επίγνωση της αντιστροφής που θέλει την εξουσία να μελετάται αποκλειστικά και μόνο μέσω του θεσμικού πλαισίου. Αυτό στο οποίο αναφέρεται ο θεωρητικός δεν εστιάζει επομένως στη τριμερή σύνδεση των εννοιών αλλά στην αποσαφήνιση αυτής της σύνδεσης: «Η εξουσία μας υποχρεώνει να παράγουμε την αλήθεια, την οποία απαιτεί και χρειάζεται για να λειτουργήσει. Πρέπει να λέμε την αλήθεια, είμαστε αναγκασμένοι, είμαστε καταδικασμένοι να ομολογούμε την αλήθεια ή να την

⁹² Μισέλ Φουκό, «Δυο Δοκίμια για το Υποκείμενο και την Εξουσία», *Η μικροφυσική της Εξουσίας*, μτφρ Λ. Τρουλινού, Ψυλόν, Αθήνα, 1991, σ 81

⁹³ Ο.π., σ 76: «το γενικό θέμα των ερευνών μου δεν είναι η εξουσία, αλλά το υποκείμενο».

⁹⁴ Michel Foucault, *Η Τιμωρητική Κοινωνία, Παραδόσεις στο Κολλέγιο της Γαλλίας (1972 - 73)*, μτφρ Β. Πατσογιάννης, Πλέθρον, Αθήνα, 2016, σ 266

⁹⁵ Michel Foucault, The Subject and the power, *Critical Inquiry*, Vol 8, No 4, The University of Chicago Press, 1982, p 786 στο <http://www.unisa.edu.au/Global/EASS/HRI/foucault - the subject and power.pdf> (τελευταία ενημέρωση 10/10/2016)

⁹⁶ Αλέξανδρος Κιουπκιολής, *Φιλοσοφίες της Ελευθερίας. Από τον Μαρξ και τον Κλασικό Φιλελευθερισμό ως τον Καστοριάδη, τον Foucault και τη δημοκρατία των κοινών*, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Ζωγράφου, 2015, σ 112

⁹⁷ Michel Foucault, *Για την Υπεράσπιση της Κοινωνίας*, μετφ. Τ. Δημητρούλια, Ψυχογιός, Αθήνα, 2015, σ 39

αναζητούμε. Η εξουσία ανακρίνει ακατάπαυστα, [...] διαρκώς ερευνά, καταγράφει, θεσμοποιεί την αναζήτηση της αλήθειας, την ανάγει σε επάγγελμα, την ανταμείβει [...] η αλήθεια επέχει θέση νόμου [...] ο αληθής λόγος αποφασίζει, φέρει, προωθεί ο ίδιος συνέπειες εξουσίας [...] Συνεπώς: κανόνες δικαίου, μηχανισμοί εξουσίας, συνέπειες αλήθειας. Η αλλιώς: κανόνες εξουσίας και εξουσία των αληθών λόγων»⁹⁸. Πώς όμως ο ίδιος μελετά τις σχέσεις δικαίου και εξουσίας και εν τέλει ποιο δρόμο ακολουθεί προκειμένου να προωθήσει το θεωρητικό του σχήμα;

Αναλύοντας διεξοδικότερα την επιχειρηματολογία του, ο Foucault, εστιάζει σε μια παραδεδομένη αντίληψη περί δικαίου και εξουσίας. Το δίκαιο από την εποχή του Μεσαίωνα και ύστερα ήταν δομικά εστιασμένο στη νομιμοποίηση της εξουσίας⁹⁹. Η αυταρχική και διοικητική εξουσία της μοναρχίας¹⁰⁰ ερμηνεύτηκε ως η απόλυτη εξουσία και ο βασιλιάς απέκτησε με την παρουσία του πρωταγωνιστικό ρόλο σε ολόκληρο το νομικό οικοδόμημα της Δύσης¹⁰¹. Κατά αυτόν τον τρόπο η θεωρία του δικαίου άλλοτε χρησιμοποιήθηκε ως «εργαλείο» και άλλοτε ως «δικαιολογία» προς όφελος της βασιλικής εξουσίας. Με άλλα λόγια, υπήρχε για να επικυρώνει τον νόμο και ταυτόχρονα για να επιβάλει την υποχρέωση υποταγής σε αυτό¹⁰².

Ο Foucault ωστόσο προσπάθησε να αντιστρέψει αυτή την θέση και να απαλλάξει το σχήμα του από την νομικό – φιλοσοφική σκέψη. Η αναζήτηση της εξουσίας στο θεσμικό πλαίσιο, σύμφωνα με την προαναφερθείσα οπτική, είναι πολύ περιορισμένη και αγνοεί τους τρόπους με τους οποίους οι εξουσιαστικοί μηχανισμοί λαμβάνουν χώρα σε κάθε κοινωνική σχέση¹⁰³. Για την ακρίβεια, η εξουσία, στο ύστερο φουκωϊκό ανάγνωσμα, δεν εντοπίζεται μέσα σε ένα θεσμικό πλαίσιο κυριαρχίας, παρά αναδεικνύεται μέσα από τις πολλαπλές σχέσεις επιβολής που χτίζονται στο εκάστοτε κοινωνικό σώμα. Στη μελέτη αυτή η εξουσία υπερβαίνει τους κανόνες

⁹⁸ Ο.π., σ 40

⁹⁹ Ο.π., σ 43 « [...] και όταν λέω δίκαιο, δεν εννοώ απλώς τον νόμο, αλλά το σύνολο των μηχανισμών, των θεσμών, των κανονισμών με τους οποίους εφαρμόζεται το δίκαιο»

¹⁰⁰ Βλ. Φρεντερίκ Γκρο, *Μισέλ Φουκώ*, μτφρ. Α. Κλαμπασέα, Νήσος, Αθήν, 2007, σ. 78 « [...] Η συγκέντρωση του πλούτου και των όπλων στα χέρια μιας ηγεμονικής και κεντρικής κρατικής εξουσίας δεν αργεί να οδηγήσει στον πλήρη έλεγχο της δικαστικής εξουσίας (η οποία διασφαλίζει την κυκλοφορία του πλούτου) [...] Ο ηγεμόνας για να θεσπίσει καινούργιους δικονομικούς κανόνες καταφεύγει σε ένα παλιό μοντέλο εκκλησιαστικού ελέγχου: την ανάκριση ή διοικητική εξέταση που διεξήγαγαν οι αξιωματούχοι της Εκκλησίας κατά την επίσκεψή τους στις ενορίες και στις κοινότητες».

¹⁰¹ Ο.π., σ 41

¹⁰² Ο. π.

¹⁰³ Χρήστος Σίμος, *Το ζήτημα της εξουσίας στον Αλτουσέρ και τον Φουκώ*, Θέσεις, Τεύχος 94, Ιανουάριος – Μάρτιος 2006, http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=923 (τελευταία ενημέρωση 13 Νοεμβρίου 2016)

δικαίου διότι αυτό που κυρίως απασχολεί τον γάλλο φιλόσοφο, είναι ο εντοπισμός των μηχανισμών που φέρουν οι δυνάμεις εξουσίας ως φορείς επιβολής στις πιο οριακές συνθήκες, στις πιο «περιφερειακές και ειδικές μορφές»¹⁰⁴.

Σε αυτό το σημείο διαφαίνεται από την πλευρά του φουκωϊκού corpus, η αντικατάσταση του όρου «κυριαρχία» με αυτόν της «επιβολής». Ο λόγος εδώ απομακρύνεται από τη διατήρηση της σχέσης κυρίαρχου – υπηκόου και το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στους μηχανισμούς της εξουσίας που λαμβάνουν χώρα σε κάθε κοινωνική συνεύρεση¹⁰⁵. Η έννοια της μικροεξουσίας στην καθημερινή ζωή εισάγεται στη θεωρία του Foucault για πρώτη φορά και εγκαινιάζεται κατά αυτόν τον τρόπο μια θεωρητική τάση που λειτουργεί ανεξάρτητα από το κράτος και εμμένει στην ύπαρξη πολύπλοκων μηχανισμών εξουσίας εντός των διαφορετικών πεδίων της εκάστοτε κοινωνίας¹⁰⁶. Σημείο εκκίνησης αυτής της διαδικασίας αποτελούν οι ήδη εγκαθιδρυμένες σχέσεις καθυπόταξης. Η εξουσία είναι το αποτέλεσμα των σχέσεων επιβολής που αναγνωρίζεται σε όλες τις ανθρώπινες σχέσεις¹⁰⁷ και επομένως θα πρέπει να μελετηθεί μέσω των μεμονωμένων στρατηγικών και τεχνικών που εφαρμόζονται κάθε φορά¹⁰⁸. Για τον στοχαστή η αναλυτική της εξουσίας, κινείται τελικά προς μια κατεύθυνση σύλληψης του πολλαπλού και ευμετάβλητου πεδίου που παράγει συσχετισμούς δυνάμεων μέσα από ένα στρατηγικό και όχι τόσο δικαϊκό μοντέλο¹⁰⁹.

Αυτό που διαφοροποιεί ουσιαστικά τη θεωρητική προσέγγιση του Foucault σε σχέση με άλλους διανοητές της εποχής του είναι η επαναεπινόηση του *τρόπου*, των *τεχνικών* και των *τακτικών* μέσω των οποίων εγγράφεται και ασκείται η εξουσία¹¹⁰. Ο ίδιος τοποθετείται σχετικά με την αναλυτική της τελευταίας και ομολογεί ότι η πολιτική κατάσταση μέχρι το 1968¹¹¹ δεν προσέφερε γόνιμο έδαφος προκειμένου να

¹⁰⁴ Michel Foucault, *Για την Υπεράσπιση της Κοινωνίας*, μετφ. Τ. Δημητρούλια, Ψυχογιός, Αθήνα, 2015, σ 44

¹⁰⁵ Ο.π., σ 63

¹⁰⁶ Ο.π., σ 79

¹⁰⁷ «κάθε σημείο του κοινωνικού σώματος, ανάμεσα σε έναν άντρα και μια γυναίκα, ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας, ανάμεσα σε έναν δάσκαλο και τον μαθητή του, ανάμεσα σε εκείνον που γνωρίζει και σε εκείνον που δεν γνωρίζει, υφαίνονται σχέσεις εξουσίας που δεν αποτελούν απλή προβολή της μεγάλης εξουσίας που ασκεί ο ανώτατος άρχων επί των ατόμων. Αποτελούν μάλλον το ασταθές και συγκεκριμένο έδαφος στο οποίο στηρίζεται αυτή η εξουσία, τις συνθήκες δυνατότητας που της επιτρέπουν να λειτουργεί», Βλ. Μισέλ Φουκώ, *Το μάτι της εξουσίας*, μτφρ. Τ. Μπέτζελος, Βάνιας, Θεσ/νίκη, 1994, σ 155

¹⁰⁸ Michel Foucault, *Για την Υπεράσπιση της Κοινωνίας*, μτφρ. Τ. Δημητρούλια, Ψυχογιός, Αθήνα, 2015, σ 64

¹⁰⁹ Michel Foucault, *Η Ιστορία της σεξουαλικότητας, τόμος Ι, Η Βούληση για γνώση*, μτφρ. Τ. Μπέτζελος, Πλέθρον, Αθήνα, 2011, σ 120

¹¹⁰ Μισέλ Φουκώ, «Αλήθεια και Εξουσία», *Εξουσία, γνώση, ηθική*, μτφρ Ζ. Σαρίκας, Ψυλόν, Αθήνα, 1987, σ 18

¹¹¹ Ο.π.

προσεγγιστεί το ζήτημα με διαφορετικό τρόπο. Για τον ίδιο, τα επιχειρήματα σύμφωνα με τα οποία αρθρωνόταν το πρόβλημα της εξουσίας τόσο από τη δεξιά όσο και από την αριστερά ήταν απόπειρες μη ικανές ως προς την σύνθεση: η μεν φιλελεύθερη παράδοση την αναγνώριζε με όρους συντάγματος και ανώτατης αρχής, η δε μαρξιστική με όρους κρατικού μηχανισμού¹¹². Όμως οι σχέσεις εξουσίας είναι ένα από τα «*πιο κρυμμένα πράγματα μέσα στο κοινωνικό σώμα*» για αυτό, προτρέπει ο φιλόσοφος, να τις αναζητάμε παντού, κάθε στιγμή, σε κάθε σημείο, ανάμεσα σε κάθε θέση ενός σημείου με κάποιο άλλο σημείο¹¹³.

«[...] Η εξουσία πρέπει να αναλύεται ως κάτι που κυκλοφορεί ή μάλλον λειτουργεί μονάχα αλυσιδωτά [...] Η εξουσία λειτουργεί. Ασκείται σε δίκτυο και στο δίκτυο αυτό τα άτομα δεν κυκλοφορούν απλώς, αλλά μονίμως υφίστανται και την ίδια στιγμή ασκούν εξουσία»¹¹⁴. Στο ιδιαίτερο χαρακτηριστικό γνώρισμα των κοινωνιών που εγκαθιδρύθηκαν τον 19^ο αιώνα προστίθεται από τη πλευρά του στοχαστή ένας διαφορετικός λόγος περί εξουσίας. Σε αυτή τη προβληματική η τελευταία αποκτά χαρακτηριστικά ενός μηχανισμού ο οποίος δεν ανήκει σε κανέναν.¹¹⁵ Ο Foucault αντιλαμβάνεται την εξουσία διάχυτη και σφαιρική. Η πολυεπίπεδη λειτουργία της δε συνδέεται με μια καθορισμένη μορφή, ούτε έχει μια σταθερή δομή¹¹⁶. Στο θεωρητικό πλαίσιο του αναλυτή δεν έχουμε να κάνουμε λοιπόν με μια δύναμη που εκχωρείται αποκλειστικά σε κάποιον και αυτός μεμονωμένα και ολοκληρωτικά προσπαθεί να την ασκήσει σε κάποιους άλλους¹¹⁷. Το δυαδικό αντιθετικό μοντέλο εξουσιαστή – εξουσιαζόμενου έχει άλλωστε από καιρό απολεσθεί και μαζί με αυτό και το συγκεκριμένο κέντρο μέσα από το οποίο εκπορεύονται ομοιόμορφα τα εκάστοτε αποτελέσματα της εξουσίας¹¹⁸. Επομένως, οι σχέσεις εξουσίας είναι *εμμετάβλητες, αναστρέψιμες και ασταθείς*¹¹⁹. Ενυπάρχουν σε κάθε κοινωνική συνδιαλλαγή και ρέουν

¹¹² Ας μη ξεχνάμε ότι στη θεωρητική αυτή «απάτη» υπέπεσε και ο ίδιος ο Foucault. Μέχρι τη συγγραφή του έργου *Η Τάξη του Λόγου* παραδεχόταν μια «[...] παραδοσιακή σύλληψη της εξουσίας, [...] που κατείχε θέση νόμου και απαγόρευε». Βλ. Μισέλ Φουκώ, *Το μάτι της εξουσίας*, μτφρ. Τ. Μπέτζελος, Βάνιας, Θεσ/νίκη, 1994, σ 149-150

¹¹³ Μισέλ Φουκώ, «Foucault: Όχι στο βασιλιά σεξ», *Εξουσία, γνώση και ηθική*, μτφρ Ζ. Σαρίκας, Ύψιλον, Αθήνα, 1987, σ 81-82 και Michel Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας, τόμος Ι, Η βούληση για γνώση*, μτφρ. Τ. Μπέτζελος, Πλέθρον, Αθήνα, 2011, σ 110

¹¹⁴ Michel Foucault, Για την υπεράσπιση της κοινωνίας, μτφρ Τ. Δημητρούλια, Ψυχογιός, Αθήνα, 2015, σ 46

¹¹⁵ Μισέλ Φουκώ, «Το μάτι της εξουσίας», *Το μάτι της εξουσίας*, μτφρ Τ. Μπέτζελος, Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2008, σ 134

¹¹⁶ Λυριντζής Χρήστος, «Περί εξουσίας: ο Φουκώ και η ανάλυση μιας επίμαχης έννοιας», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τχ. 86, 1995, σ 6

¹¹⁷ Μισέλ Φουκώ, «Το μάτι της εξουσίας», *Το μάτι της εξουσίας*, μτφρ Τ. Μπέτζελος, Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2008, σ 133

¹¹⁸ Κώστας Τσάμπουρας, «Το πολιτικό και η αλήθεια», *Αφιέρωμα στον Μισέλ Φουκώ*, Νέα Εστία, τόμος 169, τεύχος 1843, Απρίλιος 2011, Αθήνα, σ. 686

¹¹⁹ Μισέλ Φουκώ, «Η ηθική της επιμέλειας του εαυτού ως πρακτική ελευθερίας» στο *Μάτι της εξουσίας*, μτφρ Τ. Μπέτζελος, Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2008, σ 371

ακατάπαυστα σε ολόκληρο τον κοινωνικό ιστό¹²⁰. Τα άτομα είναι τελικά φορείς της εξουσίας και όχι σημεία εφαρμογής της¹²¹.

Η εξουσία είναι με άλλα λόγια ένας τρόπος δράσης κάποιων πάνω σε κάποιους άλλους¹²². Όχι μαζικά και σφαιρικά αλλά μεμονωμένα και στοχευμένα η εξουσία υπάρχει μόνο όταν ασκείται από «κάποιους» πάνω σε «κάποιους άλλους» «εν ενεργεία»¹²³. Βασική προϋπόθεση αυτής της συνιστώσας είναι καθ' όλη τη διάρκεια των ενεργοποιούμενων σχέσεων, όσοι συμμετέχουν σε αυτές να διατηρούν τις αρχικές τους προθέσεις. Με άλλα λόγια εκείνοι που παράγουν ένα ολόκληρο πεδίο δράσεων και «καθυποτάξεων» να τίθενται ενάντια σε εκείνους που παραμένουν μέχρι τέλους τα υποκείμενα αυτών των δράσεων¹²⁴. Η φουκωϊκή θεώρηση αναδεικνύει ένα τύπο δράσης – αντίδρασης και αλληλεπίδρασης των μεν με τους δε, παρουσιάζοντας το κοινωνικό σύμπλεγμα βαθιά ριζωμένο και διαποτισμένο από τις εκάστοτε σχέσεις εξουσίας: άλλωστε « [...] το να ζούμε εν κοινωνία σημαίνει οπωσδήποτε να ζούμε με τρόπο τέτοιο που να είναι δυνατό να δρουν οι μεν πάνω στη δράση των δε. Μια κοινωνία «χωρίς σχέσεις εξουσίας» δεν μπορεί να είναι παρά αφαίρεση»¹²⁵.

Στο μοντέλο αυτής της ανάλυσης, έρχεται ο Foucault να προσδώσει στην εξουσία τα χαρακτηριστικά της διακυβέρνησης. Καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η ανάλυση της εξουσίας θα ήταν καλύτερο να μη γίνεται με όρους πολέμου και πάλης αλλά μάλλον με όρους διακυβέρνησης και ελέγχου των σωμάτων και των ψυχών¹²⁶. Τόσο με την στενή όσο και με την ευρεία έννοια η εξουσία συνδέεται με την διακυβέρνηση σε ότι αφορά τη «διαγωγή»¹²⁷. Πρόκειται για μια διαδικασία μέσω της οποίας προκρίνεται η ικανότητα κάποιων να «άγουν» ή αλλιώς να καθοδηγούν κάποιους άλλους. Σε αυτό το σημείο η φουκωϊκή ανάγνωση της διακυβέρνησης, απομακρύνεται από το

¹²⁰ Μισέλ Φουκώ, «Δυο Δοκίμια για το Υποκείμενο και την Εξουσία», *Η μικροφυσική της εξουσίας*, μτφρ Λ. Τρουλιανού, Ύψιλον, Αθήνα, 1991, σ. 91

¹²¹ Μισέλ Φουκώ, «Πειθαρχική εξουσία και υποτέλεια», *Η μικροφυσική της εξουσίας*, μτφρ Λ. Τρουλιανού, Ύψιλον, Αθήνα, 1991, σ. 107

¹²² Ο.π.

¹²³ Μισέλ Φουκώ, «Δυο Δοκίμια για το Υποκείμενο και την Εξουσία» στο *Η μικροφυσική της εξουσίας*, μτφρ Λ. Τρουλιανού, Ύψιλον, Αθήνα, 1991, σ. 91

¹²⁴ Ο.π., σ. 92

¹²⁵ Ο.π., σ. 95

¹²⁶ Κώστας Τσάμπουρας, «Το πολιτικό και η αλήθεια», *Αφιέρωμα στον Μισέλ Φουκώ*, Νέα Εστία, τόμος 169, τεύχος 1843, Απρίλιος 2011, Αθήνα, σ. 687

¹²⁷ Ο.π., σ. 92- 93

αυστηρό θεσμικό – νομικό πλαίσιο του 16^{ου} αιώνα που αφορούσε αποκλειστικά και μόνο τις πολιτικές δομές και τη διαχείριση των κρατών και αναφέρεται συμπληρωματικά στον ορισμό της διακυβέρνησης ως δράση των μεν πάνω στους δε. Η εξουσία νοούμενη ως διακυβέρνηση, αποτελεί μια «δράση πάνω σε δράσεις» και κατά αυτό τον τρόπο απέχει πολύ από την ωμότητα της βίας¹²⁸. Ορίζοντας την άσκηση της εξουσίας ως έναν τρόπο δράσης πάνω στις δράσεις των άλλων, ο Foucault αναγνωρίζει και καταγράφει ένα καθοριστικό στοιχείο: την ελευθερία. Η εξουσία ασκείται μόνο πάνω σε «ελεύθερα υποκείμενα» και στον βαθμό που αυτά είναι «ελεύθερα»¹²⁹. Σε αντίθεση με μια πρακτική βίας η οποία αναζητά την πληρότητά της στην καταστολή της οποιασδήποτε δράσης και ωθεί τα υποκείμενα στη παθητικότητα και την περιστολή των δυνατοτήτων,¹³⁰ η σχέση εξουσίας δίνει στα υποκείμενα το περιθώριο της οριακής μετακίνησης. Εκεί όπου οι καθορισμοί είναι πλήρως δεδομένοι και προδιαγεγραμμένοι δεν υπάρχει σχέση εξουσίας¹³¹. Σύμφωνα με την αντίληψη του Foucault, στο σημείο αυτό πραγματοποιείται μια λεπτή και κρίσιμη διάκριση: «η δουλεία δεν είναι μια σχέση εξουσίας όταν ο άνθρωπος είναι αλυσοδεμένος». Αυτή η συνθήκη ενέχει μια φυσική σχέση εξαναγκασμού ενώ το φουκωϊκό corpus εμμένει σε ένα πεδίο δυνατοτήτων στο οποίο μπορούν να λάβουν χώρα πολλές επιλογές, πολλές αντιδράσεις και ποικίλοι τρόποι συμπεριφοράς¹³². Επομένως, οι σχέσεις εξουσίας μπορούν να αναζητηθούν μονάχα μέσα σε συνθήκες ελευθερίας και αντίστασης και όχι στη βία και την πάλη¹³³. Συμπερασματικά, η νέα μορφή εξουσίας η οποία προκρίνεται από τον φιλόσοφο, προωθεί το φαινόμενο της εξουσίας προς κάθε κατεύθυνση, ομάδα και πεδίο του κοινωνικού σώματος και τη συνδέει άμεσα με το αξίωμα της αντίστασης, ως προϋπόθεση ελευθερίας.

¹²⁸ Βλ. σημείωση ν. 30 σχετικά με την αντίληψη του Spinoza για τη βία στο επίπεδο της εξουσίας στο Κώστας Τσάμπουρας, *Το πολιτικό και η αλήθεια*, Νέα Εστία Αφιέρωμα στον Μισέλ Φουκώ, τόμος 169, τεύχος 1843, Απρίλιος 2011, Αθήνα, σ. 689

¹²⁹ ¹²⁹ Μισέλ Φουκώ, «Δυο Δοκίμια για το Υποκείμενο και την Εξουσία», *Η μικροφυσική της εξουσίας*, μτφρ Λ. Τρουλιανού, Ύψιλον, Αθήνα, 1991, σ. 93

¹³⁰ Κώστας Τσάμπουρας, *Το πολιτικό και η αλήθεια*, Αφιέρωμα στον Μισέλ Φουκώ, Νέα Εστία, τόμος 169, τεύχος 1843, Απρίλιος 2011, Αθήνα, σ. 689

¹³¹ Μισέλ Φουκώ, «Δυο Δοκίμια για το Υποκείμενο και την Εξουσία», *Η μικροφυσική της εξουσίας*, μτφρ Λ. Τρουλιανού, Ύψιλον, Αθήνα, 1991, σ. 93 και Αλέξανδρος Κιουπκιολής, *Φιλοσοφίες της ελευθερίας από τον Μάρξ και τον κλασικό φιλελευθερισμό ως τον Καστοριάδη, τον Foucault και την δημοκρατία των κοινών*, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Ζωγράφου, 2015, σ. 114

¹³² Αλέξανδρος Κιουπκιολής, *Φιλοσοφίες της ελευθερίας από τον Μάρξ και τον κλασικό φιλελευθερισμό ως τον Καστοριάδη, τον Foucault και την δημοκρατία των κοινών*, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Ζωγράφου, 2015, σ. 114

¹³³ Κώστας Τσάμπουρας, *Το πολιτικό και η αλήθεια*, Αφιέρωμα στον Μισέλ Φουκώ, Νέα Εστία, τόμος 169, τεύχος 1843, Απρίλιος 2011, Αθήνα, σ. 371-372

Ο Gross¹³⁴ σε ότι αφορά τη θέση του Foucault σχετικά με τη διακυβέρνηση, επισημαίνει ότι η ανάλυση του τελευταίου χρήζει ιδιαίτερης αξίας στο βαθμό που εισάγει τη θεωρία της αντίστασης στην εξουσία. Επεκτείνοντας την επιχειρηματολογία του, διαφαίνεται ότι η προσέγγιση της διακυβέρνησης είναι αυτή που τελικά οδηγεί στην πρόσληψη της ιδέας της ελευθερίας. *«Η υπερβολικά συμπαγής έννοια της εξουσίας εμπόδιζε να σκεφτούμε την αντίσταση: η αντίσταση δεν ήταν τίποτε άλλο παρά ένας τρόπος συσχετισμού δυνάμεων. Η ιδέα της αντίστασης στην εξουσία ήταν επομένως αυτό – αναιρούμενη: Δεν υπάρχει άλλη αντίσταση από την αντίσταση στην εξουσία, αλλά τίποτε δεν είναι τόσο εξωτερικό ως προς την εξουσία ώστε να μπορεί να αντισταχθεί. Από την άλλη όμως, σε μορφές διακυβέρνησης μπορούμε να αντισταθούμε»*¹³⁵. Είναι η πιο κατάλληλη στιγμή για τον Foucault να αρθρώσει το επιχείρημά σχετικά με το στοιχείο της ελευθερίας. Ας παραμείνουμε όμως για λίγο ακόμα προς την κατεύθυνση εννοιολόγησης της εξουσίας και ας δούμε ποιες άλλες προκείμενες αγγίζει αυτή η εννοιολόγηση μέχρι να φτάσουμε στο ζήτημα της ελευθερίας.

Σχέσεις Εξουσίας vs Σχέσεις Κυριαρχίας

Όπως ήδη αναφέρθηκε για τον Foucault, η βία δε συνιστά σχέσεις εξουσίας. Η βία στις διάφορες μορφές της μπορεί να αποτελέσει σχέση εξουσίας και συχνά σχέση κυριαρχίας, όμως αυτή η παράμετρος είναι ικανή να λειτουργήσει και ανεξάρτητα από τη συγκρότηση των σχέσεων εξουσίας¹³⁶. Εδώ θα πρέπει ίσως λίγο πιο emphaticά, να επισημάνουμε την διαφορετική υπόσταση και ερμηνεία που κατέχουν οι σχέσεις εξουσίας και οι σχέσεις κυριαρχίας στο οικοδόμημα του στοχαστή. Η κυριαρχία ορίζεται από τον θεωρητικό ως η κατάσταση εκείνη στην οποία οι σχέσεις εξουσίας τελούν υπό αναστολή¹³⁷. Ο τελευταίος διαχωρίζει τις μεν από τις δε και μεταξύ άλλων αναφέρει: *«Οι αναλύσεις που κάνω αφορούν ουσιαστικά τις σχέσεις εξουσίας. Πρόκειται για κάτι διαφορετικό από τις σχέσεις κυριαρχίας. Οι σχέσεις εξουσίας καταλαμβάνουν μια πολύ μεγάλη έκταση στις ανθρώπινες σχέσεις. Αυτό όμως δε σημαίνει ότι η πολιτική εξουσία βρίσκεται παντού, αλλά ότι μέσα στις ανθρώπινες*

¹³⁴ Φρεντερίκ Γκρο, *Μισέλ Φουκώ*, μτφρ, Ά. Κλαμπατσέα, Νήσος, Αθήνα, 2007, σ 101 - 102

¹³⁵ Ο.π., σ 101

¹³⁶ Χρήστος Λυριντζής, «Περί εξουσίας: ο Φουκώ και η ανάλυση μιας επίμαχης έννοιας», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τχ. 86, 1995, σ 7

¹³⁷ Κώστας Τσάμπουρας, «Το πολιτικό και η αλήθεια», *Αφιέρωμα στον Μισέλ Φουκώ*, Νέα Εστία, τόμος 169, τεύχος 1843, Απρίλιος 2011, Αθήνα, σ. 693

σχέσεις υπάρχει μια ολόκληρη δέσμη σχέσεων εξουσίας που μπορούν να ασκηθούν μεταξύ ατόμων, στους κόλπους μιας οικογένειας, μιας παιδαγωγικής σχέσης, στο πολιτικό σώμα»¹³⁸.

Οι σχέσεις εξουσίας, σύμφωνα με τον Γάλλο θεωρητικό είναι *ευμετάβλητες, αναστρέψιμες και ασταθείς*¹³⁹. Έχουν δηλαδή εγγενώς στη σύστασή τους το περιθώριο τροποποίησης αλλά και τη δυνατότητα αντίστασης. Υπάρχουν φορές ωστόσο, που ορισμένες καταστάσεις τις ακινητοποιούν. Τότε είναι που χάνουν την ιδιότητά τους και τέμνονται από τις προαναφερθείσες καταστάσεις κυριαρχίας. Σε αυτή τη περίπτωση συμβαίνει το εξής: *«Όταν ένα άτομο ή μια κοινωνική ομάδα καταφέρνουν να παγιώσουν ένα πεδίο σχέσεων εξουσίας, να τις καθηλώσουν ή να τις σταθεροποιήσουν και να εμποδίσουν κάθε αντιστρεψιμότητα της κίνησης (με εργαλεία που μπορεί να είναι τόσο οικονομικά ή πολιτικά όσο και στρατιωτικά), τότε βρισκόμαστε ενώπιον αυτού που μπορεί να ονομαστεί κατάσταση κυριαρχίας»¹⁴⁰.*

Γίνεται σαφές ότι η ιδέα της κυριαρχίας βρίσκεται πολύ κοντά στην αρνητική έννοια της εξουσίας στον σύγχρονο κριτικό λόγο¹⁴¹. Οι καταστάσεις κυριαρχίας δεν επιτρέπουν κινητικότητα, ανατροπή ή έστω μια είδους μεταβολή. Σε αντίθεση με τις σχέσεις εξουσίας ακινητοποιούν και παγιώνουν οποιαδήποτε αντίδραση. Και εάν επομένως οι σχέσεις εξουσίας συνδέονται άμεσα με τους κοινωνικούς δεσμούς και τις κοινωνικές πρακτικές, τότε το ερώτημα που διακυβεύεται αφορά σε ένα μεγάλο βαθμό το πόσο αναγκαίες και δεδομένες είναι αυτές οι σχέσεις για την εκάστοτε κοινωνία. Μελετώντας την ιδιαιτερότητα των σχέσεων εξουσίας, ο Γάλλος στοχαστής, ισχυρίζεται ότι η ανάλυση, η επεξεργασία και η αμφισβήτηση τους είναι τελικά αυτές οι συνιστώστες που καθιστούν υπαρκτή την κοινωνική αλληλεπίδραση¹⁴². Στη σύλληψη του Foucault σκιαγραφείται η εικόνα μιας σχέσης ανάμεσα σε άτομα που επιχειρούν να επηρεάσουν τη συμπεριφορά και τη δράση άλλων ατόμων και σε υποκείμενα που δέχονται αυτή την πρακτική. Κάθε εγχείρημα εξουσίας δημιουργεί και μια κοινωνική σχέση. Το μείζον ζήτημα που εισάγεται σε

¹³⁸ Μισέλ Φουκώ, *Το Μάτι της εξουσίας*, μτφρ Τ. Μπέτζελος, Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2008, σ 255

¹³⁹ Ο.π. σ 371

¹⁴⁰ Ο.π. σ 255

¹⁴¹ Αλέξανδρος Κιουπκιολής, *Φιλοσοφίες της ελευθερίας από τον Μάρξ και τον κλασικό φιλελευθερισμό ως τον Καστοριάδη, τον Foucault και την δημοκρατία των κοινών*, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Ζωγράφου, 2015, σ 114

¹⁴² Μισέλ Φουκώ, «Δυο Δοκίμια για το Υποκείμενο και την Εξουσία», *Η μικροφυσική της εξουσίας*, μτφρ Λ. Τρουλιανού, Ύψιλον, Αθήνα, 1991, σ. 95

αυτή τη προκείμενη αφορά κυρίως το εύρος των επιλογών που διαθέτουν τα άτομα μέσα στη κοινωνία και το γεγονός ότι μπορούν να αντιδράσουν με ποικίλους τρόπους σε οποιοδήποτε εγχείρημα εξουσίας¹⁴³.

Η Πρακτική της Ελευθερίας

Με βάση τα παραπάνω προκύπτει ότι στις σχέσεις κυριαρχίας οι πρακτικές ελευθερίας είναι αδύνατο να αγγίζουν η μια την άλλη. Ωστόσο, ο ίδιος ο Foucault αναλύει τις σχέσεις εξουσίας στο βαθμό που τα υποκείμενα είναι πρωτίστως ελεύθερα. Επηρεασμένος από το νιτσεϊκό πνεύμα που ήθελε τις ελευθερίες να αγωνίζονται για την εξουσία και όχι για την ύπαρξη¹⁴⁴, ο Γάλλος διανοητής, θεωρεί ότι ακόμα και εάν μια σχέση εξουσίας είναι εντελώς άνιση, ακόμα και εάν ο ένας από τους δυο εμπλεκόμενους διαθέτει κάθε εξουσία πάνω στον άλλο, ο δεύτερος κατέχει μέχρι τέλους τη δυνατότητα να διαχειριστεί, να πράξει και να καθορίσει την κατάσταση όπως ο ίδιος κρίνει¹⁴⁵: *«[...] εκτός από τα βασανιστήρια και τις εκτελέσεις, που αποκλείουν κάθε αντίσταση, πάντα υπάρχουν δυνατότητες για αντίσταση, ανυπακοή και αντιπολιτευτικές ομαδοποιήσεις, ανεξάρτητα από το πόσο τρομακτικό μπορεί να είναι ένα σύστημα»*¹⁴⁶

Ο θεωρητικός αποστασιοποιείται από όλες εκείνες τις κριτικές και τους στοχασμούς των αναλυτών που θέλουν το δίπολο εξουσία – ελευθερία να βρίσκεται σε πλήρη αντιδιαστολή. Το σχήμα του εμμένει, από την μια, στην ύπαρξη των - αναπόφευκτων - καταστάσεων κυριαρχίας και από την άλλη στις πολυάριθμες περιπτώσεων που διασχίζουν το κοινωνικό πεδίο και οι οποίες δε μπορούν παρά να αφήσουν ένα ελάχιστο περιθώριο ελευθερίας. Ο Foucault δομεί επομένως όλη του τη σκέψη γύρω από την πρακτική της ελευθερίας προσδίδοντάς της το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της άσκησης. *«Η ελευθερία είναι κάτι που πρέπει να ασκηθεί»*, δηλώνει χαρακτηριστικά¹⁴⁷. Δεν πρόκειται όμως για μια απελευθερωτική διαδικασία. Ούτε για μια πρακτική που θα αναζητηθεί μέσα σε ένα θεσμικό πλαίσιο. Για τον Γάλλο στοχαστή κανένας νόμος δεν είναι σε θέση να εγγυηθεί την εγκαθίδρυση μιας

¹⁴³ Ο.π., σ 97

¹⁴⁴ Πώλ Βέν, *Φουκώ Η σκέψη του, η προσωπικότητά του*, μτφρ. Γ. Καράμπελας, Εστία, Αθήνα, 2011, σ 183

¹⁴⁵ Ο.π., σ 372: (για παράδειγμα να αυτοκτονήσει, να πηδήξει από το παράθυρο ή να σκοτώσει κάποιον)

¹⁴⁶ Μισέλ Φουκώ, «Χώρος, γνώση, εξουσία», *Εξουσία, γνώση και ηθική*, μτφρ. Ζ. Σαρίκας, Ύψιλον, Αθήνα, 1987, σ 57

¹⁴⁷ Ο.π.

συνθήκης ελευθερίας και αυτό γιατί δεν υπάρχουν μηχανές ελευθερίας, «*η εγγύηση της ελευθερίας είναι η ελευθερία*»¹⁴⁸. Η ελευθερία λειτουργεί λοιπόν ως αναγκαία προϋπόθεση για την άσκηση της εξουσίας, Εμφανίζεται ως διαρκή πρόκληση και πολιτικό καθήκον¹⁴⁹. Το ηθικό ζήτημα βέβαια που προκύπτει εδώ, αφορά το πώς τελικά μπορούμε να ασκήσουμε την ελευθερία. Μέσα σε ποια όρια. Γιατί για τον Γάλλο θεωρητικό, το σημαντικό που αναδεικνύεται μέσα από τη πρακτική της ελευθερίας είναι ο ανοιχτός δρόμος προς την ηθική: «*Η ελευθερία είναι η οντολογική προϋπόθεση της ηθικής. Αλλά η ηθική είναι η αναστοχαστική μορφή που παίρνει η ελευθερία*»¹⁵⁰.

Μορφές Αντίστασης στην Εξουσία

«*Από τη στιγμή που υπάρχει μια σχέση εξουσίας, υπάρχει μια δυνατότητα αντίστασης. Ποτέ δεν είμαστε παγιδευμένοι από την εξουσία: πάντα μπορούμε να τροποποιήσουμε την επιρροή της σε καθορισμένες συνθήκες και με μια συγκεκριμένη στρατηγική*»¹⁵¹. Το πολιτικό πρόταγμα του Foucault σε αντίθεση με το παραδοσιακό αναλυτικό σχήμα του κλασικού μαρξισμού, είναι εμποτισμένο από την ιδέα της αντίστασης σε όλο το φάσμα της εξουσίας¹⁵². Στη θεωρία του Γάλλου στοχαστή αναγκαίο και σύμφυτο στοιχείο όλων των κοινωνικών δεσμών είναι οι διαμάχες και οι συγκρούσεις ενάντια στις διαφορετικές αυτές μορφές της εξουσίας¹⁵³. Για την ακρίβεια «*υπάρχουν τόσες αντιστάσεις όσες και εξουσίες*»¹⁵⁴. Ο Foucault υποστηρίζει πώς στην αναμέτρηση με μια κυβέρνηση παρόλο που ο αγώνας δεν είναι συμμετρικός, υπάρχει πάντοτε η δυνατότητα ανατροπής της κατάστασης. Αυτή ακριβώς η δυνατότητα είναι άλλωστε που διαμορφώνει και το εκάστοτε περιθώριο ελευθερίας¹⁵⁵. Με άλλα λόγια το

¹⁴⁸ Ο.π., σ 58

¹⁴⁹ Μισέλ Φουκώ, «Δυο Δοκίμια για το Υποκείμενο και την Εξουσία», *Η μικροφυσική της εξουσίας*, μτφρ. Λ. Τρουλιανού, Ύψιλον, Αθήνα, 1991, σ 93 - 95

¹⁵⁰ 357

¹⁵¹ Μισέλ Φουκώ, «Όχι στον βασιλιά σεξ» στο *Εξουσία, γνώση και ηθική*, μτφρ. Ζ. Σαρίκας, Ύψιλον, Αθήνα, 1987, σ 85

¹⁵² Ian Craib, *Σύγχρονη κοινωνική θεωρία: από τον Πάρασον στον Χάμπερμας*, μτφρ. Μ. Τζιαντζή – Π. Ε. Λέκκας, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2000, σ 371

¹⁵³ Ο. π., σ 371 -372

¹⁵⁴ Michel Foucault, *Για την εξουσία και την ταξική πάλη, Συζήτηση με τέσσερα μέλη της LCR*, μτφρ. Χ. Βαλλιάνος, Εκτός Γραμμής, Αθήνα, 2016, σ 38

¹⁵⁵ Μισέλ Φουκώ, «Η ηθική της επιμέλειας του εαυτού ως πρακτική της ελευθερίας», *Το μάτι της εξουσίας*, μτφρ. Τ. Μπέτζελος, Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2008, σ 398

δεδομένο είναι ότι είμαστε «πάντα ελεύθεροι»¹⁵⁶ και αυτός ο βαθμός ελευθερίας είναι που αναδεικνύει κάθε φορά και τα όρια της ανατροπής.

Το αξίωμα της αντίστασης και οι σχέσεις εξουσίας αποτελούν μια ταυτολογία στη φουκωϊκή εμπειρία¹⁵⁷. Συνυπάρχουν και συγχρονίζονται μεταξύ τους. Κατά κάποιον τρόπο εάν δεν υπήρχε η αντίσταση, δεν θα υπήρχαν και οι σχέσεις εξουσίας¹⁵⁸. Είναι τα πολλαπλά και διαφορετικά σημεία αντίστασης που αναλαμβάνουν τον ρόλο του αντιπάλου κάθε φορά και προωθούν αυτές τις σχέσεις εξουσίας¹⁵⁹. Στην πραγματικότητα το χαρακτηριστικό της «δημιουργικής» αυτής διαδικασίας¹⁶⁰ είναι ότι στηρίζεται πάντα στην κατάσταση την οποία αντιπαλεύει. Ο ιατρικός ορισμός της ομοφυλοφιλίας, για παράδειγμα, στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, μπορεί να λειτούργησε ως ένας καταπιεστικός μηχανισμός στην εποχή του, αναφέρει ο Foucault, παράλληλα όμως αποδείχτηκε και ένα ισχυρό εργαλείο αντίστασης, στο μέτρο που προσέφερε τη δυνατότητα άρθρωσης ενός απεγνωσμένου γιατί: «αφού είμαστε άρρωστοι γιατί μας καταδικάζετε και μας περιφρονείτε»;¹⁶¹ Τη στιγμή επομένως που αρθρώνεται ένα πεδίο εξουσίας, την ίδια στιγμή ενυπάρχει και η δυνατότητα άρνησης σε αυτό. Ο Foucault θεωρεί πώς εάν μελετηθούν οι μορφές αντίστασης και οι προσπάθειες που γίνονται για να διαλυθούν οι σχέσεις εξουσίας, τότε και μόνο τότε οι τελευταίες μπορούν πιστά να αποκρυπτογραφηθούν και να προσδιοριστούν με ακρίβεια τα σημεία εφαρμογής τους¹⁶².

Ο στοχαστής σε γενικές γραμμές εντοπίζει ιστορικά τρεις διαφορετικούς τρόπους αντίστασης μέσα στη θεωρία του. Πρόκειται για αυτούς που αντιτίθενται στις *μορφές κυριαρχίας* (εθνικές, κοινωνικές, θρησκευτικές), για αυτούς που καταγγέλλουν τις διάφορες *μορφές εκμετάλλευσης* και τέλος εκείνους που εναντιώνονται σε κάθε τύπο εξουσίας που προσπαθεί να επιβληθεί στο υποκείμενο - *σε καθετί δηλαδή που δένει το άτομο με τον εαυτό του και εξασφαλίζει μ' αυτόν τον τρόπο την υποταγή του στους*

¹⁵⁶ Ο.π

¹⁵⁷ Μισέλ Φουκώ, «Όχι στον βασιλιά σεξ», *Εξουσία, γνώση και ηθική*, μτφρ. Ζ. Σαρίκας, Ύψιλον, Αθήνα, 1987, σ 85

¹⁵⁸ Μισέλ Φουκώ, , «Η ηθική της επιμέλειας του εαυτού ως πρακτική της ελευθερίας», *Το μάτι της εξουσίας*, μτφρ. Τ. Μπέτζελος, Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2008, σ 398

¹⁵⁹ Michel Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας, τόμος Ι, Η βούληση για γνώση*, μτφρ. Τ. Μπέτζελος, Πλέθρον, Αθήνα, 2011, σ 113

¹⁶⁰ Ο.π., σ 399

¹⁶¹ Μισέλ Φουκώ, , «Η ηθική της επιμέλειας του εαυτού ως πρακτική της ελευθερίας», *Το μάτι της εξουσίας*, μτφρ. Τ. Μπέτζελος, Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2008, σ 399 - 400

¹⁶² Μισέλ Φουκώ, «Δυο Δοκίμια για το Υποκείμενο και την Εξουσία», *Η μικροφυσική της εξουσίας*, μτφρ. Λ. Τρουλιανού, Ύψιλον, Αθήνα, 1991, σ 79

άλλους(αγώνες ενάντια στην υποτέλεια, ενάντια στις διαφορετικές μορφές υποκειμενικότητας και υποταγής)¹⁶³. Η ιστορία είναι γεμάτη από παραδείγματα αντιστάσεων. Οι κοινωνικοί αγώνες βέβαια άλλοτε πραγματοποιούνται σε συνδυασμό και άλλοτε μεμονωμένα. Ακόμα όμως και όταν αναμειγνύονται υπάρχει πάντοτε μια μορφή αντίστασης η οποία υπερτερεί έναντι των άλλων¹⁶⁴.

Ο Foucault υποστηρίζει ότι παρόλο που οι αγώνες ενάντια στην κυριαρχία και την εκμετάλλευση δεν έχουν εξαφανιστεί, επικρατεί όλο και περισσότερο ο αγώνας ενάντια στις μορφές υποτέλειας, ενάντια δηλαδή – σε αυτό που ο ίδιος αποκαλεί - *υποκειμενοποίηση*¹⁶⁵. Στη σκέψη του διανοητή τα κοινωνικά κινήματα που έλαβαν χώρα τον 15^ο και 16^ο αιώνα ενάντια στη θρησκευτική και ηθική εξουσία, ήταν κινήματα που πραγματοποιήθηκαν για να περισώσουν το βαθμό ελευθερίας του υποκειμένου. Το φιλοσοφικό σχήμα έρχεται να απαντήσει για πρώτη φορά σε αυτό το σημείο στο *γιατί επιτέλους* η μελέτη της εξουσίας.

Ας ξεκαθαρίσουμε επομένως το εξής: Ακολουθώντας την αλληλουχία των επιχειρημάτων και τη δομή της σκέψης του Foucault, έτσι όπως αυτή αρθρώνεται καθ' όλη τη πορεία της γενεαλογικής περιόδου, φτάνουμε σε ένα σημείο όπου ανακαλύπτουμε ότι το κέντρο βάρους της μελέτης του θεωρητικού, δεν είναι τελικά η εξουσία, αλλά αντίθετα το υποκείμενο και η διαδικασία συγκρότησής του μέσα από αυτή την εμπειρία¹⁶⁶. Αποσαφηνίζεται κατά αυτόν τον τρόπο ότι η μορφή αντίστασης στην εξουσία, δεν αφορά μια απελευθερωτική προσπάθεια ενάντια στο κράτος και στους θεσμούς, αλλά αντίθετα μια προτροπή μέσω της οποίας τα υποκείμενα, θα αρνηθούν τον τύπο της ατομικότητας που η εξουσία τείνει να τους επιβάλει κάθε φορά: *«Αυτή η μορφή εξουσίας ασκείται στην άμεση καθημερινή ζωή που ταξινομεί τα άτομα σε κατηγορίες, τα κατονομάζει διά της ίδιας του ατομικότητας, τα προσκολλά στην ταυτότητά τους, τους επιβάλλει ένα νόμο αλήθειας τον οποίο πρέπει να τους τον αναγνωρίζει και τον οποίο οι άλλοι οφείλουν να αναγνωρίζουν στα άτομα αυτά. Είναι μια μορφή εξουσίας που μετασχηματίζει τα άτομα σε υποκείμενα. Υπάρχουν δύο έννοιες*

¹⁶³ Ο.π., σ 81

¹⁶⁴ Ο.π.

¹⁶⁵ Ο.π. σ 81 - 82

¹⁶⁶ «Το ταυτοχρόνως πολιτικό, ηθικό, κοινωνικό και φιλοσοφικό πρόβλημα που τίθεται σε εμάς σήμερα δεν είναι να δοκιμάσουμε να ελευθερώσουμε το άτομο από το Κράτος και τους θεσμούς του, αλλά να ελευθερωθούμε εμείς από το κράτος και τον τύπο εξατομίκευσης που μας συνδέει μαζί του. Οφείλουμε να προάγουμε νέες μορφές υποκειμενικότητας αρνούμενοι ακριβώς τον τύπο εξατομίκευσης που μας είχε επιβληθεί εδώ και πολλούς αιώνες» Βλ. Μισέλ Φουκώ, *Επιλογή από τα Dits et écrits*, μτφρ Θ. Λάγιος, Στιγμή, Αθήνα, 2011, σ 94 - 95

στη λέξη υποκείμενο: υποκείμενο υποταγμένο στον άλλο μέσω του ελέγχου και της εξάρτησης, και υποκείμενο προσκολλημένο στην ίδια του ταυτότητα μέσω της συνείδησης ή της αυτογνωσίας. Στις δύο αυτές περιπτώσεις η λέξη αυτή υποδηλώνει μια μορφή εξουσίας που καθυποτάσσει και καθιστά κάποιον υποτελή»¹⁶⁷.

Ο Foucault, εστιάζει σε μια κριτική ανάλυση του κόσμου και δομεί το επιχείρημά του μέσω της αντίστασης. Προτρέπει τα άτομα να προωθήσουν νέες μορφές υποκειμενικότητας και να απορρίψουν τον παλαιό τύπο ατομικότητας που τους επιβλήθηκε¹⁶⁸. Η κατανόηση των τεχνικών εξουσίας και ο τρόπος με τον οποίο αυτές ενσωματώθηκαν στο νεωτερικό δυτικό κράτος, θα συνδράμει αποτελεσματικότερα στη διαδικασία αυτής της απόρριψης.

Ποιμαντική Εξουσία¹⁶⁹

Το νεωτερικό δυτικό κράτος, από την αρχή της σύστασης του, ενσωμάτωσε στους κόλπους του, μια παλιά τεχνική εξουσίας που ανάγεται στους χριστιανικούς θεσμούς. Τη τεχνική αυτή εξουσίας ο Foucault την ονόμασε ποιμαντική εξουσία και στο εσωτερικό της ανήγαγε το σύνολο της λειτουργίας της πολιτικής εξουσίας¹⁷⁰. Ένα από τα ερωτήματα που έθεσε ανοιχτά στις Παραδόσεις του αφορούσε στο ζήτημα της ομολογίας έτσι όπως αυτή διαμορφώθηκε και σχηματοποιήθηκε από την εποχή του Μεσαίωνα και έπειτα¹⁷¹. Από τον 12^ο αιώνα¹⁷² η ομολογία στο εσωτερικό μιας εδραιωμένης εκκλησιαστικής εξουσίας εμφανίζει τα χαρακτηριστικά της τακτικότητας, της συνέχειας και της εξαντλητικότητας. Η εξομολόγηση οφείλει να πραγματοποιείται αναγκαστικά ανά τακτά χρονικά διαστήματα και δεν αποτελεί απόρροια μιας ανάγκης εξομολόγησης της μεμονωμένης αμαρτίας¹⁷³. Έχει την υποχρέωση να ακολουθεί τη χρονικότητα της αφήγησής της, χωρίς υπεκφυγές και

¹⁶⁷ Μισέλ Φουκώ, «Δύο Δοκίμια για το Υποκείμενο και την Εξουσία», *Η μικροφυσική της εξουσίας*, μτφρ. Λ. Τρουλιανού, Ψυλόν, Αθήνα, 1991, σ 81

¹⁶⁸ Ο.π. σ 86

¹⁶⁹ Το παρόν κεφάλαιο αποτελεί μέρος μιας προσωπικής εργασίας που δημοσιεύθηκε στην Επετηρίδα του προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας 2015 – 2016 και φέρει τον τίτλο: «Μια προσέγγιση της εξουσίας επί του σώματος με αφορμή τους *Sade* και *Foucault*», σ. 251 - 265

¹⁷⁰ Ο.π., σ 83

¹⁷¹ Μισέλ Φουκώ, *Οι μη κανονικοί, Παραδόσεις στο κολέγιο της Γαλλίας 1974-1975*, μτφρ: Σιαμανδούρας Σ., Εστία, 2010, σ 321- 370

¹⁷² Το 1215 η σύνοδος του Latran θεσμοθετεί τον υποχρεωτικό χαρακτήρα της εξομολόγησης. Βλ. Χριστίνα Τσακιστράκη, *Αλήθεια, Εξομολόγηση, Υποκείμενο, Στοιχεία για τη γενεαλογική κριτική της ψυχανάλυσης του Φουκώ* <http://www.frenchphilosophy.gr/wp-content/uploads/2013/11/Tsakistraki-Alitheia-exomologisi-ypokeimeno...1.pdf> (τελευταία επίσκεψη 11/09/2016)

¹⁷³ Ο.π, σ 335

οφείλει να έχει καθολικό χαρακτήρα. Προκύπτει λοιπόν, μια ολόκληρη εποχή στην οποία η ομολογία της αμαρτίας αποκτά δεσμευτικό χαρακτήρα, τόσο για αυτές που κρίνονται σοβαρές όσο και για εκείνες που είναι λιγότερο σημαντικές. Για τον βαθμό της σημαντικότητας η μη, αρμόδιος κριτής ορίζεται ο ιερέας.

Στο σημείο αυτό γίνεται λόγος για το μερίδιο εξουσίας και επίδρασης που είχε ο ιερέας καθ' όλη τη διαδικασία της ομολογίας. Φαίνεται μέσα σε όλα λοιπόν, πώς υπήρχε μια άτυπη υποχρέωση συνέχειας απέναντι στο συγκεκριμένο πρόσωπο του ιερέα. Σε κάθε πιστό αντιστοιχούσε ο ίδιος πάντοτε ιερέας που θα αποδεχόταν το μήνυμα της αμαρτίας. Σε αυτό βέβαια σημαντικό ρόλο έπαιζε και η συχνότητα της εκάστοτε ομολογίας. Η τελευταία, με το πρόσχημα μιας περισσότερο ολοκληρωτικής ομολογίας που θα αφορούσε όλα τα στάδια της ατομικής ύπαρξης των πιστών όφειλε να πραγματοποιείται συχνά. Μέσα από τον ρόλο του εξομολογητή αρχίζει να διαφαίνεται επιπλέον, αυτό που ο ίδιος ο Foucault αποκαλεί *τεχνική ελέγχου της συνείδησης*¹⁷⁴. Πιο συγκεκριμένα και σύμφωνα με τον στοχαστή, ο εκκλησιαστικός θεσμός ήταν ικανός να αναπτύξει μεθόδους ανάλυσης και εξέτασης του κάθε αμαρτήματος ξεχωριστά. Ο ιερωμένος αποκτούσε κατ' αυτό τον τρόπο αρμοδιότητες επίγειου – πνευματικού δικαστή και όριζε τις ποινές ανάλογα με τις δικές του ιεραρχίες, ασχέτως αυθαίρετου ή μη χαρακτήρα. Ολόκληρη η εποχή του 12^{ου} – 13^{ου} αιώνα αποτελεί το μεταβατικό εκείνο διάστημα σύμφωνα με το οποίο ένας θνητός μπορεί να ορίζει την άφεση αμαρτιών του μέσω της διαμεσολάβησής με τον Θεό. Η εστίαση εδώ αφορά στη νομιμοποιημένη εξουσία του εκάστοτε ιερέα η οποία προσλαμβάνεται σταθερά και οριστικά στο εσωτερικό της διαδικασίας της ομολογίας και αποκτά τα χαρακτηριστικά της εξουσίας του «*δεσμείν και λύειν*»¹⁷⁵.

Πλησιάζοντας τον 16^ο αιώνα, ο ιερέας εξακολουθεί να έχει το προνόμιο της άφεσης των αμαρτιών, ο τρόπος εμπλοκής του όμως με την εξέταση, εξελίσσεται σε ένα ολοένα και μεγαλύτερο βαθμό. Οι αισθήσεις της όρασης, της ακοής και της όσφρησης του τελευταίου νομιμοποιούνται και διαμορφώνουν την εμπειρική εκείνη εξουσία που είναι ικανή να κυβερνά τις ψυχές των ατόμων. Αναφορικά με τον ιερέα και το δικαίωμα διακυβέρνησης επί των ψυχών ο Foucault αναφέρει: «*τη στιγμή που τα κράτη έθεταν το τεχνικό πρόβλημα της εξουσίας επί των σωμάτων και των μέσων με*

¹⁷⁴ Ο.π, σ 336

¹⁷⁵ Ο.π, σ 337- 338

τα οποία θα μπορούσε να τεθεί πράγματι σε λειτουργία η εξουσία, η Εκκλησία από τη μεριά της επεξεργαζόταν μια τεχνική διακυβέρνησης των ψυχών, την ποιμαντική»¹⁷⁶.

Αυτό που ωστόσο αλλάζει ολοκληρωτικά στον τρόπο πρόσληψης της εξομολόγησης από τον 16^ο αιώνα και έπειτα αφορά στη προβληματική του μολυσμένου σώματος. Εδώ το αντικείμενο της εξέτασης δεν είναι απλώς η συνείδηση του εκάστοτε υποκειμένου. Εδώ οι τεχνικές αναλύσεων βασίζονται σε όλα όσα αισθάνεται ο μετανοών. Χειρονομίες, αισθήσεις, σκέψεις, και επιθυμίες συγκροτούν μια νέα σαρκική εκδοχή της αμαρτίας καθώς το σώμα ελέγχεται ως ένα μέσο που γεννά την ηδονή και φέρει αλλαγές στο επίπεδο της σχέσης με τον άλλο¹⁷⁷. Το ερώτημα μετατοπίζεται τώρα πια στο σώμα ενώ η συνείδηση του εκάστοτε υποκειμένου εξετάζεται αναφορικά με την απόλαυση. Η αλλαγή που έχει επέλθει αφορά κατά αποκλειστικότητα τη σχέση του ατόμου με την επιθυμία και την ηδονή. Γίνεται λοιπόν, σαφές πώς ζητούμενο στο εξομολογητήριο είναι η ομολογία γύρω το σεξ και τα επιτρεπτά ή μη όρια του¹⁷⁸. «[...] Καθώς το αμάρτημα της ακαθαρσίας διαπράττεται με άπειρους τρόπους, με όλες τις αισθήσεις του σώματος και όλες της δυνάμεις της ψυχής, ο εξομολογητής [...] θα εξετάσει όλες τις αισθήσεις τη μια μετά την άλλη. Έπειτα θα εξετάσει τις επιθυμίες. Και τέλος θα εξετάσει τις σκέψεις»¹⁷⁹.

Κατά τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα η τελετουργία της ομολογίας εξακολουθεί να εκτυλίσσεται μέσα σε μια σχέση εξουσίας¹⁸⁰. Όπως ήδη αναφέρθηκε, η ομολογία απαιτείται, επιβάλλεται, αποτιμάται, παρεμβαίνει για να κρίνει, να τιμωρήσει, να συγχωρήσει, να παρηγορήσει και να συμφιλιώσει. Αυτό που αλλάζει τη περίοδο εκείνη μέσω του προτεσταντισμού, της Αντιμεταρρύθμισης, της παιδαγωγικής του 18^{ου} αιώνα και της Ιατρικής αργότερα του 19^{ου}, αφορά στο τρόπο με τον οποίο προσλαμβάνεται ο λόγος για το σεξ ως μια κρατική υπόθεση¹⁸¹. Καμία κοινωνία, μέχρι εκείνη την ιστορική συγκυρία, δεν είχε επιδείξει μεγαλύτερο ενδιαφέρον για τις ατομικές ηδονές όσο η κοινωνία του 18^{ου} αιώνα. Εδώ ο λόγος δεν μένει απλώς στο συμβάν, στη εκτέλεση δηλαδή της ερωτικής πράξης. Εδώ ο λόγος εστιάζει στην αφήγηση του υποκειμένου ως ενεργό δρών. Αυτό που ενδιαφέρει τον εκπρόσωπο της

¹⁷⁶ Ο.π. σ 340-341

¹⁷⁷ Ο. π., σ. 358

¹⁷⁸ Μητροσύλη Μ., «Το ερώτημα της σεξουαλικότητας στον Φουκώ. Μια ανάγνωση μέσω της Ιστορίας της σεξουαλικότητας», Εκ των Υστέρων, Περιοδικό για την Ψυχανάλυση, τεύχος 19, Σεξουαλικότητα και Φύλο, Πλέθρον, 2009, σ 165

¹⁷⁹ Ο. π. σ 358

¹⁸⁰ Michel Foucault, Η Ιστορία της σεξουαλικότητας, Τόμος 1, Η βούληση για γνώση, μτφρ. Τ. Μπέτζελος, Πλέθρον, 2011, σ 77

¹⁸¹ Ο. π., σ 165

καθολικής εκκλησίας είναι ένας λεπτομερής λόγος ως προς την ηδονή, την επιθυμία, τις διακυμάνσεις και το βαθμό εμπλοκής του υποκειμένου στη σαρκική απόλαυση.

Η πειθαρχική εξουσία

Ο Foucault δεν ενδιαφέρεται γενικά για τις αφηρημένες αναλύσεις. Μελετά τις ιστορικά εγκαθιδρυμένες σχέσεις και μορφές εξουσίας¹⁸² διεξάγοντας μια εμπειρική έρευνά που στοχεύει στο να αναδείξει τα φαινόμενα, τις διαδικασίες και τις τεχνικές ελέγχου της εξουσίας στους απειροελάχιστους μηχανισμούς της¹⁸³. Σημείο εκκίνησης του θεωρητικού του εγχειρήματος, αποτελεί κατά τη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα η κυριαρχία της αστικής τάξης και η επινόηση από πλευράς της, ενός νέου τύπου εξουσίας που φέρει τον προσδιορισμό της πειθαρχικής εξουσίας. Στο κείμενο *Πειθαρχική Εξουσία και υποτέλεια*, ο Γάλλος στοχαστής περιγράφει την σταδιακή εμφάνιση μιας νέας οικονομίας της εξουσίας και αναλύει τη σύστασή της με όρους οι οποίοι δεν απέκλειαν – όπως παλιά - αυτούς που δεν μπορούσαν να συνεισφέρουν στη παραγωγική διαδικασία [πχ φρενοβλαβείς, φυλακισμένοι, παιδιά], αλλά αντίθετα τους επιτηρούσαν μέσω διαφόρων τεχνικών ελέγχου και τους καθυπότασσαν σε ένα πλαίσιο «κανονικοποίησης» προκειμένου αυτοί να είναι χρήσιμοι και αποτελεσματικοί, υπάκουοι και υποταγμένοι¹⁸⁴. Οι μηχανισμοί εξουσίας βελτίωναν τη δύναμη και την αποτελεσματικότητα του φορέα που τις επέβαλλε και παράλληλα έδιναν την εντύπωση στα άτομα που γινόντουσαν οι αποδέκτες αυτής της επιβολής, ότι είχαν περιθώριο δράσης μέσα στη κοινωνία. Ωστόσο, ο καθένας μπορούσε να διαπιστώσει πώς μέσα σε αυτές τις καινούργιες πολιτικές επενδύσεις γεννήθηκαν αλλότριες στρατηγικές¹⁸⁵.

Το πέρασμα από τις κοινωνίες που αποκλείουν συγκεκριμένες ομάδες ατόμων, στις κοινωνίες που εγκλείουν στους κόλπους τους αντίστοιχες ομάδες, παράγει σύμφωνα με τον Eribon, τη νομικοπολιτική θεωρία της εξουσίας ιδωμένη μέσα σε ένα πλαίσιο

¹⁸² Αλέξανδρος Κιουπκιολής, *Φιλοσοφίες της ελευθερίας από τον Μάρξ και τον κλασικό φιλελευθερισμό ως τον Καστοριάδη, τον Foucault και την δημοκρατία των κοινών*, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Ζωγράφου, 2015, σ 115

¹⁸³ Μισέλ Φουκό, «Πειθαρχική εξουσία και υποτέλεια» στο *Η μικροφυσική της εξουσίας*, μτφρ. Λ. Τρουλινού, Ύψιλον, Αθήνα, 1991, σ 108

¹⁸⁴ Ο.π., σ 108 - 115

¹⁸⁵ Michel Foucault, *Επιτήρηση και Τιμωρία Η Γέννηση της Φυλακής*, μτφρ. Τ. Μπέτζελος, Πλέθρον, Αθήνα, 2011, σ 40

«ελεύθερης βούλησης»¹⁸⁶. Ο Foucault εισάγει στην αναλυτική του σκέψη δυο διαφορετικά μοντέλα εξουσίας και αναδεικνύει κατά αυτόν τον τρόπο τον μετασχηματισμό της εξουσίας από τη θέση που τη θέλει να αποκλείει και να αποξενώνει, στη θέση που της δίνει τη δυνατότητα να ελέγχει, να επιτηρεί και να πολλαπλασιάζει τα αποτελέσματά της¹⁸⁷. Η διαδοχή του μοντέλου ελέγχου της πανούκλας από αυτό της λέπρας εφάρμοσε με επιτυχία τα νέα πειθαρχικά μοντέλα οργάνωσης της κοινωνίας και αποτέλεσε μια από τις μεγαλύτερες επινοήσεις του 18^{ου} αιώνα καθώς ενέταξε στους κόλπους της τους μέχρι τότε αποκλειόμενους¹⁸⁸.

Ο Foucault ισχυρίστηκε ότι η πειθαρχική εξουσία ενσωματώθηκε ιστορικά στους καινούργιους μηχανισμούς παραγωγής που αναπτύχθηκαν μέσα στο καπιταλιστικό σύστημα.¹⁸⁹ Για την ακρίβεια, η εξουσία της κυριαρχίας δεν μπορούσε να διαχειριστεί με αποτελεσματικό τρόπο τις μεταβολές στο μέγεθος και τη πυκνότητα του πληθυσμού. Αυτό έπρεπε να το αναλάβει ένας άλλος μηχανισμός εξουσίας με όσο το δυνατό μικρότερο κόστος [περιορισμός των συγκρούσεων, καλύτερη οργάνωση και διαχείριση της κατάστασης]. Εκείνη τη στιγμή, η πειθαρχία εμφανίστηκε ως *το όνειρο για μια εξουσία που διεισδύει γλυκά και διαρκώς στο κοινωνικό σώμα*¹⁹⁰: «*Το πειθήνιο σώμα που κατασκευάζει η πειθαρχία είναι το χρήσιμο σώμα του εργάτη, εξάρτημα της παραγωγικής μηχανής. Η πειθαρχική εξουσία αποκτά το νόημά της κατά την προσαρμογή των σωμάτων στις προδιαγραφές της παραγωγής*»¹⁹¹. Παρόλο που η πειθαρχική εξουσία εμφανίστηκε στην αρχή ασύμβατη με τις σχέσεις της κυρίαρχης εξουσίας, τελικά συνέβαλε στις διαδικασίες ελέγχου του εκδημοκρατισμού της¹⁹². Το επιχείρημα του Foucault συμπυκνώνεται στη σκέψη που θέλει τη νεωτερική κοινωνία να αναδύεται μέσα από την ετερογένεια που η ίδια

¹⁸⁶ Ερμπόν Ντιντιέ, «Το τοπικό και το παγκόσμιο: μορφές εξουσίας και τρόποι αντίστασης», μτφρ. Κ. Σπαθαράκης, Νέα Εστία Αφιέρωμα στον Μισέλ Φουκώ, τόμος 169, τεύχος 1843, Απρίλιος 2011, Αθήνα, σ 619

¹⁸⁷ Ο.π., σ 617

¹⁸⁸ Μισέλ Φουκώ, *Οι μη κανονικοί, Παραδόσεις στο Κολέγιο της Γαλλίας, 1974 – 1975*, μτφρ. Σ. Σιαμανδούρας, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα, 2011, σ 105

¹⁸⁹ Φρεντερίκ Γκρο, *Μισέλ Φουκώ*, μτφρ. Α. Κλαμπασέα, Νήσος, Αθήνα, 2007, σ 93 και Barry Smart, «Michel Foucault: υποκείμενα εξουσίας, αντικείμενα γνώσης» στο *Σύγχρονη Κοινωνιολογική Θεωρία*, τόμος β', επιμ. Μ. Πετμεζίδου, Παν/μιακές Εκδόσεις Κρήτης, , σ 190: «*Η ιστορική συγκυρία της εμφάνισης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής συνδέεται άμεσα με τον σχηματισμό της πειθαρχικής κοινωνίας. Ο Foucault διατυπώνει την ιδέα σύμφωνα με την οποία οι μετασχηματισμοί στον τομέα της παραγωγής προσέφεραν γόνιμο έδαφος για τη διάχυση τεχνικών που ήταν κατάλληλες για τη διαχείριση μεγαλύτερων και πιο πυκνοκατοικημένων μονάδων και της κερδοσκοπικής απόδοσης των οργάνων παραγωγής [...] Η ανάπτυξη και η διάχυση ωστόσο των πειθαρχικών μηχανισμών είναι απίθανο να περιοριστούν στην αποκλειστική ανάλυση με όρους οικονομίας*».

¹⁹⁰ Φρεντερίκ Γκρο, *Μισέλ Φουκώ*, μτφρ. Α. Κλαμπασέα, Νήσος, Αθήνα, 2007, σ 93

¹⁹¹ Ο.π.

¹⁹² Αλέξανδρος Κιουπκιολής, *Φιλοσοφίες της ελευθερίας από τον Μάρξ και τον κλασικό φιλελευθερισμό ως τον Καστοριάδη, τον Foucault και την δημοκρατία των κοινών*, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Ζωγράφου, 2015, σ 115

παράγει. Με άλλα λόγια, ο θεωρητικός υποστηρίζει ότι η εξουσία από τον 19^ο αιώνα και έπειτα ασκείται μέσα από την συνύπαρξη και την εφαρμογή του δίπολου δημόσιο δίκαιο – μηχανισμοί πειθαρχίας¹⁹³. Κάνουμε λόγο επομένως για δυο μεγάλους μηχανισμούς εξουσίας. Η άσκηση της νομοθεσίας κρίνεται τόσο απαραίτητη, όσο και οι «σκοτεινές και σιωπηρές πειθαρχίες που πραγματοποιούνται στα έγκατα του μεγάλου μηχανισμού της εξουσίας»¹⁹⁴. Οι πειθαρχίες όμως, υπογραμμίζει πώς δεν είναι φορείς ενός εγκαθιδρυμένου λόγου δικαίου¹⁹⁵. *Οι πειθαρχίες έχουν τα δικά τους συστήματα γνώσης και ορίζουν κανόνες, οι οποίοι όμως δεν είναι οι κανόνες και οι λόγοι του δικαίου. Είναι κανόνες που επιφέρουν μια κανονικοποίηση [normalisation] και επιβάλλουν πρότυπα κανονικότητας*¹⁹⁶. Η κοινωνία της «νορμοποίησης» που περιγράφει ο Foucault είναι η κοινωνία της καταστολής που επιφέρουν οι πειθαρχικοί μηχανισμοί¹⁹⁷.

Το φουκωϊκό corpus δε δίστασε να χαρακτηρίσει την ανάδυση της νέας τεχνολογίας άσκησης της εξουσίας, σημαντικότερη από τις συνταγματικές μεταρρυθμίσεις και τις νέες μορφές διακυβέρνησης που εδραιώθηκαν τη περίοδο εκείνη¹⁹⁸. Στο σχήμα του, ο Γάλλος θεωρητικός αναγνώρισε τον εμποτισμό της πειθαρχικής εξουσίας στη καθημερινή ζωή σε πολλαπλά επίπεδα και με διαφορετικά σχήματα. Έτσι το ενδιαφέρον του στράφηκε από την μια στον τρόπο με τον οποίο οι τεχνικές ελέγχου εγκαθίστανται στο κοινωνικό σώμα και από την άλλη στον τρόπο με τον οποίο αυτό το σώμα αποδέχτηκε απόλυτα και φυσικά την κυριαρχία. Καθώς αναζήτησε λοιπόν τους διαφοροποιημένους τρόπους¹⁹⁹ μέσα στους οποίους βρίσκεται η πειθαρχική εξουσία και τα αποτελέσματά της, ανακάλυψε το πρότυπο των ερευνών του στη φυλακή, το νοσοκομείο, το εργοστάσιο και το στρατό. Σε αυτούς τους χώρους η μελέτη του επικεντρώνεται στις τεχνικές, τα μέσα, τους τρόπους και γενικότερα τους δεσμούς εξουσίας που αναπτύσσονται μεμονωμένα και εξατομικευμένα²⁰⁰ κάθε

¹⁹³ Μισέλ Φουκώ, «Πειθαρχική εξουσία και υποτέλεια», *Η μικροφυσική της εξουσίας*, μτφρ. Λ. Τρουλινού, Ύψιλον, Αθήνα, 1991, σ 115

¹⁹⁴ Ο.π., σ 115 - 116

¹⁹⁵ Ο.π., σ 116

¹⁹⁶ Κιουπκιολής, *Φιλοσοφίες της ελευθερίας από τον Μάρξ και τον κλασικό φιλελευθερισμό ως τον Καστοριάδη, τον Foucault και την δημοκρατία των κοινών*, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Ζωγράφου, 2015, σ 115

¹⁹⁷ Ο.π., σ 116 -117

¹⁹⁸ Μισέλ Φουκώ, «Αλήθεια και εξουσία» στο *Εξουσία, γνώση και ηθική*, μτφρ. Ζ. Σαρίκας, Ύψιλον, Αθήνα, 1987, σ 27

¹⁹⁹ Σταύρος Σταυρίδης, «Ο χώρος της τάξης και οι ετεροτοπίες: Ο Φουκώ ως γεωγράφος της ετερότητας», *Αφιέρωμα στον Μισέλ Φουκώ*, Ουτοπία, τεύχος 72, Νοέμβριος – Δεκέμβριος 2006, σ 145

²⁰⁰ «[...] Η εξουσία ακόμη κι όταν ασκούνταν σε μια μεγάλη ομάδα ατόμων, θα έπρεπε να ήταν το ίδιο αποτελεσματική σα να ασκούνταν σε ένα μόνο άνθρωπο», Μισέλ Φουκώ, «Το μάτι της εξουσίας», *Το Μάτι της εξουσίας*, μτφρ Τ. Μπέτζελος, Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2008, σ 26

φορά, προκειμένου να αναδείξει και να συσχετίσει τη διάχυση των πειθαρχικών μηχανισμών σε ολόκληρο το κοινωνικό σώμα²⁰¹. Ο Foucault ανέλυσε την πειθαρχία²⁰² ως μια τεχνική επένδυσης των σωμάτων, μια νέα πολιτική ανατομία, μια τέχνη που κατανέμει τα άτομα στον χώρο²⁰³. Η θεωρία του δομήθηκε γύρω από τον έλεγχο της δράσης, του χώρου, του συντονισμού και της περιχαράκωσης των σωμάτων²⁰⁴. Το επίπεδο της ανάλυσης άγγιξε αυτό της μικροφυσικής της εξουσίας²⁰⁵. Ο θεωρητικός μελέτησε τις ελάχιστον διαδικασίες που καθυπότασσαν και κατασκεύαζαν το υπάκουο, υποταγμένο και χρήσιμο σώμα χωρίς να ασχολείται με την διατύπωση μεγάλων ερωτημάτων σχετικά με τη γένεση του κράτους ή τα φυσικά δικαιώματα²⁰⁶.

Ανάμεσα στις πολλές αλλαγές που σημειώθηκαν στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, ανήκει και η μετατόπιση που αφορά στον άμεσο και ορατό χειρισμό του σώματος. Όπως ήδη αναφέρθηκε, η νέα «πολιτική οικονομία του σώματος», σχετίστηκε άμεσα με τα τιμωρητικά συστήματα των σύγχρονων κοινωνιών και την τιμωρία του ανυπάκουου σώματος. Κάθε φορά που το σώμα εκδήλωνε μια εξέγερση, έπρεπε να τιμωρείται²⁰⁷. Ακόμα και όταν οι ποινές που επιβάλλονταν ήταν ήπιες, το επίκεντρο βρισκόταν πάντοτε στο σώμα:²⁰⁸ « [...] οι σχέσεις εξουσίας διενεργούν επ' αυτού μια άμεση επιβλαβή, το επενδύουν, το στιγματίζουν, το εκγυμνάζουν, το βασανίζουν, το εξαναγκάζουν να εργαστεί, το υποβάλλουν σε τελετές, απαιτούν από αυτό διακριτικά σημάδια [...] το σώμα γίνεται χρήσιμη δύναμη μόνο όταν είναι ταυτοχρόνως παραγωγικό σώμα και καθυποταγμένο σώμα»²⁰⁹. Η καθυπόταξη ωστόσο δεν είναι πάντοτε συνδεδεμένη με τη βία και τη δύναμη. Η καθυπόταξη μπορεί να ανήκει στη

²⁰¹ Barry Smart, «Michel Foucault: υποκείμενα εξουσίας, αντικείμενα γνώσης» στο *Σύγχρονη Κοινωνιολογική Θεωρία, τόμος Β'*, επιμ. Μ. Πετμεζίδου, Παν/μιακές Εκδόσεις Κρήτης, σ 191

²⁰² « [...] «Η πειθαρχία» δεν μπορεί να ταυτιστεί ούτε με κάποιον θεσμό ούτε με κάποιον μηχανισμό. Είναι ένας τύπος εξουσίας, μια τροπικότητα για την άσκηση της, που περιλαμβάνει ένα ευρύ σύνολο εργαλείων, τεχνικών, μεθόδων, επιπέδων εφαρμογής, στόχων, είναι μια «φυσική» ή μια «ανατομία» της εξουσίας, μια τεχνολογία. Και μπορεί να ανακαλυφθεί είτε από «εξειδικευμένους» θεσμούς (σωφρονιστήρια ή τα αναμορφωτήρια του 19^{ου} αιώνα), είτε από θεσμούς που τη χρησιμοποιούν ως ένα ουσιαστικό εργαλείο για κάποιο καθημερινό σκοπό (παιδαγωγικά ιδρύματα, νοσοκομεία), είτε από προϋπάρχουσες βαθμίδες που εξασφαλίζουν χάρη σε αυτή ένα μέσο για να ενδυναμώσουν ή να αναδιοργανώσουν τους εσωτερικούς μηχανισμούς της εξουσίας τους». Βλ. Michel Foucault, *Επιτήρηση και Τιμωρία Η Γέννηση της Φυλακής*, μτφρ. Τ. Μπέτζελος, Πλέθρον, Αθήνα, 2011, σ 29 και Φρεντερίκ Γκρο, Μισέλ Φουκό, μτφρ. Α. Κλαμπατσέα, Νήσος, Αθήνα, 2007, σ 243

²⁰³ Φρεντερίκ Γκρο, Μισέλ Φουκό, μτφρ Α. Κλαμπατσέα, Νήσος, Αθήνα, 2007, σ 84 - 85

²⁰⁴ Ο.π., σ 85

²⁰⁵ Μισέλ Φουκό, *Επιτήρηση και Τιμωρία Η Γέννηση της Φυλακής*, μτφρ. Τ. Μπέτζελος, Πλέθρον, Αθήνα, 2011, σ 36 και Φρεντερίκ Γκρο, Μισέλ Φουκό, μτφρ Α. Κλαμπατσέα, Νήσος, Αθήνα, 2007, σ 84 - 85

²⁰⁶ Φρεντερίκ Γκρο, Μισέλ Φουκό, μτφρ Α. Κλαμπατσέα, Νήσος, Αθήνα, 2007, σ 84 - 85

²⁰⁷ Ο.π., σ 86

²⁰⁸ Michel Foucault, *Επιτήρηση και Τιμωρία Η Γέννηση της Φυλακής*, μτφρ. Τ. Μπέτζελος, Πλέθρον, Αθήνα, 2011, σ 34

²⁰⁹ Ο.π., σ 35

σφαίρα μιας διακριτικά οργανωμένης, άρτια υπολογισμένης και τεχνικά σχεδιασμένης τάξης του σώματος²¹⁰. Στο έργο *Επιτήρηση και Τιμωρία* πραγματώνεται η ιστορική διαδρομή της παγίωσης και της εγκαθίδρυσης του θεσμού της φυλακής και ταυτόχρονα σκιαγραφείται η δημιουργία του πειθαρχικού υποκειμένου. Η μελέτη της πειθαρχίας αναδεικνύει με λεπτομερειακό τρόπο τον μετασχηματισμό των ποινικών πρακτικών και τον τρόπο με τον οποίο η φυλακή, τον 19^ο αιώνα²¹¹ μετασχηματίστηκε σε αποκλειστική τιμωρητική τεχνική²¹². Το παλαιό τελετουργικό των βασανιστηρίων και το δημόσιο θέαμα της οδύνης ως τεχνικές αναπαράστασης μιας τιμωρητικής διαδικασίας παραχώρησαν κατά αυτόν τον τρόπο τη θέση τους σε μια νέα ποινική επιλογή. Η πολιτική του τρόμου, σταμάτησε να αποκεφαλίζει και να διαμελίζει το σώμα, ενώ μια νέα κατανομή της εξουσίας λάμβανε χώρα και αυτή τη φορά χωρίς το θέαμα των δημόσιων εκτελέσεων.

Ο Foucault αφιέρωσε πάνω από μια δεκαετία ερευνών στο ζήτημα της φυλακής και αυτή του η επιμονή εκφράζεται με το συγκεκριμένο αίτημα: *«Πρέπει να φέρουμε τη φυλακή στην επικαιρότητα όχι με τη μορφή ενός ηθικού προβλήματος ή ενός προβλήματος γενικής διαχείρισης, αλλά ως τόπο στον οποίο εκτυλίσσεται η ιστορία, η καθημερινότητα, η ζωή, συμβάντα της ίδιας τάξης με την απεργία σε ένα εργοστάσιο, τις διεκδικήσεις ενός κινήματος γειτονιάς, τη διαμαρτυρία σε μια μεγάλη περιφέρεια»*²¹³. Η αφήγηση σε ότι αφορά τις επισκέψεις που διατέλεσε στις φυλακές έχει ιδιαίτερη αξία, στο βαθμό που προσεγγίζει μια τόσο καλά κρυμμένη και σκοτεινή ζώνη του κοινωνικού συστήματος. Ο Negri, ισχυρίζεται ότι το να διαλογίζεται κανείς με τη φυλακή, να συνδιαλέγεται με τη δομή και τις αρχές της, σημαίνει αυτομάτως ότι συγκρούεται με τη λειτουργία του κράτους²¹⁴. Για τον Γάλλο θεωρητικό όμως αυτή η σύγκρουση έπαιρνε πολύτροπη διάσταση καθώς ερχόταν αντιμέτωπη με σχέσεις εξουσίας, σώματα και δυνάμεις που είχαν καθυποταχθεί σε πολλαπλούς μηχανισμούς «φυλάκισης»²¹⁵. Επομένως ο διάλογος αυτός με τη φυλακή είναι ένας

²¹⁰ Ο.π.

²¹¹ Ο Foucault από το έργο *Επιτήρηση και Τιμωρία* δεν επιχείρησε έναν ιστορικό αναχρονισμό. Αντιθέτως μέσα από την εμπειρία του παρελθόντος, θέλησε να αναδείξει την ιστορία του παρόντος, βλ. Michel Foucault, *Επιτήρηση και Τιμωρία Η Γέννηση της Φυλακής*, μτφρ. Τ. Μπέτζελος, Πλέθρον, Αθήνα, 2011, σ 40

²¹² Barry Smart, «Michel Foucault: υποκείμενα εξουσίας, αντικείμενα γνώσης», *Σύγχρονη Κοινωνιολογική Θεωρία, τόμος β΄*, επιμ. Μ. Πετμεζίδου, Παν/μιακές Εκδόσεις Κρήτης, , σ 178

²¹³ Alain Brossat «Ένα πολιτικό ζήτημα: Οι πληβείοι, Επίμετρο Ι» στο Michel Foucault, *Επίσκεψη στη Φυλακή Άττικα, Ο κινηματογράφος και η Λαϊκή Μνήμη*, Ελευθεριακή Κουλτούρα, Αθήνα, 2016, σ 26

²¹⁴ Toni Negri, «Η φυλακή με ανοιχτό ουρανό του Μισέλ Φουκώ, Επίμετρο ΙΙ», *Michel Foucault Επίσκεψη στη Φυλακή Άττικα, Ο κινηματογράφος και η Λαϊκή Μνήμη*, Ελευθεριακή Κουλτούρα, Αθήνα, 2016, σ 34

²¹⁵ Michel Foucault, *Επιτήρηση και Τιμωρία Η Γέννηση της Φυλακής*, μτφρ. Τ. Μπέτζελος, Πλέθρον, Αθήνα, 2011, σ 353

ανοιχτός διάλογος με το πεδίο που διαμορφώνει ολόκληρη τη σύσταση της νεωτερικής κοινωνίας.

Η φυλακή για τον Foucault μεταξύ άλλων λειτούργησε ως ένας τύπος εργαστηρίου των πειθαρχικών πρακτικών, μια επικυρωμένη λογική της ευταξίας. Στο σχήμα που αναπτύσσει ο θεωρητικός, η τιμωρία και η ποινή δεν επιβάλλονταν για να επιφέρουν την δικαιοσύνη αλλά για να συντηρήσουν την πειθαρχική εξουσία. Η τελευταία εργαζόταν ακατάπαυστα για να αναδείξει τον εξέχοντα ρόλο του σωφρονιστικού συστήματος και να σχεδιάσει με κάθε λεπτομέρεια το παιχνίδι της άρνησης και της απόρριψης. Το θεωρητικό corpus του Foucault αναφορικά με το πειθαρχικό υποκείμενο και την πολιτική επένδυση των σωμάτων μέσα στη φυλακή στηρίζει κάθε υποψία περί επιτήρησης, κανονιστικής κύρωσης και εξέτασης. Η συγκρότηση του υποκειμένου επιτυγχάνεται και πάλι μόνο που σε αυτή τη περίπτωση φέρει τα χαρακτηριστικά και τις ιδιότητες ενός έγκλειστου ατόμου²¹⁶.

Το ζήτημα της κατασκευής της εξατομικευμένης ταυτότητας μέσα από το παράδειγμα φυλακής προσεγγίζεται ιστορικά και αναφορικά με τη συγκρότηση του περιθωριοποιημένου εργάτη και του απομονωμένου εγκληματία²¹⁷. Το προλεταριάτο κατόρθωσε, σύμφωνα με τη γνώμη του Foucault, να αναγνωρίσει και να αποδεχτεί την αστική διάκριση [προλεταριάτο εναντίον λούμπεν προλεταριάτο, τίμιοι εργάτες εναντίον απατεώνων, τίμιες νοικοκυρές εναντίον γυναικών του δρόμου και ούτω καθ' εξής] γιατί τελικά ήταν η μπουρζουαζία αυτή που επέβαλε στο εσωτερικό του τον εν λόγω διαχωρισμό μέσω των διαφόρων τεχνικών ελέγχου²¹⁸. Τα εργατικά κινήματα της περιόδου, αναφέρει ο Foucault, παρουσιάστηκαν ως οργανώσεις εγκληματιών, πληρωμένων δολοφόνων, κλεφτών, αλκοολικών κλπ. Στη προσπάθειά τους όμως οι εργάτες, να μη κατηγορηθούν ως οι αποκλειστικοί υπεύθυνοι αυτών των ενεργειών και να γλυτώσουν τις συνεπαγόμενες ποινές, δεσμεύτηκαν στο σύστημα ηθικής της κυρίαρχης τάξης και αποδέχτηκαν τελικά την παραπάνω διάκριση²¹⁹. Κάτι αντίστοιχο συνέβη όταν οι μαοϊκοί κρατούμενοι στη Γαλλία θέλησαν να αποστασιοποιηθούν από

²¹⁶ Alain Brossat «Ένα πολιτικό ζήτημα: Οι πληβείοι, Επίμετρο Ι» στο Michel Foucault, *Επίσκεψη στη Φυλακή Άττικα, Ο κινηματογράφος και η Λαϊκή Μνήμη*, Ελευθεριακή Κουλτούρα, Αθήνα, 2016, σ 25 -33

²¹⁷ Toni Negri, «Η φυλακή με ανοιχτό ουρανό του Μισέλ Φουκώ, Επίμετρο ΙΙ», στο Michel Foucault, *Επίσκεψη στη Φυλακή Άττικα, Ο κινηματογράφος και η Λαϊκή Μνήμη*, Ελευθεριακή Κουλτούρα, Αθήνα, 2016, σ 27

²¹⁸ Ο.π.

²¹⁹ Michel Foucault, *Επίσκεψη στη Φυλακή Άττικα, Ο κινηματογράφος και η Λαϊκή Μνήμη*, Ελευθεριακή Κουλτούρα, Αθήνα, 2016, σ 14

τη θέση που τους εξομοίωνε με τους εγκληματίες του ποινικού δικαίου και άρχισαν να διεκδικούν τα δικαιώματά τους ως πολιτικοί κρατούμενοι. Οι πειθαρχικοί μηχανισμοί εξουσίας θεωρήθηκαν υπεύθυνοι για τη διαμόρφωση της αντίληψης αυτής της διχοτόμησης. Ο Foucault δηλώνει πώς σε κάθε περίπτωση η αποδοχή της διάκρισης εντείνει τον αποκλεισμό. «[...] Ο αποκλεισμός που επιβάλλει η φυλακή στους κρατούμενους του ποινικού δικαίου είναι μέρος του συστήματος του πολιτικού αποκλεισμού, του οποίου θύματα είναι οι ίδιοι οι κρατούμενοι. Αν κάποιος κάνει τον διαχωρισμό, εάν κάποιος αποδεχτεί τη διαφορά ανάμεσα στο πολιτικό και ποινικό δίκαιο, αυτό σημαίνει ότι στην ουσία αναγνωρίζει την αστική ηθική και το δίκαιο που αφορά την περιουσία των άλλων, τον σεβασμό των παραδοσιακών αξιών κλπ»²²⁰. Με άλλες λέξεις η πειθαρχία ως σχέση εξουσίας εξασφαλίζει τη δράση πάνω στη δράση των ατόμων προσδιορίζοντας τα ως υποκείμενα – σώματα και έτσι ασκείται η μικροφυσική της²²¹.

Το τέλειο σύστημα επιτήρησης ο Foucault το ανάγει στο αρχιτεκτονικό οικοδόμημα του Jeremy Bentham. Πρόκειται για ένα εγχείρημα άσκησης εξουσίας, μια νέα τεχνολογία, αποτέλεσμα ενός ορατού συστήματος επιτήρησης ή αλλιώς εγκατάστασης των σωμάτων. Για τον θεωρητικό, ο «πανοπτισμός» ήταν ένα σύνολο μηχανισμών που παρενέβαιναν σε όσες διαδικασίες λάμβανε μέρος η εξουσία, δηλαδή σε ψυχιατρεία, νοσοκομεία, φυλακές και σχολεία. Με άλλα λόγια πρόκειται για ένα πείραμα ολικής επιτήρησης «μια τεχνολογική εφεύρεση στην τάξη της εξουσίας όπως ακριβώς ήταν η τεχνολογική εφεύρεση της ατμομηχανής στην τάξη της παραγωγής»²²². Η ιδέα λοιπόν έχει ως εξής: στο κέντρο του αρχιτεκτονικού οικοδομήματος υπάρχει ένας κεντρικός πύργος και μέσα σε αυτόν ένας επιτηρητής. Ο τελευταίος επιτηρεί τα υποκείμενα [φρενοβλαβείς, αρρώστους, φυλακισμένους, μαθητές] χωρίς εκείνοι να αντιλαμβάνονται την άμεση παρουσία του. Το βλέμμα του ωστόσο είναι εν δυνάμει ενεργό και διαχέεται σε όλο τον χώρο ανά πάσα στιγμή, έτσι τα υποκείμενα οδηγούνται βαθμιαία σε μια διαδικασία αυτοπαρακολούθησης και αυτορύθμισης²²³. Αυτό το ιδιαίτερο στοιχείο καθορίζει σύμφωνα με τον Foucault την

²²⁰ Michel Foucault, *Επίσκεψη στη Φυλακή Άττικα, Ο κινηματογράφος και η Λαϊκή Μνήμη*, Ελευθεριακή Κουλτούρα, Αθήνα, 2016, σ 15

²²¹ Σταύρος Σταυρίδης, «Ο χώρος της τάξης και οι ετρουσκίτες: Ο Φουκώ ως γεωγράφος της ετερότητας» στο *Ουτοπία*, τεύχος 72, Νοέμβριος – Δεκέμβριος 2006, σ 146

²²² Μισέλ Φουκώ, «Ερωτήματα για τη Γεωγραφία», *Το μάτι της εξουσίας*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2008, σ97

²²³ Philip Smith, *Πολιτισμική Θεωρία, Μια εισαγωγή*, μτφρ. Α. Κατσικερός, επιμ. Ν. Μπουμπάρης, Κριτική, Αθήνα, 2006, σ 199

κανονικοποίησή των υποκειμένων και τη σταδιακή τους προσχώρηση στο πειθαρχικό καθεστώς²²⁴.

Στο οικοδόμημα του Bentham, «μια μικρή παράξενη ουτοπία» γεννά το πειθαρχικό άτομο²²⁵. Απεριόριστα, ατέρμονα, σχολαστικά και ολοένα και πιο αναλυτικά το υποκείμενο παρακολουθείται διαρκώς καθώς βρίσκεται μέσα σε ένα συγκεκριμένο γεωγραφικό χώρο. Η σημασία της χωρικής διάταξης, η επενέργειά δηλαδή της αρχιτεκτονικής και της γεωμετρίας πάνω στη συμπεριφορά των έγκλειστων σωμάτων δομεί μια ολόκληρη θεωρία γύρω από την κατανομή των σχέσεων εξουσίας μέσα σε συγκεκριμένα υλικά περιβάλλοντα²²⁶. Η εξουσία ταξινομεί, ελέγχει, οριοθετεί και τελικά μοιράζει στα υποκείμενα πειθαρχικές ταυτότητες μέσα στο χωρικό εκείνο έδαφος το οποίο η ίδια προτείνει. Το Πανοπτικόν δε θα μπορούσε να διαβαστεί παρά ως ένας συγκεκριμένος χώρος που αναμορφώνει, τροποποιεί, εκγυμνάζει και διεισδύει οριστικά στη συμπεριφορά των ανθρώπων²²⁷.

Η παρακολούθηση, ως το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του Πανοπτισμού, εξατομικεύει, παρατηρεί, ελέγχει και ταυτόχρονα ορίζει ένα πεδίο εγκλεισμού και διαχωρισμού των έγκλειστων σωμάτων από την υπόλοιπη κοινωνία²²⁸. Ο Foucault παρουσιάζει το Πανοπτικόν, ως ένα σύστημα που οδηγεί τελικά στη διάκριση μεταξύ κανονικού και μη κανονικού σώματος. Ο Eribon από την πλευρά του διαβάζει τον «αρχιτεκτονικό συνδυασμό» του Foucault ως ένα πεδίο που ενσωματώνει ταυτόχρονα και τον αποκλεισμό και τον εγκλεισμό²²⁹. Συνάπτεται επομένως η ιδέα ότι η εξουσία εποπτεύει τα πάντα. Το βλέμμα της υπάρχει διάχυτο σε όλο το κοινωνικό υπόστρωμα²³⁰ και ακόμα και όταν ασκείται σε ένα σύνολο ανθρώπων, είναι τόσο

²²⁴ Ο.π.

²²⁵ Μισέλ Φουκώ, *Επιτήρηση και Τιμωρία Η Γέννηση της Φυλακής*, μτφρ. Τ. Μπέτζελος, Πλέθρον, Αθήνα, 2011, σ 36 και Φρεντερίκ Γκρο, *Μισέλ Φουκώ*, μτφρ Α. Κλαμπατσέα, Νήσος, Αθήνα, 2007, σ 255 – 258 και Μισέλ Φουκώ, «Το μάτι της εξουσίας», *Το μάτι της εξουσίας*, μτφρ Τ. Μπέτζελος, Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2008, σ 139

²²⁶ Σταύρος Σταυρίδης, «Ο χώρος της τάξης και οι ετροτοπίες: Ο Φουκώ ως γεωγράφος της ετερότητας» στο *Ουτοπία Αφιέρωμα στον Μισέλ Φουκώ*, τεύχος 72, Νοέμβριος – Δεκέμβριος 2006, σ 147

²²⁷ Μισέλ Φουκώ, *Επιτήρηση και Τιμωρία Η Γέννηση της Φυλακής*, μτφρ. Τ. Μπέτζελος, Πλέθρον, Αθήνα, 2011, σ 36 και Φρεντερίκ Γκρο, *Μισέλ Φουκώ*, μτφρ Α. Κλαμπατσέα, Νήσος, Αθήνα, 2007, σ 232 - 233

²²⁸ Μισέλ Φουκώ, «Το μάτι της εξουσίας», *Το μάτι της εξουσίας*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2008, σ 127

²²⁹ Έριμπόν Ντιντιέ, «Το τοπικό και το παγκόσμιο: μορφές εξουσίας και τρόποι αντίστασης», μτφρ. Κ. Σπαθαράκης, *Νέα Εστία Αφιέρωμα στον Μισέλ Φουκώ*, τόμος 169, τεύχος 1843, Απρίλιος 2011, Αθήνα, σ 621

²³⁰ «[...]Η κυνελωτή φυλακή, το ωρολόγιο πρόγραμμα, η υποχρεωτική εργασία, οι βαθμίδες επιτήρησης και βαθμολόγησης προέκτειναν και πολλαπλασίασαν το ρόλο του δικαστή», βλ. Μισέλ Φουκώ, *Επιτήρηση και Τιμωρία Η Γέννηση της Φυλακής*, μτφρ. Τ. Μπέτζελος, Πλέθρον, Αθήνα, 2011, σ 36 και Φρεντερίκ Γκρο, *Μισέλ Φουκώ*, μτφρ Α. Κλαμπατσέα, Νήσος, Αθήνα, 2007, σ 257 -256

αποτελεσματική που δίνει την εντύπωση ότι ασκείται σε ένα μόνο άτομο²³¹. Το μάτι της εξουσίας εποπτεύει τα πάντα.

Το Ύστερο Υποκείμενο στην Ιστορία της Σεξουαλικότητας²³²

Ο Foucault ομολογεί οριστικά πώς το κεντρικό ζήτημα των ερευνών του δεν είναι η εξουσία, αλλά το υποκείμενο²³³. Αυτό που ουσιαστικά τον ενδιαφέρει είναι να αναδείξει πώς η εξουσία που ασκείται στην άμεση και καθημερινή ζωή ταξινομεί τα άτομα σε κατηγορίες, τους προσδίδει συγκεκριμένες ταυτότητες και τους επιβάλλει ένα νόμο αλήθειας μετασχηματίζοντάς τα σε υποκείμενα. «Το υποκείμενο δεν είναι φυσικό, διαμορφώνεται σε κάθε εποχή από το μηχανισμό και τους λόγους της εποχής από τις αντιδράσεις της ατομικής ελευθερίας του και από τις δυνητικές αισθητικοποιήσεις»²³⁴. Στη θεωρία της υποκειμενοποίησης, όπως ο ίδιος την ορίζει αυτό που αφορά τον στοχαστή έγκειται στην κατανόηση των κοινωνικών, επιστημονικών, ηθικών, ποινικών και ιατρικών πρακτικών που οδηγούν στη συγκρότηση του μη κυρίαρχου από τον εαυτό του υποκειμένου.

Στον πρώτο τόμο²³⁵ της *Ιστορίας της Σεξουαλικότητας*²³⁶ ο Γάλλος θεωρητικός αναπτύσσει την έννοια της σεξουαλικότητας έτσι όπως αυτή εμφανίστηκε από τη βικτωριανή εποχή και μέχρι τον 19^ο αιώνα και μελετά τη σεξουαλική εμπειρία και πρακτική αμφισβητώντας το κυρίαρχο αναλυτικό ενδιαφέρον²³⁷. Το μοντέλο του Foucault εστιάζει σε ένα μηχανισμό που ήρθε να οργανώσει ξανά τη γνώση και να

²³¹ Μισέλ Φουκώ, «Το μάτι της εξουσίας», *Το μάτι της εξουσίας*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2008, σ 126

²³² Για την εισαγωγική αυτή ανάλυση της Ιστορίας της Σεξουαλικότητας δανείζομαι και παραθέτω την άποψη του Δ. Βεργέτη: «Δεκάδες χιλιάδες σελίδες της σχετικής φιλολογίας, φιλοσοφικής, κοινωνιολογικής, επιφυλλιδικής, δε ζυγίζουν όσο μια τυχαία σελίδα από την Ιστορία της σεξουαλικότητας» στο Δημήτρης Βεργέτης «Φουκώ και Λακάν: Η επιστροφή του υποκειμένου στον ορίζοντα της βιο – εξουσίας», *Αφιέρωμα στον Μ. Φουκώ*, Ουτοπία, τεύχος 72, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 2006, σ 84

²³³ Μισέλ Φουκώ, «Δύο Δοκίμια για το Υποκείμενο και την Εξουσία» στο *Η μικροφυσική της εξουσίας*, μτφρ Λ. Τρουλιανού, Ψυλόν, Αθήνα, 1991, σ 76

²³⁴ Βέν Πώλ, Φουκώ, *Η σκέψη του η προσωπικότητά του*, μτφρ Γ. Καραμπελας, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα, 2011, σ 195

²³⁵ Ο Δοξιάδης κρίνει τον πρώτο τόμο της Ιστορίας της Σεξουαλικότητας ως ένα εισαγωγικό κείμενο – «προσχέδιο ενός σχεδίου που δε κατόρθωσε ποτέ να ευοδωθεί». Αναφέρει πώς οι δύο τελευταίοι τόμοι δεν είχαν μεταξύ τους καμία συνοχή με τον πρώτο, αφού κατά τη διάρκεια της μελέτης, ο στοχαστής βίωσε μια μεταστροφή προσανατολισμού. Ωστόσο αυτός ο πρώτος είναι ο τόμος εκείνος που άσκησε τη μεγαλύτερη επιρροή σχετικά με τις απόψεις του για την εξουσία και ενέπνευσε μεταγενέστερους στοχαστές όπως η Judith Butler και ο Giorgio Agamben. Βλ. Κύρκος Δοξιάδης, «Ο Foucault και η κριτική της σεξουαλικότητας», *Ο Foucault της φιλοσοφίας και της Αριστεράς*, Νήσος, Αθήνα, 2015, σ 225 -227

²³⁶ Στον κυρίαρχο λόγο του Foucault, η σεξουαλικότητα διαχωρίζεται από το σεξ: η πρώτη είναι ένα είδος δια – λογικού και θεσμικού εμποτισμού, αναφέρει, η οποία προσκολλήθηκε στο σεξ, το επικάλυψε και τελικά το «συσκότισε». Ο λόγος της σεξουαλικότητας δεν είναι ο λόγος του σεξ. Ο λόγος περί σεξουαλικότητας αφορά το σώμα, τα σεξουαλικά όργανα, τις ηδονές, τις σχέσεις συγγένειας, τις διαπροσωπικές σχέσεις. Βλ. Μισέλ Φουκώ, «Το σεξ από τον Τερτυλιανό μέχρι τον Φρόυντ», *Η μικροφυσική της εξουσίας*, Ψυλόν, Αθήνα, 1991, σ 149 και επίσης Δημήτρης Βεργέτης «Φουκώ και Λακάν: Η επιστροφή του υποκειμένου στον ορίζοντα της βιο – εξουσίας», *Αφιέρωμα στον Μ. Φουκώ*, Ουτοπία, τεύχος 72, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 2006, σ 82

²³⁷ Gary Gutting, «Foucault, Modern Sex», *Foucault: A very short introduction*, Oxford University Press, New York, 2005, p 92

ανακατασκευάσει τη θεωρία του υποκειμένου:²³⁸ το άτομο σε αυτή τη περίπτωση μετατρέπεται σε υποκείμενο μονάχα όταν υποτάσσεται στην εξουσία κάποιου άλλου.

Σε αυτό το σημείο οφείλουμε να προσδιορίσουμε πώς ο αρχικός σκοπός του στοχαστή απείχε ριζικά από το να αναδείξει μια γενική πραγμάτευση - ιστορία των σεξουαλικών συμπεριφορών, αντιθέτως, επεδίωκε μέσα από το έργο του την επανεμφάνιση της έννοιας του υποκειμένου και τη σύνδεση των πρακτικών υποκειμενοποίησης με την αναζήτηση της αλήθειας:²³⁹ «[...] Δεν υποστηρίζω ότι το σεξ δεν απαγορεύτηκε ή δεν παρεμποδίστηκε ή δεν μεταμφιέστηκε ή δεν παραγνωρίστηκε από την κλασική εποχή. Ούτε επίσης ισχυρίζομαι ότι από εκείνη τη στιγμή και εφεξής όλα αυτά συνέβαιναν λιγότερο από πριν. Δεν λέω ότι η απαγόρευση του σεξ είναι πλάνη, αλλά ότι συνιστά πλάνη να την καθιστούμε το θεμελιώδες και διαπλαστικό στοιχείο με βάση το οποίο θα μπορούσαμε να γράψουμε την ιστορία των λεχθέντων για το σεξ από τη νεότερη εποχή και εφεξής. Όλα αυτά τα αρνητικά στοιχεία – απαγορεύσεις, αρνήσεις, λογοκρισίες, αποκηρύξεις – που η υπόθεση της καταστολής ομαδοποιεί σε ένα μεγάλο κεντρικό μηχανισμό προορισμένο να λέει όχι, είναι ίσως εξαρτήματα που έχουν έναν τοπικό και τακτικό ρόλο να διαδραματίσουν σε μια λογοθέτηση, σε μια τεχνική εξουσίας, σε μια βούληση για γνώση που κάθε άλλο παρά εξαντλούνται σε αυτά»²⁴⁰.

Από την εισαγωγή διαφαίνεται ήδη η θεωρητική διατύπωση αναφορικά με την υπόθεση της καταστολής. Η σημαντικότερη κατά Δοξιάδη, κριτική και ταυτόχρονα εξέχουσα συμβολή του Foucault στο πεδίο που αναλύουμε, έγκειται στην αμφισβήτηση της θεωρίας που ανάγει τη σχέση μεταξύ εξουσίας και σεξ ως σχέση καταστολής²⁴¹. Ο Γάλλος στοχαστής υπερασπίστηκε την ιστορική αλήθεια του 17^{ου} αιώνα και ανέλυσε την ανάδειξη μιας σειράς «κανόνων απαγορεύσεων» γύρω από τα άτομα και τα σώματά τους που κάθε άλλο παρά επιφανειακή ήταν. Η βικτωριανή

²³⁸ Ο Merquior εμμένει στη θέση που θέλει τα δυο έργα του Γάλλου θεωρητικού, *Επιτήρηση και τιμωρία* και *Ιστορία της σεξουαλικότητας*, να αναλύουν κυρίως το ζήτημα του υποκειμένου παρά το ζήτημα της εξουσίας εξουσία José Guilherme Merquior, «Politics of the body, techniques of the soul: Foucault's history of sexuality», *Foucault*, Univesrity of California Press, Brekley and Los Angeles, 1985, p 119

²³⁹ Μητροσύλη Μ., «Το ερώτημα της σεξουαλικότητας στον Φουκώ. Μια ανάγνωση μέσω της Ιστορίας της σεξουαλικότητας», *Εκ των Υστέρων*, Περιοδικό για την Ψυχανάλυση, τεύχος 19, Σεξουαλικότητα και Φύλο, Πλέθρον, 2009, σ 163

²⁴⁰ Michel Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας, τόμος Ι. Η βούληση για γνώση*, μτφρ. Τ. Μπέτζελος, Πλέθρον, Αθήνα, 2011, σ 21- 22

²⁴¹ Κύρκος Δοξιάδης, «Ο Foucault και η κριτική της σεξουαλικότητας», *Ο Foucault της φιλοσοφίας και της Αριστεράς*, Νήσος, Αθήνα, 2015, σ 232

αστική τάξη επέβαλε τη σιωπή, τον περιορισμό, τη λογοκρισία και την οριοθέτηση²⁴². Παράλληλα όμως με αυτή τη γενική αποσιώπηση και φίμωση, ο Foucault υπερασπίστηκε έναν ταυτόχρονο πολλαπλασιασμό λόγων γύρω από το σεξ και έντυσε ολόκληρη την περίοδο του 17^{ου} αιώνα με το πέπλο μιας εποχής που καθιέρωσε το σεξ σε «λόγο»²⁴³. «[...] Πρέπει να γίνεται λόγος για το σεξ, πρέπει να γίνεται δημόσιος λόγος [...] το σεξ δεν κρίνεται μόνο, αποτελεί επίσης αντικείμενο διαχείρισης. Άπτεται της δημόσιας ισχύος. Απαιτεί διαδικασίες διαχείρισης. Πρέπει να αποτελέσει αντικείμενο για αναλυτικούς λόγους. Κατά τον 18^ο αιώνα το σεξ γίνεται υπόθεση της αστυνομίας»²⁴⁴.

Το σεξ σύμφωνα με το φουκωϊκό ανάγνωσμα γίνεται αντίκειμενο διαχείρισης και διερεύνησης μιας υπό διαμόρφωσης υποκειμενικότητας. Τον 18^ο αιώνα η κυρίαρχη εξουσία, αρχίζει σταδιακά να μελετά τον «πληθυσμό»²⁴⁵. Με τη βοήθεια των στατιστικών μεθόδων και τεχνικών πραγματοποιούνται οι πρώτες μετρήσεις που αφορούν τον πολιτικό έλεγχο ενός πληθυσμού: οικονομικά, πολιτικά, υγειονομικά, ηθικά προβλήματα και ζητήματα ευημερίας οργανώνονται γύρω από ένα πλαίσιο έρευνας²⁴⁶. Καθίσταται άμεσα ορατή η ανάγκη αναζήτησης των σχετικών στοιχείων με τις άλλοτε νόμιμες άλλοτε παράνομες γεννήσεις, την ηλικία του γάμου, τη συχνότητα των σεξουαλικών σχέσεων, τη γονιμοποίηση. Το σεξ γίνεται κατά αυτόν τον τρόπο ένα διαρκές αντικείμενο συζήτησης και εφεξής αποτελεί ένα υπό εξέταση δημόσιο ζήτημα.

Την περίοδο εκείνη εμφανίζεται μια μεγάλη ποικιλία δικτύων, ικανών να προσεγγίσουν και να εξετάσουν διεξοδικά τη σεξουαλικότητα. Η ιατρική, η ψυχιατρική, η παιδαγωγική, το ποινικό δίκαιο και η κοινωνική εργασία γίνονται φορείς που συσσωρεύουν και διανέμουν γνώμες και εικασίες γύρω από τη σεξουαλικότητα του ατόμου. Ο Foucault υποστηρίζει ότι οι δυτικές κοινωνίες έπαψαν να είναι διακριτικές με την υπόθεση της σεξουαλικότητας τη στιγμή που μετέτρεψαν τη σιωπή τους σε πρακτική ενσωμάτωσης και κυρίως ανάλυσης αυτής της υπόθεσης.

²⁴² Michel Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας, τόμος Ι. Η βούληση για γνώση*, μτφρ. Τ. Μπέτζελος, Πλέθρον, Αθήνα, 2011, σ 11 - 14

²⁴³ Paul Rabinow, *The Foucault Reader*, Pantheon Books, New York, 1984, p 11

²⁴⁴ Ο.π., σ 36 - 37

²⁴⁵ Μισέλ Φουκό, «Αλήθεια και εξουσία», *Εξουσία, γνώση και ηθική*, μτφρ. Ζ. Σαρίκας, Ψυλόν, Αθήνα, 1987, σ 26

²⁴⁶ Μαρία Πετμετζίδου (επιμ.), «Μ. Foucault: Υποκείμενα εξουσίας, αντικείμενα γνώσης», *Σύγχρονη Κοινωνιολογική Θεωρία*, τόμος ΙΙ, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Αθήνα, 1999, σ 197

Ο έλεγχος της σεξουαλικής συμπεριφοράς στο βαθμό που συνιστά την αλήθεια του υποκειμένου καθορίστηκε από τους ετερογενείς, ιατρικούς, εκπαιδευτικούς, νομικούς θεσμούς²⁴⁷. Πραγματοποιήθηκε κατά αυτόν τον τρόπο μια σύνδεση του φαινομένου της σεξουαλικότητας με τη πολιτική συγκυρία της εποχής από τη κυρίαρχη γνώμη των ειδικών: «και η υπόθεση του σεξ – της ελευθερίας του, αλλά και της γνώσης που διαθέτουμε για αυτό και του δικαιώματος που έχουμε να μιλήσουμε για αυτό – επανασυνδέεται απολύτως εύλογα με την τιμή μιας πολιτικής υπόθεσης: το σεξ, κι αυτό επίσης εγγράφεται στο μέλλον»²⁴⁸.

Εξουσία, γνώση και αλήθεια

« [...] το πρόβλημά μου πάντοτε ήταν η αλήθεια [...] Πρέπει να καταδείξουμε τη θέληση για γνώση με την οποία συνδέθηκε η εξουσία στο σεξ. Δε θέλω να κάνω την ιστορική κοινωνιολογία μιας απαγόρευσης αλλά την πολιτική ιστορία μιας παραγωγής αλήθειας»²⁴⁹. Η θέση που υιοθέτησε ο Foucault, ότι δηλαδή η γνώση και η εξουσία συνδέονται άμεσα, είναι μια θέση που εστιάζει στη σχέση που αναπτύσσουν οι ανθρωπιστικές επιστήμες αναφορικά με τις τεχνολογίες εξουσίας. Ο λόγος του στοχαστή απομακρύνεται από τις συνηθισμένες αναλύσεις τις εποχής σε σχέση με την ιδεολογία²⁵⁰ και επικεντρώνονται στη συνθήκη που ορίζεται κυριολεκτικά από το δίπολο γνώσης και εξουσίας²⁵¹.

Η γνώση συνήθως εγγράφεται μέσα σε ένα κυρίαρχο λόγο όπου καταλαμβάνει μια εξέχουσα θέση στο βαθμό που δίνει τη δυνατότητα να αναγνωρίσουμε τον κόσμο και να οριοθετήσουμε την ύπαρξή μας μέσα σε αυτόν. Ο Foucault ωστόσο επιχειρεί να αναιρέσει την θέση που θέλει τη γνώση να λειτουργεί απελευθερωτικά για το άτομο. Για τον Γάλλο στοχαστή αυτή η λειτουργία οπισθοχωρεί αναφορικά με το επιχείρημα

²⁴⁷ Κατερίνα Κέη, «Η περιπέτεια της υποκειμενικότητας στο έργο του Μισέλ Φουκώ», *Αφιέρωμα στον Μισέλ Φουκώ*, Ουτοπία, τεύχος 72, Νοέμβριος – Δεκέμβριος 2006, σ 164

²⁴⁸ Michel Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας, τόμος Ι. Η βούληση για γνώση*, μτφρ. Τ. Μπέτζελος, Πλέθρον, Αθήνα, 2011, σ 15

²⁴⁹ Μισέλ Φουκώ, «Όχι στον βασιλιά σεξ», *Εξουσία, γνώση και ηθική*, μτφρ. Ζ. Σαρίκας, Ύψιλον, Αθήνα, 1987, σ 72

²⁵⁰ Μισέλ Φουκώ, «Η ηθική της επιμέλειας του εαυτού ως πρακτική ελευθερίας» στο *Μάτι της εξουσίας*, μτφρ Τ. Μπέτζελος, Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2008, σ 368

²⁵¹ Μισέλ Φουκώ, «Πειθαρχική εξουσία και υποτέλεια», *Η μικροφυσική της εξουσίας*, Ύψιλος, Αθήνα, 1991, σ 111

που θέλει τη γνώση να συνιστά εξουσία σε βάρος άλλων ατόμων²⁵². Η γνώση είναι επομένως εξουσία και καθορίζει όταν επιβάλλεται δράσεις και συμπεριφορές. Η γνώση δεν απελευθερώνει, η γνώση οδηγεί στην υποδούλωση²⁵³.

Κατά συνέπεια, ο Foucault ισχυρίζεται ότι είναι οι σχέσεις εξουσίας που, διαπερνούν παράγουν και τελικά οργανώνουν το κοινωνικό σώμα. Αυτές για να ισχυροποιηθούν και να εδραιωθούν έχουν ανάγκη από την εφαρμογή ενός «Λόγου αλήθειας» μπορούν να εδραιωθούν και να τεθούν σε ισχύ από μόνες τους. Στην υπόθεση της καταστολής και την παραγωγή του σεξουαλικού υποκειμένου, ενυπάρχει ο καταναγκασμός που θέλει τα άτομα να υποτάσσονται στην παραγωγή της αλήθειας μέσω της εξουσίας και να ασκούν την εξουσία μέσω της παραγωγής της αλήθειας. Ο Foucault αναφέρει σχετικά: «[...] είμαστε εξαναγκασμένοι να παράγουμε την αλήθεια της εξουσίας, την οποία απαιτεί η κοινωνία μας [...] πρέπει να λέμε την αλήθεια, είμαστε αναγκασμένοι ή καταδικασμένοι να ομολογούμε ή να ανακαλύπτουμε την αλήθεια. Η εξουσία δε σταματά ποτέ την ανάκριση, εξέταση, καταγραφή της αλήθειας: θεσμοποιεί, επαγγελματοποιεί, ανταμείβει την επιζήτηση της αλήθειας [...] η αλήθεια είναι αυτή που φτιάχνει νόμους, που παράγει τον αληθινό λόγο, ο οποίος τουλάχιστον εν μέρει αποφασίζει, μεταβιβάζει και εκτείνεται στα αποτελέσματα εξουσίας. [...] κρινόμαστε, καταδικαζόμαστε, ταξινομούμαστε και καθοριζόμαστε στα εγχειρήματά μας [...] σε συνάρτηση με τους αληθείς λόγους που είναι οι φορείς των ειδικών αποτελεσμάτων εξουσίας»²⁵⁴.

Βιοπολιτική²⁵⁵

Συνοψίζοντας ορισμένες από τις προκείμενες που μελετήσαμε μέχρι στιγμής στη θεωρία του Foucault, διαπιστώνουμε ότι η εξουσία είναι πανταχού παρούσα, εγγενή και παραγωγική, ικανή να δημιουργήσει νέες μορφές ηδονής και να παράγει λόγο²⁵⁶. Γίνεται σαφές πώς μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η εξουσία για το εκάστοτε υποκείμενο

²⁵² Ian Craib, *Σύγχρονη Κοινωνική Θεωρία - Από τον Πάρσονς στον Χάμπερμας*, μτφρ. Μ. Τζιζντζή – Π. Ε. Λέκκας, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2000, σ 377

²⁵³ Ο.π.

²⁵⁴ Μισέλ Φουκό, «Πειθαρχική εξουσία και υποτέλεια», *Η μικροφυσική της εξουσίας*, Ψυλός, Αθήνα, 1991, σ 102

²⁵⁵ «Με τον όρο βιοπολιτική εννοώ τον τρόπο με τον οποίο από τον 18^ο αιώνα, επιχειρήθηκε ο εξορθολογισμός των προβλημάτων που τέθηκαν στην πρακτική διακυβέρνησης από τα ιδιαίτερα φαινόμενα ενός συνόλου ανθρώπων που συγκροτούν ένα πληθυσμό: της υγείας, της υγιεινής, της γεννητικότητας, της μακροβιότητας, της φυλής. Γνωρίζουμε την αυξανόμενη σημασία που απέκτησαν αυτά τα πολιτικά και οικονομικά διακυβεύματα που συνιστούν μέχρι σήμερα». Μισέλ Φουκώ, *Επιλογή από τα Dits et écrits*, μτφρ Θ. Λάγιος, Στιγμή, Αθήνα, 2011, σ 61 - 62

²⁵⁶ Μισέλ Φουκό, «Αλήθεια και εξουσία», *Εξουσία, Γνώση, Ηθική*, Ψυλόν, Αθήνα, 1987, σ 21

καθίσταται συγκροτητική διαδικασία. Σημαντικό ρόλο στην θεωρητική ανάλυση του στοχαστή κατέχει η πίστη αναφορικά με τον μη κρατικό χαρακτήρα της εξουσίας και την έλλειψη ενός συγκεκριμένου εξουσιαστικού κέντρου. Η θεωρία του απομακρύνεται από την καταστολή και τον νόμο και θέτει εκ νέου ερωτήματα που αφορούν στο πώς και από ποιους ασκείται η εξουσία, με ποια κατεύθυνση και για ποιο λόγο. Πρόκειται λοιπόν, για μια διαδικασία αέναης μεταβολής μέσα στην οποία τα άτομα γίνονται φορείς της εξουσίας και αλλάζουν συνεχώς ρόλους²⁵⁷.

Στο ύστερο έργο του ο Foucault προχωράει σε μια αυτοκριτική διόρθωση²⁵⁸ καθώς τροποποιεί μερικώς το πέρασμα από την κυρίαρχη εξουσία, στη πειθαρχική για να καταλήξει στη συγκρότηση μιας νέας τεχνολογίας της εξουσίας που ορίζεται ως βιοπολιτική. Η τελευταία, προϊόν της νεωτερικότητας, αντιλαμβάνεται τη ζωή ως διακύβευμα της πολιτικής και σύμφωνα με τον θεωρητικό αντιδιαστέλλεται από τις παραδοσιακές εξουσιαστικές σχέσεις: *«Θα μπορούσαμε να πούμε ότι το παλαιό δικαίωμα του να επιβάλλεις τον θάνατο ή να επιτρέπεις τη ζωή αντικαταστάθηκε από μια εξουσία του να δίνεις ζωή ή να πετάς στον θάνατο [...] κατά το πέρασμα από τον ένα κόσμο στον άλλο ο θάνατος εξέφρασε την αντικατάσταση μιας επίγειας ανώτατης αρχής από μια άλλη πολύ πιο ισχυρή [...] η παλαιά δύναμη του θανάτου, όπου συμβολιζόταν η ανώτατη εξουσία, καλύπτεται τώρα επιμελώς από τη διαχείριση του σώματος και την υπολογιστική διοίκηση της ζωής»*²⁵⁹. Η βιοπολιτική δεν είναι τίποτα άλλο παρά η πολιτική η οποία όχι μόνο διαμορφώνει αλλά και μορφοποιεί τη ζωή των ανθρώπων στο σύνολό της. Ως στρατηγική αναπλαισίωσης του ορισμού της κυρίαρχης εξουσίας, ελέγχει και κανονικοποιεί το ζωντανό σώμα,²⁶⁰ επιβάλλει ένα βιολογικό σχίσμα ανάμεσα σε αυτούς που πρέπει να ζήσουν και σε αυτούς που πρέπει να πεθάνουν²⁶¹.

Με διαφορετικά πλέον μέσα η βιοπολιτική στρέφει το ενδιαφέρον της προς την βιολογική κατάσταση και την «κρατικοποιεί» εδραιώνοντας κατά αυτόν τον τρόπο το

²⁵⁷ Μισέλ Φουκό, «Πειθαρχική εξουσία και υποτέλεια», *Η μικροφυσική της εξουσίας*, Ύψιλος, Αθήνα, 1991, σ 107

²⁵⁸ Τάσου Μπέτζελου και Παναγιώτη Σωτήρη, «Σώματα, Λόγοι, Εξουσίες: Ξαναγυρνώντας στην Περίπτωση Φουκώ», *Θέσεις*, Τεύχος 89, περίοδος: Οκτώβριος - Δεκέμβριος 2004 στο http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=872 (τελευταία ενημέρωση 02/11/2016)

²⁵⁹ Michel Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας, τόμος Ι. Βούληση για γνώση*, Πλέθρον, Αθήνα, 2011, σ 161 -163

²⁶⁰ Αθηνά Αθανασίου, *Η κρίση ως «κατάσταση έκτακτης ανάγκης - Κριτικές και αντιστάσεις*, Σαββάλας, Αθήνα, 2012, σ 65

²⁶¹ Αθηνά Αθανασίου, *Ζωή στο όριο – Δοκίμια για το σώμα το φύλο και τη βιοπολιτική*, Εκκρεμές, Αθήνα, 2007, σ 21- 22

δικαίωμα της κυρίαρχης εξουσίας να επεμβαίνει πάνω στη ζωή και τον θάνατο των σωμάτων²⁶². Η συλλογιστική του Foucault σε ότι αφορά αυτή τη θεωρητική καινοτομία εκκινεί από την παραδοχή της ενσωμάτωσης και της αφομοίωσης του παρελθοντικού του corpus [πειθαρχική τεχνική], προσανατολίζεται όμως σε ένα περιβάλλον εντελώς διαφορετικό. Οι κοινωνίες τις οποίες μελετά ο Foucault είναι οι σύγχρονες κοινωνίες μέσα στις οποίες το βλέμμα της εξουσίας διαρθρώνεται γύρω από μια ηγεμονία βιολογικού τύπου, συνεπώς, το ατομικό επίπεδο, στο οποίο λειτουργούν οι πειθαρχικές διαδικασίες, διαφέρει από το συλλογικό επίπεδο και από το φαινόμενο των πληθυσμών που στοχεύουν αυτές οι κοινωνίες²⁶³. Η νέα τεχνική της εξουσίας δεν αφορά το σώμα, αλλά τη ζωή[τον άνθρωπο ως έμβιο ον] στο συνολικό της²⁶⁴. Πιο συγκεκριμένα ανάμεσα στη πειθαρχική εξουσία και τη βιοπολιτική διαβλέπει ουσιωδώς ετερονομίες, που αφορούν την εξουσία σε πολύ πιο σφαιρικό και ολοποιητικό επίπεδο: *«Η πειθαρχία προσπαθεί να διευρύνει το πλήθος των ανθρώπων στο βαθμό που το πλήθος αυτό μπορεί να αποδομηθεί σε σώματα ατόμων προς επιτήρηση, προς εκπαίδευση, προς χρήση ενδεχομένως και προς τιμωρία. Και έπειτα η νεοπαγής τεχνολογία αναφέρεται στο πλήθος των ανθρώπων όχι όμως επειδή το πλήθος αυτό αποδομείται σε σώματα, αλλά επειδή αντιθέτως το πλήθος αυτό σχηματίζει μια συνολική μάζα, ευρισκόμενη υπό την επήρεια συνολικών διαδικασιών που χαρακτηρίζουν τη ζωή, όπως η διαδικασία της γέννησης, του θανάτου, της παραγωγής, της αρρώστιας»*²⁶⁵.

Είναι προφανές ότι η βιοπολιτική συνδέεται με εκείνη τη μορφή εξουσίας που ασκείται στον πληθυσμό ως σύνολο. Το στοιχείο του πληθυσμού διαφοροποιεί σε αυτό το σημείο την βιοπολιτική από την πειθαρχική εξουσία και σε ένα ακόμα επίπεδο. Αυτό που αφορά στη μετατόπιση από την πειθαρχική των σωμάτων, στη ρύθμιση του πληθυσμού. Η νέα τεχνολογία εξουσίας μετατρέπεται κατά αυτόν τον τρόπο στον αποκλειστικό ρυθμιστή του έμβιου όντος²⁶⁶. Αναλυτικά αυτό συνεπάγεται τη στροφή της εξουσίας από μια εξατομικευμένη, σε μια μαζικότερη τεχνική²⁶⁷. Παρόλα αυτά ο Foucault χτίζει το επιχείρημα του όχι με όρους

²⁶² Ο.π. σ 294

²⁶³ Ο.π.

²⁶⁴ Michel Foucault, *Για την υπεράσπιση της κοινωνίας*, μτφρ Τ. Δημητρούλια, Ψυχογιός, Αθήνα, 2002, σ 297

²⁶⁵ Ο.π., σ 297 - 298

²⁶⁶ Ο.π. σ 303

²⁶⁷ Ο.π. σ 298

αποκλεισμού αλλά με όρους ένταξης. Διευκρινιστικά θέτει το πειθαρχικό και το ρυθμιστικό μοντέλο εξουσίας, τη πειθαρχική εξουσία και τη βιοπολιτική δηλαδή, σε μια από κοινού διάρθρωση²⁶⁸. Το παράδειγμα που φέρνει σχετικά με τη σεξουαλικότητα είναι χαρακτηριστικό αυτής της προοπτικής. Τον 19^ο αιώνα όπως ήδη αναφέρθηκε, η μελέτη της σεξουαλικότητας αποτέλεσε ζήτημα μείζονος σημασίας. Η σεξουαλικότητα ως τόπος εγγραφής της σωματικής συμπεριφοράς, υπέστη τον πειθαρχικό και εξατομικευμένο έλεγχο υπό τη μορφή μιας διαρκούς επιτήρησης. Παράλληλα ως πεδίο που αφορούσε άμεσα την αναπαραγωγική διαδικασία, έγινε αντικείμενο αναρίθμητων βιολογικών διεργασιών και από απλό ατομικό στοιχείο μετουσιώθηκε σε πολλαπλή μονάδα ενός συγκεκριμένου πληθυσμού. Η σεξουαλικότητα συνδέθηκε τόσο με την *πειθαρχία*, όσο και με την *ρύθμιση*²⁶⁹. Και η αναγωγή σε κοινωνικό επίπεδο κρίνεται προφανής: «*Το πρότυπο της κοινωνίας διασταυρώνεται σε ορθογώνια ρύθμιση με το πρότυπο της ρύθμισης*»²⁷⁰.

Οι μελέτες του Φουκώ είναι γόνιμες και προσφέρουν πολύτιμα εργαλεία για να αναλύσουμε την ιστορία του παρόντος. Η ίδια η αναλυτική της βιοπολιτικής συμπύκνωσε τη φουκωϊκή γενεαλογία της πειθαρχικής εξουσίας κατά τον 18^ο και 19^ο αιώνα και έθεσε το ζήτημα με βάση μια πολιτική ορθότητα που επιδιώκει να ρυθμίσει τη ζωή. Πρόκειται για μια τεχνολογία που περιλαμβάνει *καθεστώτα αλήθειας*, *στρατηγικές παρέμβασης* και *τεχνικές υποκειμενοποίησης*. Πρόκειται για μια διευθέτηση των σχέσεων εξουσίας²⁷¹.

Κυρίαρχη εξουσία και γυμνή ζωή [Μια προέκταση του όρου της βιοπολιτικής]

Για τη παρουσία αυτού του κεφαλαίου διαφαίνεται μια ανάγκη δημιουργίας πρόσθετων ερωτημάτων που συνθέτουν τη γενικότερη προβληματική. Προσωπικά, αυτό που προσπάθησα να αναδείξω μέχρι στιγμής, δεν ήταν τίποτα διαφορετικό από μια εισαγωγή στη θεωρία του Foucault. Η εξουσία που γεννά το υποκείμενο, το υποκείμενο που συγκροτείται μέσα από την εξουσία. Ο στοχαστής, ταξινόμησε φαινόμενα και συμπεριφορές, θεωρίες και πρακτικές για να καταλήξει στην εννοιολόγηση ενός νέου πεδίου που φέρει τον χαρακτηρισμό «*βιοπολιτική*». Από τότε

²⁶⁸ Ο.π. σ 308

²⁶⁹ Ο.π. σ 309

²⁷⁰ Ο.π. σ 311

²⁷¹ Αθηνά Αθανασίου, *Ζωή στο όριο – Δοκίμια για το σώμα το φύλο και τη βιοπολιτική*, Εκκρεμές, Αθήνα, 2007, σ 18 - 19

μέχρι σήμερα τη θεωρία του συνέχισαν σπουδαίοι πολιτικοί φιλόσοφοι, αφήνοντας ο καθένας τη δική του στίγμα και εγγράφοντας ξανά τη δικιά του εκδοχή. Επισημαίνω πώς για λόγους ενεργοποίησης ανοιχτών ερωτημάτων παρατίθεται μονομερώς μια χαρακτηριστική προκείμενη διατυπωμένη από τον [ιταλό] Giorgio Agamben.

Ας περιηγηθούμε για λίγο στα δικά του μονοπάτια της σκέψης. Σημείο εκκίνησης λοιπόν δε μπορούσε να είναι άλλο από τη έννοια της βιοπολιτικής έτσι όπως την όρισε ο Γάλλος στοχαστής. Ο Agamben, δανείζεται τον όρο από τον Foucault και προεκτείνει την επιχειρηματολογία του συνθέτοντας έναν ορισμό για τη βιοπολιτική σύμφωνα με τον οποίο «η τελευταία υπάρχει από τότε που υφίσταται η κατάσταση της εξαίρεσης και με αυτή την έννοια, πρωταρχική δραστηριότητα της κυρίαρχης εξουσίας είναι η παραγωγή ενός βιοπολιτικού σώματος»²⁷². Στη θεωρία του Agamben αποτυπώνεται για πρώτη φορά η σχέση εξουσίας/ κυριαρχίας και βιολογικής ζωής. Με άλλα λόγια, η κυριαρχία επεμβαίνει στη βιολογική ζωή και την θέτει στο όριο, στην ανυπαρξία, στο μεταίχμιο μεταξύ ζωής και θανάτου²⁷³.

Σε συνέντευξή²⁷⁴ που παραχώρησε μεταξύ άλλων ο ιταλός πολιτικός φιλόσοφος ανέφερε: «Ο όρος «βιοπολιτική» και ο όρος «κατάσταση εξαίρεσης» για μένα συνδέονται, πράγμα που ίσως δεν συμβαίνει στον Foucault. Ασφαλώς ο όρος αυτός προέρχεται από τον Foucault του τον οφείλω, αλλά ταυτόχρονα προσπάθησα να συνδέσω τα προβλήματα της βιοπολιτικής –δηλαδή το γεγονός ότι η ζωή έγινε το διακύβευμα της πολιτικής– με το πρόβλημα της κυριαρχίας. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο ήταν απαραίτητο να συνδέσω τη βιοπολιτική με το πρόβλημα της κατάστασης εξαίρεσης που έγινε ίσως το παράδειγμα – στη γλώσσα σας πιθανόν να λέτε «ο νόμος»– της νεωτερικότητας. Αυτό που προσπάθησα να δείξω στις έρευνές μου είναι ότι η κατάσταση εξαίρεσης, η οποία αρχικά νοούνταν ως ένα προσωρινό μέτρο προορισμένο να αντιμετωπίσει ένα έκτακτο συμβάν, έγινε η κανονική μορφή, η κανονική τεχνική διακυβέρνησης. Και δεν μπορούμε να καταλάβουμε την πολιτική ζωή των δημοκρατικών μας κοινωνιών σήμερα αν δεν λάβουμε υπ' όψη μας αυτό που είχε δει ο Benjamin ήδη το 1940, ότι δηλαδή η κατάσταση εξαίρεσης έγινε κανόνας. Βέβαια

²⁷² Giorgio Agamben, *Homo sacer Κυρίαρχη εξουσία και γυμνή ζωή*, μτφρ: Τσιαμούρας Π, Scripta, Αθήνα, 2005, σ 25

²⁷³ Ο.π., σ 290

²⁷⁴ Τζόρτζιο Αγκάμπεν - Βιοπολιτική: Το πλήρες κείμενο της συνέντευξης στην ET3, (επιμέλεια/μετάφραση: Άκης Γαβριηλίδης): <https://left.gr/news/tzortzio-agkammen-viopolitiki-plires-keimeno-tis-synenteixis-stin-et3#sthash.K9qnoNx2.dpuf> [τελευταία ενημέρωση 14/11/2016]

αυτό άρχισε με τον Α' Παγκόσμιο πόλεμο όπου οι καταστάσεις εξαίρεσης συνδέθηκαν με μια κατάσταση πολέμου· δεν ήταν το ίδιο. Και δεν μπορούμε να καταλάβουμε αυτό που συνέβη στη Γερμανία τη δεκαετία του '30, δηλαδή το ναζιστικό καθεστώς, εάν δεν θυμηθούμε ότι ο Hitler, τη στιγμή που ανέλαβε την εξουσία, το 33, κήρυξε αμέσως κατάσταση έκτακτης ανάγκης, η οποία ποτέ δεν ανακλήθηκε! Κράτησε δηλαδή 12 χρόνια. Και αυτό εξηγεί πώς μπόρεσαν να συμβούν όλα αυτά. Αλλά σήμερα τα πράγματα είναι διαφορετικά· νομίζω ότι έχουμε φθάσει σε μια μεταγενέστερη εξέλιξη αυτού του παραδείγματος, υπό την έννοια ότι η κατάσταση εξαίρεσης έχει διαχυθεί στο επίπεδο του πλανήτη, άρα δεν χρειάζεται να κηρυχθεί ως τέτοια. Είναι μια κατάσταση ομαλή που αλλάζει κάθε έννοια της πολιτικής, διότι, αφού η κατάσταση εξαίρεσης είναι ο κανόνας, το διεθνές δίκαιο, τα εσωτερικά δίκαια αλλάζουν εντελώς».

Εδώ ο Agamben πλησιάζει τον ορισμό του Schmitt αλλά και την προέκτασή που δίνει ο Benjamin στην 8^η θέση του για την ιστορία της φιλοσοφίας²⁷⁵. Ο ιταλός φιλόσοφος ισχυρίζεται πώς η κατάσταση εξαίρεσης υπάρχει σε κάθε εξουσιαστική δομή και διαπιστώνει πώς μια νέα βιοπολιτική εποχή αρθρώνεται μπροστά στα μάτια του σηματοδοτώντας την καθιέρωση νέων τεχνικών βιοπολιτικού ελέγχου. Και δε διστάζει να αναφέρει ότι αρνείται να επισκεφτεί ξανά τις ΗΠΑ,²⁷⁶ από τη στιγμή που η είσοδος στη χώρα προϋποθέτει ένα ηλεκτρονικό βιοπολιτικό τατουάζ (βιομετρικό διαβατήριο). Η θέση του αφορά στη κριτική στάση έναντι των υποτιθέμενων δημοκρατικών αρχών οι οποίες, με το άλλοθι της επικείμενης τρομοκρατίας επεμβαίνουν πάνω στο σώμα και ελέγχουν τη γυμνή ζωή του. Εδώ η κατάσταση της εξαίρεσης, εξαιρείται και μετατρέπεται σε οιονεί κανονικότητα αφού πλέον ο οποιοσδήποτε πολίτης κρίνεται εκ των προτέρων δυνητικά «υποψήφιος» τρομοκράτης.

Στο σχήμα του Agamben η δημοκρατία αλλοιώνεται. Δεν είναι κοινοβουλευτική, είναι κυβερνητική και βιοπολιτική. Πιο συγκεκριμένα με βάση αυτό το σχήμα παρατηρούμε πώς η κατάσταση εξαίρεσης εν τέλει συνδέεται με τον ολοκληρωτισμό. Εδώ η προστασία της ανθρώπινης ζωής παρουσιάζεται ως ένα ακριβό άλλοθι για την

²⁷⁵ Βάλτερ Μπένγιαμιν Β., *Θέσεις για τη φιλοσοφία της Ιστορίας*, μτφρ. Μ. Παράσχης, Ουτοπία, Αθήνα, 1983, σ 11 – 12, «Σήμερα, ενώπιον της προϊούσας εξέλιξης εκείνου που θα μπορούσε να οριστεί ως «παγκόσμιος εμφύλιος πόλεμος», η κατάσταση εκτάκτου ανάγκης τείνει όλο και περισσότερο να παρουσιάζεται ως το δεσπόζον παράδειγμα διακυβέρνησης της σύγχρονης πολιτικής».

²⁷⁶ Γιάννης Σταυρακάκης (Επίμετρο) στο Agamben G., *Homo sacer Κυρίαρχη εξουσία και γυμνή ζωή*, μτφρ:Π. Τσιαμούρας Π., Scripta , Αθήνα, 2005, σ 293

εξόντωσή της. Για να εξασφαλιστεί η καθαρή και υγιής ζωή, *«αυτή που αξίζει να τη ζει κανείς»*,²⁷⁷ χρειάζεται να πραγματοποιηθεί φυσική θανάτωση, κοινωνικός αποκλεισμός και ενδεχομενικότητα θανάτου. Πρόκειται για μια κατάσταση έκτακτης ανάγκης η οποία δεν επενδύει στη ζωή, παρά αντίθετα μετατοπίζει με όρους εξόντωσης.

Κι αν φτάσαμε ως εδώ, με κύριο άξονα τη μελέτη του φουκωϊκού corpus, αναφορικά με το ζήτημα της εξουσίας, κυριαρχεί πλέον η προσωπική φιλοδοξία να πραγματοποιηθεί μια ανάγνωση [αναπόδραστα φουκωϊκή] μέσα από τις σελίδες που ακολουθούν σε δυο παραμύθια που χρονικά δεν απέχουν τόσο πολύ από τα έτη που έγραφε ο Foucault. Όχι, δεν πρόκειται για κάποια εμμονή, ούτε για μια ανάγκη θεωρητικής επιστροφής σε ένα γνώριμο πεδίο. Οι σελίδες που ακολουθούν αφορούν μια ερευνητική υποψία στη προβληματική που σχετίζεται άμεσα με ζήτημα της εξουσίας, έμμεσα με τη θέση του υποκειμένου. *«Τα μαγικά μαξιλάρια»* και *«Η τελευταία μαύρη γάτα»* ως τόποι που γεννούν μια κριτική ανάγνωση σε ένα υπάρχον καθεστώς αλήθειας θα προσπαθήσουν να συνομιλήσουν με τον Foucault διαψεύδοντας ή επιβεβαιώνοντας την αρχική μας ερευνητική υποψία ²⁷⁸.

²⁷⁷ Αθηνά Αθανασίου, *Η κρίση ως «κατάσταση έκτακτης ανάγκης» Κριτικές και αντιστάσεις*, Σαββάλας, Αθήνα, 2012, σ 78

²⁷⁸ «Για να συνοψίσω όσα είπα, το πολιτικό ζήτημα δεν είναι η πλάνη, η ψευδαίσθηση, η αλλοτριωμένη συνείδηση ή η ιδεολογία: είναι η αλήθεια», Μισέλ Φουκό, *«Αλήθεια και Εξουσία», Εξουσία, γνώση και ηθική*, μτφρ. Ζ. Σαρίκας, Ύψιλον, Αθήνα, 1987, σ 37

Μέρος Β'

Κοινωνικές Αναπαραστάσεις της [φουκωϊκής έννοιας της] εξουσίας στα παραμύθια του Ευγένιου Τριβιζά

Ι. Μελέτη Περίπτωσης: «Τα μαγικά μαξιλάρια»

Σημείο εκκίνησης, αναμφίβολα ο μύθος. «Τα μαγικά μαξιλάρια» είναι ένα παραμύθι που εκδόθηκε το 1991 και από τότε και μέχρι σήμερα έχει λάβει αρκετές επανεκδόσεις στην Ελλάδα και το εξωτερικό²⁷⁹. Ως λογοτεχνικό κείμενο που αφορά στην παιδική ηλικία έχει απασχολήσει αρκετές φορές εκπαιδευτικούς, ηθοποιούς, σκηνοθέτες, συλλόγους, λογοτέχνες και κριτικούς. Οι τελευταίοι ενέταξαν το κείμενο αυτό σε μεμονωμένες έρευνες και συνέδρια και επιχείρησαν να αναγνώσουν το μύθο μέσα από συγκεκριμένα στοιχεία της θεωρίας της αφηγηματολογίας και της λογοτεχνικής κριτικής. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η μελέτη της Μένη Κανατσούλη στο συλλογικό τόμο «Εξουσία και Δύναμη στη παιδική και νεανική λογοτεχνία»²⁸⁰. Η παρούσα έρευνα ωστόσο οφείλουμε να τονίσουμε σε αυτό το σημείο ότι δεν αφορά ακόμα μια λογοτεχνική ανάγνωση.

Η παρούσα εργασία φιλοδοξεί να προσεγγίσει το μύθο μέσα από μια φουκωϊκή ανάγνωση, διευρύνοντας – εάν και εφόσον το επιτύχει - το διεπιστημονικό πεδίο και θέτοντας νέους προβληματισμούς σε αυτό. Η μελέτη εστιάζει κυρίως σε ζητήματα πολιτικής θεωρίας και φιλοδοξεί να ανοίξει ένα νέο πεδίο ανάγνωσης μιας ιστορίας που συνδιαλέγεται με το ζήτημα της εξουσίας, του νομοθετικού ζητήματος και την έννοια της αντίστασης. Σκοπός είναι μέσα από όλη αυτή τη διαδικασία να διαπιστώσουμε τον τρόπο στον οποίο τέμνονται και να χαρτογραφήσουμε τον τρόπο από τον οποίο απομακρύνονται οι δυο στοχαστές, συμβάλλοντας κατά αυτόν τον τρόπο σε μια κριτική διάσταση και ανοίγοντας ένα νέο πεδίο συζητήσεων. Στις σελίδες που ακολουθούν πραγματοποιείται μια ανάγνωση του παραμυθιού εμμένοντας ταυτόχρονα στις φουκωϊκές αντιλήψεις που αφορούν τα συγκεκριμένα

²⁷⁹ Το ανά χείρας βιβλίο αποτελεί αντίτυπο της πεντηκοστής εκτύπωσης των εκδόσεων Πατάκη [Νοέμβριος 2012]

²⁸⁰ Γ. Παπαντωνάκης – Δ. Αναγνωστοπούλου (επιμ.), *Εξουσία και δύναμη στην παιδική και νεανική λογοτεχνία*, Πατάκης, Αθήνα, 2010, σ 224 - 234

στοιχεία κάθε φορά. Η κατηγοριοποίηση των στοιχείων προέρχεται μέσα από μια προσωπική εστίαση με κύριο άξονα τον θεματικό προσανατολισμό του ίδιου του παραμυθιού.

Η εξουσία

Η ιστορία αφορά μια συγκεκριμένη χώρα. Η χώρα αυτή ονομάζεται *Ουρανούπολη* και ο βασιλιάς της είναι ο *Αρπατίλαος*. Από την εισαγωγή ήδη διαφαίνεται πώς κάνουμε λόγο για ένα καθεστώς κεντρικής εξουσίας με κυρίαρχο φορέα τον βασιλιά που « [...] γράφει νόμους [...] νόμους απαίσιους και φοβερούς²⁸¹». Ο συγγραφέας, Ευγένιος Τριβιζάς καταπιάνεται αρχικά με την έννοια της εξουσίας έτσι όπως αυτή παρουσιάζεται στην παραδοσιακή της μορφή. Δεν πρόκειται δηλαδή για μια υπολανθάνουσα μορφή εξουσίας, ούτε για μια κρυφή δύναμη που απορρέει από ένα οποιοδήποτε δίκτυο. Η εξουσία προέρχεται από το βασιλιά και μάλιστα από τη στιγμή που αυτός ο βασιλιάς γράφει «*απαίσιους και φοβερούς νόμους*» είναι ένας κακός βασιλιάς. Η κεντρική προβληματική ξεκινά σε αντιδιαστολή με τη θεωρία του Foucault. Όπως ήδη αναλύσαμε ολόκληρο το έργο του Γάλλου στοχαστή απομακρύνεται από την ιδέα αυτής της κεντρικής εξουσίας. Ο ίδιος αναλύει τα συστήματα μικρο – εξουσιών και πολλαπλών σχέσεων δύναμης έχοντας στο νου μια ανάλυση που απομακρύνεται από τον νόμο και την καταστολή: « [...] Με τον όρο *εξουσία* δεν εννοώ την *εξουσία* ως σύνολο θεσμών και μηχανισμών που διασφαλίζουν την υποταγή των πολιτών σε ένα δεδομένο κράτος. Με τον όρο *εξουσία* δεν εννοώ επίσης ένα τρόπο καθυπόταξης, που εν αντιθέσει με τη βία, θα είχε τη μορφή κανόνα. Τέλος δεν εννοώ ένα γενικό σύστημα κυριαρχίας η οποία ασκείται από ένα στοιχείο ή μια άλλη ομάδα, και της οποίας τα αποτελέσματα θα διέσχιζαν, με διαδοχικές εκτροπές, ολόκληρο το κοινωνικό σώμα»²⁸².

Η εικόνα της εξουσίας που εκπορεύεται από το βασιλιά, αποτελεί στη περίπτωση του παραμυθιού ένα *ευρηματικό τέχνασμα*²⁸³. Ο Τριβιζάς αρχικά προβάλλει στο παιδί οικίες λογοτεχνικές καταστάσεις, δίνοντας προτεραιότητα σε αυτό που του είναι ήδη

²⁸¹ Ευγένιος Τριβιζάς, *Τα μαγικά μαξιλάρια*, Αθήνα, Πατάκης, 2015, σ 11

²⁸² Michel Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας, τόμος Ι, Η θούληση για γνώση*, μτφρ Τ. Μπέτζελος, Αθήνα, Πλέθρον, 2011, σ 109

²⁸³ Μένη Κανατσούλη, «Διήγηση περί ολοκληρωτισμού για παιδιά: Τα μαγικά μαξιλάρια και η τελευταία μαύρη γάτα του Ευγένιου Τριβιζά», *Εξουσία και δύναμη στην παιδική και νεανική λογοτεχνία*, Πατάκης, Αθήνα, 2010, σ 228

γνωστό και αναγνωρίσιμο²⁸⁴. Σε αυτή τη περίπτωση οι χαρακτήρες διακατέχονται από καθιερωμένες συμβάσεις και πρότυπα αλλά καθώς φαίνεται στη συνέχεια του μύθου οι συμβάσεις αυτές σπάνε και μετεξελίσσονται. Θα δούμε στη συνέχεια για παράδειγμα πώς ο νόμος μεταμφιέζεται και παίρνει τη μορφή ενός μαξιλαριού. Και πώς αυτό που ο ίδιος ο Foucault αρνείται²⁸⁵ [η αναζήτηση της εξουσίας στο θεσμικό πλαίσιο, σύμφωνα με την προαναφερθείσα οπτική, είναι πολύ περιορισμένη και αγνοεί τους τρόπους με τους οποίους οι εξουσιαστικοί μηχανισμοί λαμβάνουν χώρα σε κάθε κοινωνική σχέση²⁸⁶] ο Τριβιζάς το υπακούει και του δίνει στη πορεία μια άλλη μορφή.

Η Φυλακή

Στη πολιτεία της Ουρανούπολης²⁸⁷, τα «*λούνα πάρκ*» και οι «*παιδικές χαρές*» αντικαταστάθηκαν από «*πέτρινες φυλακές*». Ο Αρπατίλαος μέσα σε αυτές « [...] *έκλεινε όσους παραβίαζαν τον προηγούμενο νόμο και τολμούσαν να σβήσουνε κεράκια γενεθλίων ή να ντυθούνε πιερότοι ή μπαλαρίνες τις Απόκριες ή να μην πάνε σχολείο την Προδευτέρα. Και επειδή οι φυλακές χρειάζονται λουκέτα και συρματοπλέγματα, είχε βγάλει έναν άλλο νόμο, που όριζε ότι όλοι οι ανθόκηποι και τα πάρκα έπρεπε να πυρποληθούν και στη θέση τους να κτιστούν εργοστάσια κατασκευής λουκέτων και πλεκτήρια συρματοπλεγμάτων*»²⁸⁸.

Και τι παράδοξο. Η πρώτη επίσκεψη του Foucault στις φυλακές Άττικα [Αμερική] του έδινε την εντύπωση ενός τεράστιου λούνα πάρκ, σαν και αυτό που ίσως το κλείσιμο του οποίου επέβαλε ο Αρπατίλαος. Ο Foucault σε συνέντευξη που παραχώρησε για το συγκεκριμένο ζήτημα αναφέρει: «*Αυτό που πάνω από όλα μου έκανε εντύπωση στην Άττικα, ήταν η είσοδος, αυτό το είδος ψεύτικου φρουρίου άλα Ντίσνειλαντ, αυτά τα φυλάκια επιτήρησης μεταμφιεσμένα σε μεσαιωνικούς πύργους με*

²⁸⁴ Ο.π

²⁸⁵ «Χάνουμε την ουσία του ζητήματος της εξουσίας όταν το θέτουμε μόνο με όρους νομοθεσίας ή Συντάγματος ή με όρους κράτους ή κρατικού μηχανισμού. Η εξουσία είναι πολύ πιο περίπλοκη, πολύ πιο πυκνή και διάχυτη από ένα σύνολο νόμων ή έναν κρατικό μηχανισμό» Βλ. Μισέλ Φουκώ, «Το μάτι της εξουσίας», *Το μάτι της εξουσίας*, μτφρ Τ. Μπέτζελος, Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2008, σ 137

²⁸⁶ Βλ. Μέρος Α' εργασίας, Θεωρία Κυριαρχίας

²⁸⁷ Έχει ιδιαίτερη αξία η ανάλυση του ονόματος που δίνει ο Τριβιζάς σε αυτή την πολιτεία. Η «Ουρανούπολη» δεν γνωρίζουμε εάν είναι μια λέξη με θετική σημασία. Το βέβαιο είναι ότι κρύβει μέσα της μια αιώρηση. Η έννοια μπορεί να παραπέμπει σε μια πόλη που κατοικεί στους Ουρανούς, ή σε μια πόλη που η εξουσία της έρχεται εκ των άνωθεν. Και στις δυο περιπτώσεις κάνουμε λόγο για υποθέσεις. Υποθέσεις που διατηρούνται στο επίπεδο της υποψίας.

²⁸⁸ Ευγένιος Τριβιζάς, *Τα μαγικά μαξιλάρια*, Αθήνα, Πατάκης, 2015, σ 12

τους πυργίσκους τους. Και πίσω από αυτό το μάλλον γελοίο τοπίο που σκιάζει οτιδήποτε βρίσκεται γύρω του, ανακαλύπτεις μια λειτουργική μηχανή»²⁸⁹. Η φυλακή για τον Foucault δεν έχει μόνο έναν ποινικό χαρακτήρα. Ως τεχνική σωφρονισμού αποτελεί μέσα στη μελέτη του θεωρητικού του corpus τον κατεξοχήν χώρο διάδοσης των πειθαρχικών διαδικασιών. Μέσα στη φυλακή αναπτύσσονται διάφορες τεχνικές που επιδρούν να μεν εξατομικευμένα στοχεύουν όμως καθολικά σε όλο τον ιστό της κοινωνίας. Ο αποκλεισμός συνδέεται άμεσα με την κοινωνία ως ένα είδος «γενικής λειτουργίας»²⁹⁰. Με άλλα λόγια κάθε κοινωνία για να μπορέσει να λειτουργήσει χρειάζεται να αποκλείει ένα συγκεκριμένο αριθμό ατόμων. Να αρνείται και να απορρίπτει, μονάχα έτσι μπορεί να λειτουργήσει η κοινωνία.

Και φαίνεται πώς η παραπάνω προβληματική είναι αρκετά οικεία για τον Αρπατίλαο. Ο τελευταίος όσους φυλακίζει δείχνει να μην έχουν διαπράξει σπουδαία ηθικά αδικήματα. Είναι χαρακτήρες ανθρώπων που συνήθως έρχονται αντιμέτωποι όπως είδαμε με μικρές ατομικές πράξεις άρνησης [να μη σβήσουνε κεράκια γενεθλίων ή να μη δεχτούν μια μεταμπίηση] ή πράξεις αμφισβήτησης [στη προκειμένη περίπτωση απορρίπτουν έναν καθιερωμένο θεσμό, αυτόν του σχολείου]. Το ζήτημα είναι ότι και στις δυο περιπτώσεις η φυλακή λειτουργεί ως ο χώρος που εκπληρώνει έναν εγκλεισμό ο οποίος τελικά δεν αφορά απαραίτητα μια συμμόρφωση ή έναν παραδειγματισμό. Η φυλακή υπάρχει και η εξουσία την χρειάζεται για να εκπληρώνει τις εκάστοτε τεχνικές, στρατηγικές ή έστω απλά πρακτικές ελέγχου και διάχυσης της ισχύος.

Σχετικά με το ζήτημα των εργοστασίων που επίσης αναφέρει ο Αρπατίλαος, στο παραπάνω απόσπασμα, το επιχείρημά του παραπέμπει στη πειθαρχική εξουσία του Foucault στο βαθμό που αυτή απευθύνεται στη διαμόρφωση του πειθήνιου σώματος μέσα στο καπιταλιστικό σύστημα. Η αντικατάσταση του φυσικού τοπίου [ανθόκηποι - πάρκα] από τα εργοστάσια παρασκευής λουκέτων για τις φυλακές παραπέμπει σε μια ανάλυση που θέλει το άτομο εργάτη και εξάρτημα της παραγωγικής μηχανής να υπακούει, να προσαρμόζεται και να υπηρετεί στις προδιαγραφές του συστήματος. Η σύνδεση εργοστασίου – φυλακής γίνεται φουκωϊκά αντιληπτή καθώς εξυπηρετεί την

²⁸⁹ Michel Foucault, *Επίσκεψη στη Φυλακή Άττικα – Ο Κινηματογράφος και η Λαϊκή Μνήμη*, μτφρ Π. Καλαμαρά, Ελευθεριακή Κουλτούρα, Αθήνα, 2016, σ 5

²⁹⁰ Ο.π., σ 7

παραγωγή και συγκροτεί μια νέα μορφή εξουσίας που ελέγχει το σώμα και κανονικοποιεί τη συμπεριφορά²⁹¹.

Ο ψηλός Πύργος

Εμμένοντας στο ζήτημα της φυλακής και κυρίως σε αυτό του ελέγχου και της επιτήρησης, έτσι όπως αυτή παρουσιάστηκε στο αντίστοιχο κεφάλαιο του Α' Μέρους [Πειθαρχική Εξουσία], θα μπορούσε σε αυτό το σημείο να πραγματοποιηθεί ένας συσχετισμός ανάμεσα στο *Πανοπτικόν* και τον πιο ψηλό πύργο που βρισκόταν στο παλάτι του άρχοντα Αρπατίλαου. Ο τελευταίος μέσα στον μύθο φαίνεται ότι είχε συχνά την ανάγκη να παρατηρεί την «επικράτειά του» μέσα από τα δώδεκα παράθυρα του πύργου²⁹². *«Μόλις έβλεπε κάτι που του άρεσε, την πιο λαχταριστή τηγανιτή πατάτα στο τηγάνι καμιάς νοικοκυράς, ας πούμε, ή την πιο σπαρταριστή τσιπούρα στα δίχτυα κανενός ψαρά, ειδοποιούσε με το γουόκι τόκι τους φρουρούς του, που έσπευδαν με τις μοτοσυκλέτες τους, την άρπαζαν, την έβαζαν σε μια χρυσή χαρτοσακούλα και του την έφερναν»*²⁹³.

Το ενδιαφέρον του Foucault που αφορά στη μελέτη της πειθαρχικής εξουσίας, σε ένα μεγάλο μέρος στρέφεται γύρω από το ζήτημα της ορατότητας. Υπάρχει ένα βλέμμα, το βλέμμα της εξουσίας που παρατηρεί, καταγράφει, εξετάζει και επιτηρεί διαρκώς. Το βλέμμα αυτό βρίσκεται στη κορυφή ενός αρχιτεκτονικού οικοδομήματος [*Πανοπτικόν*]²⁹⁴. Από τα παράθυρα του πύργου ένας κεντρικός επιθεωρητής υποβάλλει σε αυστηρή τοπογράφηση και υποχρεώνει το σώμα να εξεταστεί, να αποδιαρθρωθεί, εν ανάγκη να συναρμολογηθεί ξανά²⁹⁵. Στο θεωρητικό εγχείρημα του Γάλλου στοχαστή πρέπει να βρίσκεσαι συνεχώς υπό το βλέμμα ενός επιθεωρητή, να στερείσαι τη δύναμη να διαπράξεις το κακό ακόμα και τη σκέψη να το θελήσεις²⁹⁶. Το *Πανοπτικόν* αναδεικνύει την απόλυτη ισχύ μιας ολοκληρωτικής ορατότητας χωρίς να ασκεί βία στο σώμα²⁹⁷. Η αλήθεια είναι ότι το σχήμα και η περιγραφή παραπέμπουν στον ψηλό πύργο του Αρπατίλαου. Σε αυτή τη περίπτωση θα μπορούσαμε να αποδώσουμε στον

²⁹¹ Φρεντερίκ Γκρο, Μισέλ Φουκό, μτφρ Α. Κλαμπατσέα, Νήσος, Αθήνα, 2007, σ 92 - 92

²⁹² Ευγένιος Τριβιζάς, *Τα μαγικά μαξιλάρια*, Αθήνα, Πατάκης, 2015, σ 14

²⁹³ Ο.π.

²⁹⁴ Μισέλ Φουκό, «Το μάτι της εξουσίας», *Το μάτι της εξουσίας*, μτφρ Τ. Μπέτζελος, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 2008, σ 117 - 147

²⁹⁵ Maurice Blanchot, *Ο Μισέλ Φουκώ όπως τον φαντάζομαι*, μτφρ Β. Πατσογιάννης, Πλέθρον, Αθήνα, 2016, σ 24 -25

²⁹⁶ Ο.π., σ 130

²⁹⁷ Maurice Blanchot, *Ο Μισέλ Φουκώ όπως τον φαντάζομαι*, μτφρ Β. Πατσογιάννης, Πλέθρον, Αθήνα, 2016, σ 25

άρχοντα τα στοιχεία ενός επιτηρητή που παραμένει στον πύργο του – φουκωικά στο πανοπτικό οικοδόμημα - μέχρι να βρει την κατάλληλη στιγμή για να ασκήσει την εξουσία του.

Τα όνειρα

Και όσο ο ίδιος ασκεί την εξουσία του και στέκεται στον ψηλό του πύργο, σχηματίζει ορισμένα συμπεράσματα σε ότι αφορά τη σχέση του με τους υπηκόους του. Τα συμπεράσματα αυτά εντείνουν και προωθούν οι τρεις έμπιστοι αυλικοί²⁹⁸ του αναφέροντας ως επιχειρήματα τα εξής: « [...] Δεν σας αγαπάνε(εννοεί οι πολίτες), επειδή τα βράδια ονειρεύονται [...] Μεγάλος μπελάς τα όνειρα [...] Το πρόβλημα με τα όνειρα είναι ότι δεν υπόκεινται εύκολα σε έλεγχο. Είναι κρυμμένα πίσω από τα μέτωπα, πίσω από τις ρυτίδες, βαθιά, πολύ βαθιά μέσα στα κεφάλια». Ο μύθος εξελίσσεται επομένως και ο άρχοντας και οι σύμβουλοί του διαπιστώνουν ότι στη χώρα της Ουρανούπολης ενώ οι πολίτες θα έπρεπε να αγαπάνε τον Αρπατίλαο, εκείνοι δε δείχνουν να συμερίζονται τα συναισθήματα αυτής της αγάπης. Συντίθεται ένα συμβούλιο κατά αυτόν τον τρόπο και οι τρεις αυλικοί μαζί με τον άρχοντα αποφασίζουν να βρουν τρόπους διαχείρισης της κατάστασης. Τελικά καταλήγουν στη θεώρηση που θέτει ως καλύτερο μέσο προς επίτευξη του σκοπού τους τον έλεγχο και ως στόχο τα όνειρα των πολιτών.

Τα όνειρα στο παραμύθι του Τριβιζά παρουσιάζονται ως εκείνος ο τόπος μέσα στον οποίο τα άτομα βιώνουν μια συνθήκη τουλάχιστον χαρούμενη. Είναι μια κατάσταση ουτοπίας και ταυτοχρόνως δυστοπίας. Όλα όσα ονειρεύονται μπορούν να εκπληρωθούν, βρίσκονται όμως πολύ μακριά από τη πραγματικότητα στην οποία ζουν. Για την ακρίβεια μέσα στα όνειρά τους: «βλέπουν [...] τούρτες, πυροτεχνήματα και λούνα παρκ και τα συγκρίνουν με τα συρματοπλέγματα και τα λουκέτα που βλέπουνε στον ζυπνητό τους»²⁹⁹. Η εξουσία του Αρπατίλαου στοχεύει στα όνειρα και μέσα από τον έλεγχο τους διαβλέπει σε μια επιβολή η οποία όταν θα εφαρμοστεί θα

²⁹⁸ Η επινοητικότητα του Τριβιζά μεταξύ άλλων διαφαίνεται στη δημιουργία ενός καινούργιου λεξιλογίου σε συνδυασμό με την επαναχρησιμοποίηση του παλιού. Έτσι για παράδειγμα τα ονόματα *Τίλιος Ξεφτίλιος*, *Βουλίμιος Βλήμας* και *Σαυρίλιος Βρισελιέ*, κρίνονται ως καταλληλότερα για ονόματα βασιλικών αυλοκολάκων. Βλ. Μένη Κανατσούλη, «Διήγηση περί ολοκληρωτισμού για παιδιά: Τα μαγικά μαξιλάρια και η τελευταία μαύρη γάτα του Ευγένιου Τριβιζά», *Εξουσία και δύναμη στην παιδική και νεανική λογοτεχνία*, Πατάκης, Αθήνα, 2010, σ 230

²⁹⁹ Ευγένιος Τριβιζάς, *Τα μαγικά μαξιλάρια*, Αθήνα, Πατάκης, 2015, σ 16

απαλλάξει τη χώρα από την φωτιά που σαν λαίλαπα καίει και φέρνει τον κόσμο άνω κάτω³⁰⁰.

Σχετικά με τα όνειρα και το πολιτικό φαντασιακό, ο Foucault σε συνέντευξή του αναφέρει το εξής σχόλιο: « οι άνθρωποι του 18^{ου} αιώνα, όπως και του 19^{ου}, είχαν τουλάχιστον την ικανότητα να ονειρεύονται το μέλλον της ανθρώπινης κοινωνίας. Η φαντασία τους δεν υπολείπεται σε τέτοια ερωτήματα: τι σημαίνει να ζεις ως μέλος αυτής της κοινότητας; Ή επίσης, τι είδους κοινωνικές και ανθρώπινες σχέσεις υπάρχουν; Πράγματι, από τον Ρουσσώ μέχρι τον Λοκ ή εκείνους που ονομάζουμε ουτοπικούς σοσιαλιστές, μπορούμε να πούμε ότι οι γόνιμοι καρποί της κοινωνικο – πολιτικής φαντασίας αφθονούσαν για την ανθρωπότητα ή μάλλον για τη δυτική κοινωνία. Σήμερα όμως έχουμε τέτοια στείροτητα πολιτικής φαντασίας! Δεν γίνεται να μην εκπλαγούμε απ’ αυτήν τη φτώχεια»³⁰¹. Οι άνθρωποι επομένως στη σύγχρονη εποχή, σχολιάζει ο Γάλλος στοχαστής, δεν ονειρεύονται. Κάποιος τους στέρησε τα όνειρα και μαζί με αυτά την αναζήτηση της κοινωνικής τους ταυτότητας. Σε αυτό το σημείο[παρότι ο λόγος συμβολικός] αναγνωρίζουμε μια παράλληλη σκέψη σε ότι αφορά τον τρόπο με τον οποίο συγκροτείται το επιχείρημα περί ελέγχου και καταστολής των ονείρων τόσο στον Τριβιζά όσο και στον Foucault. Το «όνειρο» ως φορέας ενός λόγου και προφανώς ενός αντιλόγου φαίνεται ότι και στις δυο περιπτώσεις κατέχει σημαντική θέση. Από τη μια ο Foucault δηλώνει ανοιχτά την έλλειψη πολιτικής φαντασίας δίνοντας στην εποχή του τα χαρακτηριστικά ενός «φτωχού κόσμου» που απομακρύνεται από το όνειρο και από την άλλη ο Τριβιζάς βάζει τους φορείς της κυρίαρχης εξουσίας να καταπολεμούν με συγκεκριμένες στρατηγικές τον κόσμο των ονείρων. Αυτός ο συμβολικός κόσμος μέσα στον οποίο τα άτομα είτε μπορούν να σκέφτονται ελεύθερα και να επιθυμούν [Τριβιζάς], είτε να διαμορφώνουν κοινωνικές αντιλήψεις [Foucault] αποτελεί και για τους δυο συγγραφείς ένα ιδιαίτερο πεδίο ανάλυσης και έμμεσης κριτικής προς την εξουσία που επιβάλλει τον «αφανισμό» του.

Ο Αρπατίλας και οι αυλικόι του ως φορείς της κεντρικής και κυρίαρχης εξουσίας έχουν τα μέσα να καθοδηγήσουν, να καθυποτάξουν και να μετασχηματίσουν τις ανάγκες και τις επιθυμίες των πολιτών της Ουρανούπολης. Ο έλεγχος σε ένα πρώτο

³⁰⁰ Ο.π. σ 18

³⁰¹ Μισέλ Φουκώ, «Μεθοδολογία για τη γνώση του κόσμου», Το μάτι της εξουσίας, Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2008, σ 189

επίπεδο φαίνεται ότι δε μπορεί να πραγματοποιηθεί σε συνάρτηση με την ελευθερία. Για να επιτευχθεί θα πρέπει η τελευταία να παρεμποδιστεί και για να παρεμποδιστεί η ελευθερία θα πρέπει οι πολίτες να παραμείνουν στα *συρματοπλέγματά* τους.

Στη θεωρία του Foucault η θέση: *όπου ασκείται εξουσία, η ελευθερία εξαφανίζεται* δεν είναι δηλωτική του τρόπου με τον οποίο μελετά το φαινόμενο ο στοχαστής. Ο Foucault ισχυρίζεται πώς η εξουσία ασκείται μονάχα σε ελεύθερα υποκείμενα και διευκρινίζει τον όρο «*ελεύθερα*» ως προς το ότι έχουν μπροστά τους ένα πεδίο δυνατοτήτων που τους δίνει το περιθώριο να αντιδράσουν, να διαμορφώσουν ένα αντίλογο ή ακόμα και να ανατρέψουν τη δύναμη υπεροχής³⁰². Η ελευθερία στον Γάλλο στοχαστή είναι προϋπόθεση που συγκροτεί την ύπαρξη της εξουσίας και συνδέεται άμεσα με το ζήτημα της αντίστασης.

Ωστόσο μπορεί σε ότι αφορά τα όνειρα η εξουσία του Αρπατίλαου και οι φορείς της να στοχεύουν στην απόλυτη και πλήρη υποταγή των υπηκόων, η αντίσταση όμως και ο τρόπος με τον οποίο στη πορεία του μύθου οργανώνονται οι πολίτες αναδεικνύει, ότι τελικά είναι σύμφωνη η συνθήκη της ελευθερίας και στον Τριβιζά και συνδέεται και αυτή με την υπόθεση της αντίστασης. Στο κεφάλαιο που φέρει τον τίτλο «*τα αντιεφιαλτικά μαξιλάρια*»³⁰³ η θεωρία της αντίστασης του Foucault γίνεται διάφανη και αναγνωρίζεται μέσα στο παραμύθι. Ας μη προτρέχουμε όμως και ας ακολουθήσουμε τη συλλογιστική του συγγραφέα.

Τα μαξιλάρια

Ανάμεσα στις πολλές πρακτικές ελέγχου³⁰⁴ που προτείνουν ο Αρπατίλαος και οι αυλοκόλακες του [επιβολή νόμου που απαγορεύει τα όνειρα, ονειρικές περιπολίες, φορολογία ονείρων], η εφεύρεση ενός εφιαλτικού μαξιλαριού αποδεικνύεται ως η καλύτερη λύση. Όποιος κοιμάται σε αυτό το μαξιλάρι θα βλέπει μόνο εφιάλτες και έτσι «*η καθημερινή ζωή των Ουρανοπολιτών θα φαίνεται παράδεισος σε σύγκριση με τους εφιάλτες που θα τους τυραννούν τα βράδια*»³⁰⁵. Το φουκωϊκό corpus εκπληρώνεται σε αυτό το σημείο μέσα από μια νέα μορφή τεχνολογίας της εξουσίας.

³⁰² Μισέλ Φουκό, «Δυο δοκίμια για το υποκείμενο και την εξουσία», Η μικροφυσική της εξουσίας, Ύψιλον, Αθήνα, 1991, σ 93

³⁰³ Ευγένιος Τριβιζάς, *Τα μαγικά μαξιλάρια*, Αθήνα, Πατάκης, 2015, σ 38 - 43

³⁰⁴ Ο «έλεγχος» εδώ παραπέμπει άμεσα στη θεωρία του Foucault σχετικά με την πειθαρχική εξουσία

³⁰⁵ Ευγένιος Τριβιζάς, *Τα μαγικά μαξιλάρια*, Αθήνα, Πατάκης, 2015, σ 23

Ο νόμος που απαγορεύει μεταμορφώνεται σε ένα εφιαλτικό μαξιλάρι. Οι πολίτες της Ουρανούπολης χωρίς να γνωρίζουν τη μεταστοιχείωση θα γίνονται οι αποδέκτες ενός μηχανισμού εξουσίας που θα εκδηλώνεται μέσω μιας συγκεκριμένης στρατηγικής.

Το πέραςμα της εξουσίας από ένα νόμο που διατάζει και επομένως επιβάλλει μέσω του λόγου, σε ένα μαξιλάρι που διανέμεται δωρεάν με «στοργή», «μεγαλοφροσύνη» και «απεριόριστο ενδιαφέρον»³⁰⁶ είναι αυτό που περιγράφει ο Blanchot για τον Foucault σχετικά με τον προοδευτικό χαρακτήρα της εξουσίας³⁰⁷. Στην ουσία μέσα από το σχήμα του Foucault παρουσιάζεται η εξουσία κάθε φορά στις διάφορες χρονικές της στιγμές να αναδύεται σε συγκεκριμένους τόπους και να φέρει διαφορετικά χαρακτηριστικά. Ο Blanchot αναλύει την πειθαρχική εξουσία του Foucault και προβάλλει την εξής χαρακτηριστική τοποθέτηση: « [...] ο 18^{ος} αιώνας φαίνεται να μας δίνει μια γεύση των νέων ελευθεριών, όλες προς το καλό. Ωστόσο το θεμέλιο των ελευθεριών αυτών, το «υπέδαφος τους», κατά την έκφραση του Φουκώ, δεν μεταβλήθηκε, εφόσον το βρίσκουμε πάντα σε μια πειθαρχική κοινωνία της οποίας οι δυνάμεις κυριαρχίας αποκρύπτονται, καθώς πολλαπλασιάζονται. Είμαστε πάντα περισσότερο υποταγμένοι»³⁰⁸. Αυτό που αλλάζει κάθε φορά δεν είναι ο στόχος, δηλαδή η υποταγή στην εξουσία, αλλά το μέσο με το οποίο τελικά εκπληρώνεται, δηλαδή η εκφορά. Στην πολιτεία που χτίζει ο Τριβιζάς η εξουσία ενυπάρχει κάθε στιγμή και η ανάγκη για υποταγή είναι δεδομένη. Το πέραςμα όμως σε μια άλλη μορφή επιβολής της εξουσίας εκπληρώνει ακριβώς αυτόν τον προοδευτισμό που αναλύει Blanchot.

Ο πληθυσμός

Και στο σημείο αυτό εισάγεται για πρώτη φορά στην προβληματική του παραμυθιού η έννοια του «πληθυσμού». Όταν ο Βουλίμιος Βλήμας, ο ένας εκ των τριών αυλοκολάκων, συγκεντρώνει τους πολίτες της Ουρανούπολης για να τους αναγγείλει τα σχέδια της Πολιτείας σχετικά με τα μαξιλάρια, τους διαβάζει, τα απαραίτητα της περιστάσεως άρθρα, και τους γνωστοποιεί τη διαδικασία: Τα μαξιλάρια που μέχρι

³⁰⁶ Ο.π. σ 26

³⁰⁷ Maurice Blanchot, *Ο Μισέλ Φουκώ όπως τον φαντάζομαι*, μτφρ Β. Πατσογιάννης, Πλέθρον, Αθήνα, 2016, σ 23, 26 - 27

³⁰⁸ Ο.π. σ 26

τώρα είχαν, θα αντικαθίστατο και στη θέση τους θα διένειμαν καινούργια και εντελώς δωρεάν σε ολόκληρο τον πληθυσμό³⁰⁹.

Η έννοια του πληθυσμού εισάγεται ως ξεχωριστή προβληματική στο ύστερο έργο του Foucault για να συμπληρώσει τη μελέτη του σχετικά με την πειθαρχική εξουσία. Ο Γάλλος θεωρητικός ενέταξε στο σχήμα του νέες τεχνικές εξουσίας οι οποίες απομακρύνθηκαν από τις εξατομικευμένες τεχνικές που αφορούσαν μέχρι τότε τη σχέση του ατόμου με την εξουσία [ανατομοπολιτική/ πειθαρχική εξουσία] και προσανατολίστηκε σε ένα πιο διευρυμένο επίπεδο, μελετώντας τις αντίστοιχες τεχνικές που αφορούσαν στη συσσώρευση του πληθυσμού[βιοπολιτική]³¹⁰. Η έρευνα του στόχευε στην *πολλαπλότητα των ανθρώπων ως σφαιρική μάζα και απευθυνόταν στο έμβριο ον και όχι στο σώμα*³¹¹. Με αυτή την έννοια, η μελέτη του πληθυσμού μέσω της βιοπολιτικής παρενέβαινε σε διαδικασίες όπως η γέννηση, ο θάνατος, οι ασθένειες και αποκτούσε ρυθμιστικό ρόλο στην εξέλιξη αυτών των φαινομένων³¹².

Σε αυτό το σημείο και αναφορικά με *«Τα μαγικά μαξιλάρια»* προωθείται ο μηχανισμός της εξουσίας που αρχικά επιτηρούσε έναν έναν από τον ψηλό πύργο τους πολίτες της Ουρανούπολης και στη συνέχεια μέσω μιας τεχνικής οδηγήθηκε βαθμιαία στο σημείο να επιτηρεί και να ελέγχει όχι μόνο τον έναν, αλλά ολόκληρο το πλήθος. Επιτυγχάνεται επομένως από την πλευρά της εξουσίας του Αρπατίλαου μια καθολική επιτήρηση και ένας έλεγχος πάνω στο κάθε μεμονωμένο σώμα των Ουρανοπολιτών μέσα αυτή τη μαζική και ταυτόχρονη πρακτική. Άλλωστε η βιοπολιτική ορίζεται από τον Foucault περισσότερο σαν στρατηγική, παρά σαν μια αυτοτελής μορφή εξουσίας. Η βιοπολιτική δεν αντικαθιστά την κυριαρχία αλλά αποτελεί μια τεχνολογία συντονισμού των σχέσεων εξουσίας. Με άλλους όρους ο Foucault αναφέρεται στη βιοπολιτική ως *«μια τεχνολογία που δεν εκτοπίζει αλλά μετα – τοπίζει τη λειτουργία της κυριαρχίας, καθιστώντας τις θεμελιώσεις της ακόμα πιο σύνθετες και αποτελεσματικές»*³¹³.

³⁰⁹ Ευγένιος Τριβιζάς, *Τα μαγικά μαξιλάρια*, Αθήνα, Πατάκης, 2015, σ 26

³¹⁰ Μισέλ Φουκώ, «Αλήθεια και εξουσία», *Εξουσία, γνώση και ηθική*, μτφρ Ζ. Σαρίκας, Ύψιλον, Αθήνα, 1987, σ 28

³¹¹ Μισέλ Φουκώ, «Προλογικό σημείωμα», *Το μάτι της εξουσίας*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2008, σ 16 -17

³¹² Ο.π.

³¹³ Αθηνά Αθανασίου, *Ζωή στο όριο – Δοκίμια για το σώμα, το φύλο και τη βιοπολιτική*, Εκκρεμές, Αθήνα, 2007, σ 23

Η κυριαρχία

Και αφού το πλήθος ευχαρίστησε τον Βουλίμιο Βλήμα για τις παροχές του και αφού ακούστηκαν στεναγμοί ανακούφισης και δάκρυα από συγκίνηση γέμισαν τα μάτια, οι Ουρανοπολίτες άρχισαν να κοιμούνται στα καινούργια τους μαξιλάρια³¹⁴. *Βασανισμένα αγκομαχητά, άρρυθμες ανάσες, λυγμοί, κλάματα, κραυγές, ρουφηγμένα μάγουλα και άδεια μάτια* ήταν πρώτα συμπτώματα. Οι μέρες περνούσαν και «ούτε λέξη δεν έβγαζαν πια όταν οι φρουροί τους άρπαζαν το βιός τους [...] υποταγμένοι στη μοίρα τους οι υπήκοοι του Αρπατίλαου κατέβαιναν στα ορυχεία, ιδροκοπούσαν στα πλεκτήρια συρματοπλεγμάτων, κι όποτε έβλεπαν τον Αρπατίλαο, έσκυβαν το κεφάλι και τον προσκυνούσαν. Τα παιδιά ξυπνούσαν τις παγωμένες Προδευτέρες και πήγαιναν σχολείο τουρτουρίζοντας από το κρύο. Εκεί όλα τα μαθήματα ήταν άχαρα και βαρετά. Στην ιχνογραφία μάθαιναν να ζωγραφίζουν τις προσωπογραφίες του Αρπατίλαου, στο μάθημα της γυμναστικής μάθαιναν να γονατίζουν, στο μάθημα των θρησκευτικών μάθαιναν τροπάρια που δόξαζαν τον Αρπατίλαο, και στο μάθημα της γραμματικής μάθαιναν την παθητική φωνή. Από χρόνους μάθαιναν τον ενεστώτα και τον παρατατικό, αλλά όχι το μέλλοντα χρόνο. Μόνο ο Αρπατίλαος και οι αυλικοί του είχαν δικαίωμα να μιλάνε για το μέλλον. Κάθε τόσο μάλιστα, ειδικές περιπολίες έκαναν αιφνιδιαστικές επιθεωρήσεις στα σχολεία, για να ελέγξουν αν τα παιδιά αποστήθιζαν σωστά αυτά που όριζε ο νόμος»³¹⁵.

Ο Τριβιζάς αναλύει την υποταγή των Ουρανοπολιτών παρουσιάζοντας λεπτομερώς τις επιδράσεις της εξουσίας των εφιαλτικών μαξιλαριών στη καθημερινή ζωή των εργαζομένων και των μαθητών. Η αναφορά στη παιδική ηλικία και το σχολείο, χρήζει ιδιαίτερης αξίας στο βαθμό που της επιτρέπεται να συνδυαστεί με την ανάλυση της πειθαρχικής εξουσίας έτσι όπως την πραγματοποίησε ο Foucault αναφορικά με το εκπαιδευτικό σύστημα³¹⁶. Ο θεωρητικός υποστήριξε στο έργο του ότι η εκμάθηση και η απόκτηση δεξιοτήτων και κανόνων συμπεριφοράς πραγματοποιείται σε ένα πρώτο επίπεδο μέσα από ένα σύνολο «*ρυθμισμένων επικοινωνιών*» [μαθήματα, ερωτήσεις, απαντήσεις, διαταγές, παροτρύνσεις, κ.λ.π] και σε ένα δεύτερο επίπεδο μέσω «*μιας ολόκληρης σειράς μεθόδων εξουσίας*» [κλείσιμο, επιτήρηση, ανταμοιβή, τιμωρία,

³¹⁴ Ευγένιος Τριβιζάς, *Τα μαγικά μαξιλάρια*, Αθήνα, Πατάκης, 2015, σ 28

³¹⁵ Ο.π. σ 28 - 29

³¹⁶ Μισέλ Φουκό, «*Δυο δοκίμια για το υποκείμενο και την εξουσία*», Η μικροφυσική της εξουσίας, μτφρ Λ. Τρουλινού, Ύψιλον, Αθήνα, 1991, σ 89 - 90

πυραμοειδής ιεραρχία]³¹⁷. Με άλλα λόγια εάν δούμε τη συνθήκη που μας παρουσιάζει ο Τριβιζάς, πρόκειται για ένα σχολείο το οποίο – φουκωϊκά - a priori πειθαρχεί³¹⁸. Με την εισβολή των εφιαλτικών μαξιλαριών στη πόλη, τα δεδομένα επιβεβαιώνονται και εντείνονται. Οι αιφνιδιαστικές επιθεωρήσεις, ο έλεγχος και η παντοδυναμία του νόμου μεγεθύνονται³¹⁹. Τα μαθήματα που διδάσκονται είναι η *ιχνογραφία*[η προσωπογραφία του Αρπατιλάου], η *γυμναστική*[έμμεση αναφορά στη πειθαρχία, την εκγύμναση και τον έλεγχο του σώματος], τα *θρησκευτικά*[παραπομπή ως προς την ποιμαντική εξουσία, την εξομολόγηση και την υποταγή] και η *γραμματική*[μόνο σε παθητική φωνή για εντείνεται η υποταγή και ο έλεγχος]³²⁰.

Η συνθήκη που περιγράφει ο Τριβιζάς εδώ παραπέμπει στη κατάσταση κυριαρχίας έτσι όπως αυτή αναγνωρίζεται μέσα στο φουκωϊκό corpus. «Όταν ένα άτομο ή μια κοινωνική ομάδα καταφέρνουν να καθηλώσουν ένα πεδίο σχέσεων εξουσίας, να τις καταστήσουν ακίνητες και σταθερές και να εμποδίσουν κάθε αναστρεψιμότητα της κίνησης [...], τότε βρισκόμαστε ενώπιον αυτού που μπορούμε να αποκαλέσουμε κατάσταση κυριαρχίας. Σε πολλές περιπτώσεις οι σχέσεις εξουσίας είναι με τέτοιο τρόπο παγιωμένες, ώστε να χαρακτηρίζονται από διηνεκή ασυμμετρία και ώστε το περιθώριο ελευθερίας να είναι εξαιρετικά περιορισμένο. [...] Σε αυτές τις περιπτώσεις κυριαρχίας - οικονομικής, κοινωνικής, θεσμικής ή σεξουαλικής - το ζήτημα είναι πράγματι να μάθουμε που θα σχηματιστεί η αντίσταση»³²¹.

Η κυριαρχία προσδιορίζεται από τον Foucault ως μια κατάσταση η οποία συνδέεται άμεσα με τις σχέσεις εξουσίας αλλά όχι με την αντίσταση. Στο θεωρητικό εγχείρημα προσπαθήσαμε να αναδείξουμε τη σχέση της αντίστασης και της εξουσίας μέσα από

³¹⁷ Ο.π. σ 90

³¹⁸ Σε αυτό το σημείο αξίζει να παρακολουθήσει κανείς την ομιλία του Ευγένιου Τριβιζά «Let's imagine» στο TEDx Talks(2013), στο σημείο που αναφέρεται στο εκπαιδευτικό σύστημα: [09.19'] «Παρόλα αυτά η ενθάρρυνση της δημιουργικότητας και η καλλιέργεια της φαντασίας είναι από τις πιο παραμελημένες πλευρές του σύγχρονου εκπαιδευτικού συστήματος. Παρά γεμίζουμε τα παιδιά σα γαλοπούλες με γνώσεις, πληροφορίες, γεγονότα και αφήνουμε τη φαντασία τους να λιμοκτονεί. Τα παιδιά εισάγονται στο σχολείο με πλούσια φαντασία και αποφοιτούν με φαντασίες ατροφικές και στραγγαλισμένες. Το βλέπω στα σχολεία που πηγαίνω. Τα μικρά παιδιά με τα οποία επικοινωνώ είναι γεμάτα φαντασία μετά από λίγο τα βλέπεις γίνονται σαν πιόνια, σαν ρομπότ και αγχωμένα κιάλας από αυτά που πρέπει να μάθουν [...]διαθέτουμε ικανότητες τις οποίες αντί να τις αναπτύξουμε στο εκπαιδευτικό σύστημα τις στραγγαλίζουμε, τις χάνουμε. Μαθαίνουμε τα παιδιά να υπηρετούν τη πραγματικότητα αντί να την ξεπερνάν » στο: <https://www.youtube.com/watch?v=tx67UwCrgkU> [τελευταία ενημέρωση 06/12/2016] όπως επίσης και την ομιλία που πραγματοποιεί σε ακροατήριο γονέων και εκπαιδευτικών στην Κατερίνη(2016) στο χρονικό σημείο (06.20') στο <https://www.youtube.com/watch?v=hgJk9FJ9w5g> [τελευταία ενημέρωση 06/12/2016]

³¹⁹ Ευγένιος Τριβιζάς, *Τα μαγικά μαξιλάρια*, Αθήνα, Πατάκης, 2015, σ 29

³²⁰ Ο.π. σ 28 - 29

³²¹ Κώστας Τσαμπούρας, «Το πολιτικό και η αλήθεια», *Αφιέρωμα στον Μισέλ Φουκώ*, Νέα Εστία, τόμος 169, τεύχος 1843, Απρίλιος 2011, Αθήνα, σ 693

την ταυτόχρονη συνύπαρξη αυτών των δυο παραμέτρων. «Από τη στιγμή που υπάρχει μια σχέση εξουσίας, υπάρχει μια δυνατότητα αντίστασης. Ποτέ δεν είμαστε παγιδευμένοι από την εξουσία: πάντα μπορούμε να τροποποιήσουμε την επιρροή της σε καθορισμένες συνθήκες και με μια συγκεκριμένη στρατηγική»³²². Η κατάσταση κυριαρχίας για τον Γάλλο θεωρητικό προκύπτει μέσα από την άρση των αντιστάσεων. Για τις συγκρουσιακές αυτές καταστάσεις ο Foucault εισάγει την έννοια της στρατηγικής ως μια απόπειρα «να δράσεις πάνω σε έναν αντίπαλο με τέτοιο τρόπο ώστε ο αγώνας για αυτόν να είναι αδύνατος»³²³. Ανάμεσα στη στρατηγική και την αντίσταση θεμελιώνεται μια διαλεκτική σχέση: «Κάθε στρατηγική αντιμετώπισης ονειρεύεται να γίνει σχέση εξουσίας – και κάθε σχέση εξουσίας, τόσο όταν [...] συγκρούεται με μετωπικές αντιστάσεις, κλίνει στο να γίνει στρατηγική που κερδίζει»³²⁴. Το ζητούμενο κάθε φορά είναι να μάθουμε που θα σχηματιστεί η αντίσταση. Στη περίπτωση που αναλύουμε η αντίσταση ξεκινά από τον δάσκαλο, τον επίσημο φορέα της γνώσης.

Η τελική αντίσταση

Μέσα από μια τυχαία συγκυρία ο δάσκαλος της Ουρανούπολης, μαθαίνει το μυστικό σχετικά με τα εφιαλτικά μαξιλάρια και το μεταφέρει στους μαθητές του. Οι μαθητές του με τη σειρά τους μεταφέρουν το νέο στις οικογένειές τους και έτσι ολόκληρη η πολιτεία πληροφορείται την αλήθεια. Από τους μαθητές και τον δάσκαλο ξεκινάει η οργάνωση της δράσης ενάντια στα εφιαλτικά μαξιλάρια και η λύση επέρχεται τελικά μέσα από την εφεύρεση των αντι - εφιαλτικών μαξιλαριών. Οι Ουρανοπολίτες γεμίζουν το παλάτι με μαξιλάρια που λάμπουν και αστράφτουν «ελπίδες, γιασεμιά, σαπουνόφουσκες, σπυριά ρόδου, κόκκινες κλωστές παραμυθιού, ροδοπέταλα, τούλια μπομπονιέρας, φουσκαλήθρες από μπαλόνια, κορδέλες, αναλαμπές από ηλιαχτίδες και αποκριάτικες κορδέλες»³²⁵. Η «Νύχτα της φρικτής εκδίκησης» τρέπει τον Αρπατίλαο, τους αυλικούς του και τους φρουρούς του σε φυγή. «Κανείς δεν τους ξαναείδε από τότε. Κι οι κάτοικοι της Ουρανούπολης ξερίζωσαν τα συρματοπλέγματα, γκρέμισαν τις

³²² Μισέλ Φουκό, «Όχι στον βασιλιά σεξ», *Εξουσία, γνώση και ηθική*, μτφρ. Ζ. Σαρίκας, Ύψιλον, Αθήνα, 1987, σ 85

³²³ Κώστας Τσαμπούρας, «Το πολιτικό και η αλήθεια», *Αφιέρωμα στον Μισέλ Φουκό*, Νέα Εστία, τόμος 169, τεύχος 1843, Απρίλιος 2011, Αθήνα, σ 694

³²⁴ Ο.π. σ 695

³²⁵ Ευγένιος Τριβιζάς, *Τα μαγικά μαξιλάρια*, Αθήνα, Πατάκης, 2015, σ 39

*φυλακές, πέταζαν τα λουκέτα κι έζησαν από τότε καλά... και μακάρι να ζούσαν όλοι οι άνθρωποι της γης το ίδιο σαν και αυτούς καλά».*³²⁶

Στο σημείο αυτό ολοκληρώνεται ο μύθος και μαζί με αυτόν εκπληρώνεται κατά αυτόν τον τρόπο το φουκωϊκό ανάγνωσμα. «*Τα μαγικά μαξιλάρια*» είναι ένα παραμύθι που μιλάει για την εξουσία και συνδιαλέγεται βαθιά με το ζήτημα της αντίστασης. Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι η ακροβασία του Τριβιζά φλερτάρει σε αρκετά σημεία με τη θεωρία της πειθαρχικής εξουσίας[έλεγχος, φυλακή, πανοπτικόν, θεωρία της κυριαρχής] και αφήνει ένα ανοιχτό πεδίο διερεύνησης ως προς τη χρήση της έννοιας της βιοπολιτικής μέσα στο παραμύθι. Αυτό που ενυπάρχει στη γραφή του Τριβιζά και μας παραπέμπει στο θεωρητικό corpus του Foucault έγκειται στις τεχνικές, τα μέσα και τις στρατηγικές που χρησιμοποιεί η επίσημη εξουσία του Αρπατίλαου.

Όπως ήδη αναφέραμε στο σχήμα του Γάλλου στοχαστή η μικροφυσική της εξουσίας, το χαρακτηριστικό δηλαδή που τη θέλει να εμποτίζει κάθε σχέση μέσα στο κοινωνικό πεδίο, είναι μια προβληματική που άμεσα δεν τη συναντήσαμε στο συγκεκριμένο μύθο. «*Τα μαγικά μαξιλάρια*» στην αφήγηση τους προβάλουν μια κυρίαρχη ομάδα που εξουσιάζει και σε αντίθεση με τα όσα εισήγαγε ο Foucault, δεν αναγνωρίζουμε κρυμμένα δίκτυα μηχανισμών εξουσίας. Ο Τριβιζάς ως γνήσιος παραμυθάς μεταμφιέζει τον πυρήνα της θεωρίας του Foucault και αρχιτεκτονικά τον παραθέτει σε μια μικρογραφία κόσμου, αρχικά οικεία και εξόχως αντιληπτή από την παιδική ηλικία και στη συνέχεια τόσο εύπλαστη όσο και ευάλωτη για να δεχτεί τις απαραίτητες μεταμορφώσεις. Η εικόνα επομένως της μιας και μοναδικής κυρίαρχης εξουσίας εμποτίζεται με στοιχεία που αρθρώνονται και σχηματίζονται κάτω από την ομπρέλα της πειθαρχικής εξουσίας.

Τα «εφιαλτικά μαξιλάρια» είναι ένα λογοτεχνικό εύρημα που δίνουν τη δυνατότητα στο συγγραφέα να μιλήσει για μια εξουσία η οποία ξεφεύγει από την υποταγή στον κυρίαρχο νόμο. Μια εξουσία που απομακρύνεται δηλαδή τόσο από τη νομική αντίληψη της έννοιας, όσο και από τα προφανή φαινόμενα καταπίεσης που η ίδια παράγει [ως αποτελέσματα δράσης]. Η εξουσία, στον Τριβιζά, όπως και στη θεωρία

³²⁶ Ο. π. σ 55

του Foucault απομακρύνεται από τη αναγνώριση της μέσα από την ωμότητα της βίας και συνίσταται ως «μια δράση πάνω στη δράση»³²⁷. Η περιστολή των δυνατοτήτων, ο χειρισμός, η υποταγή και τελικά η συγκρότηση των παθητικών υποκειμένων - Ουρανοπολιτών πραγματοποιείται μέσα από τη δράση. Οι πολίτες της χώρας για την οποία κάνει λόγο ο Τριβιζάς είναι πολίτες που δέχονται την εξουσία χωρίς να είναι αλυσοδεμένοι ή έγκλειστοι σε ένα μέρος. Πρόκειται για εν δυνάμει ενεργητικά υποκείμενα τα οποία χαρακτηρίζονται από το «στοιχείο της ελευθερίας». Η πειθάρχηση τους στη πορεία του μύθου πραγματώνεται μέσω διαφόρων τεχνικών και στρατηγικών. Από ένα ορισμένο σημείο όμως και μετά η δυνατότητα αντίστασης και τελικώς η έκφραση της, δίνουν στο παραμύθι του Τριβιζά μια έκταση λόγου που αφορά στο έργο του Foucault.

Συνοψίζοντας ολοκληρώνουμε τον *συσχετισμό δυνάμεων*[ας μου επιτραπεί η τοποθέτηση] που προκύπτει από τη θεωρία του Γάλλου στοχαστή και την έμμεση ανάπτυξη της – έστω και μερικώς - στο κείμενο του Τριβιζά με την εξής, διάχυτη και στους δυο, θέση: «Υπάρχουν πάντα δυνατότητες να αλλάξει η κατάσταση. [...] Δεν είμαστε πάντα παγιδευμένοι[...] Υπάρχει πάντα δυνατότητα αλλαγής»³²⁸. Αυτό που αφορά στη συγκεκριμένη συνθήκη και στους δυο αναζητάται λοιπόν στο «απερίσταλτο»³²⁹ περιθώριο ελευθερίας. Οι ήρωες του Τριβιζά και τα υποκείμενα του Foucault συγκροτούνται μέσα σε ένα πεδίο δράσης. Κάνουμε λόγο λοιπόν για εκείνο το σχήμα μέσα στο οποίο τα υποκείμενα συγκροτούνται ως υποκείμενα δράσης³³⁰.

³²⁷ Μισέλ Φουκώ, Δυο δοκίμια για το υποκείμενο και την εξουσία», *Η μικροφυσική της εξουσίας*, μτφρ Λ. Τρουλινού, Ψυλόν, Αθήνα, 1991, σ 91

³²⁸ Μισέλ Φουκώ, «Σεξ, εξουσία και πολιτικές της ταυτότητας», *Το μάτι της εξουσίας*, μτφρ Τ. Μπέτζελος, Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2008, σ 398

³²⁹ Κώστας Τσαμπούρας, «Το πολιτικό και η αλήθεια», *Αφιέρωμα στον Μισέλ Φουκώ*, Νέα Εστία, τόμος 169, τεύχος 1843, Απρίλιος 2011, Αθήνα, σ 691

³³⁰ Ο.π

II. Μελέτη Περίπτωσης: «Η τελευταία μαύρη γάτα» του Ευγένιου Τριβιζά

Εάν «η παιδική λογοτεχνία αποκαλύπτει με εξαιρετικό τρόπο την κατάσταση της κοινωνίας μας» όπως περιέγραφε πριν μισό αιώνα ο André Bay³³¹, τότε σίγουρα ερχόμαστε αντιμέτωποι με ένα πολύ μεγάλο θέμα. «Η τελευταία μαύρη γάτα»[2001] είναι ένα κείμενο εξίσου πολιτικό, η ανάγνωση του οποίου δημιουργεί τις προϋποθέσεις για ένα κοινό που φαίνεται να μην έχει συγκεκριμένη ηλικία. Ο αλληγορικός του χαρακτήρας ωστόσο και ο ανθρωπομορφισμός που εντοπίζεται μέσα στο κείμενο, προωθεί με μεγάλη επιτυχία τη λειτουργία του ως φαινόμενο στο χώρο του σύγχρονου παιδικού βιβλίου³³². Η παρουσία της «Τελευταίας μαύρης γάτας» στις περισσότερες κριτικές και αναφορές στον έντυπο λόγο φέρει τα χαρακτηριστικά ενός αντιρατσιστικού κυρίως έργου. Αρκετοί αναλυτές εμμένουν στο να διαβάζουν το παραμύθι ως μια κριτική ενάντια στα ολοκληρωτικά καθεστώτα[η εξολόθρευση κάθε μαύρου γάτου σε αντιστοιχία με την εξολόθρευση κάθε Εβραίου]. Η αλήθεια είναι ότι η ιστορία του μύθου βασίζεται στην εξόντωση, οι διαστάσεις όμως που μπορεί να λάβει μέσω της διαφορετικής της οπτικής ανοίγει το πεδίο για περισσότερες από μια πολιτικές εκδοχές.

Η ιστορία της «Τελευταίας μαύρης γάτας» αφορά την ιστορία μιας κοινωνίας που αποφασίζει ξαφνικά να εξαφανίσει όλες τις μαύρες γάτες. Στο επιχείρημα που θέλει να πραγματοποιείται αυτός ο αφανισμός, προβάλλεται μια και μοναδική συνθήκη, αυτή της γρουσουζιάς. Σύμφωνα με τον κυρίαρχο λόγο, οι μαύρες γάτες πρέπει να εξολοθρευτούν γιατί φέρνουν γρουσουζιά: «*Τέρμα οι αυταπάτες για όλα φταίνε οι μαύρες γάτες*», «*τη γρουσουζιά σταμάτα, σκίσε μια μαύρη γάτα*», αυτά και διάφορα άλλα συνθήματα³³³ άρχισαν σταδιακά να δημιουργούν υποψίες και έπειτα να μεταφέρουν φόβο και αρνητικά συναισθήματα στις μαύρες γάτες. Οι μέρες περνούσαν και οι εξαφανίσεις η μια μετά την άλλη πολλαπλασιάζονταν. Επικράτησε γενικότερη σύγχυση στη κοινωνία του νησιού και μόλις εξαφανίστηκαν όλες οι μαύρες γάτες [με φαινομενική εξαίρεση τον ήρωα της ιστορίας], ήρθε η σειρά του διωγμού των γκριζών και των λευκών. Το νησί έμεινε χωρίς γάτες – όποιο χρώμα και

³³¹ Αλεξάνδρα Ζερβού, «Ευγένιος ο παρωδός, της εποχής μας κληρωτό, ή οι περιπέτειες των λέξεων και των κειμένων», Κείμενα, τεύχος 6, Σεπτέμβριος 2007, σ 6 στο <http://keimena.ece.uth.gr/main/t6/arthra/tefxos6/downloads/zervou.pdf>

³³² Ο.π σ 18

³³³ Μένη Κανατσούλη, «Διήγηση περί ολοκληρωτισμού για παιδιά: Τα μαγικά μαξιλάρια και η τελευταία μαύρη γάτα του Ευγένιου Τριβιζά», *Εξουσία και δύναμη στην παιδική και νεανική λογοτεχνία*, Πατάκης, Αθήνα, 2010, σ 230

εάν είχαν αυτές - και μια συνομοσία ήταν αρκετή για να πλημμυρίσει ο τόπος από ποντίκια. Οι άνθρωποι άρχισαν να μετανοούν και να κατανοούν τα πολύπλοκα σχέδια αυτών που εξαφάνισαν τις γάτες. Ο τελευταίος μαύρος γάτος επέζησε και μαζί με αυτόν τελικά επέζησε και η αγαπημένη του και κάποιοι ακόμα φίλοι. Τα πράγματα επανήλθαν στους συνηθισμένους ρυθμούς, όμως ο ήρωας της ιστορίας στο βάθος της καρδιάς του ήξερε πως: *«εδώ στο νησί μας, όπως και αλλού, οι γάτες ξεχνάνε, οι άνθρωποι ξεχνάνε και η τρέλα δεν θέλει πολύ να φουντώσει πάλι, φτου ξανά κι απ την αρχή»*³³⁴.

Προκύπτει ένα ζήτημα εδώ. Το ζήτημα που σχετίζεται με την αλήθεια. Πώς ακριβώς διαμορφώνεται η «αλήθεια» περί γρουσουζιάς; Ποιος παράγοντας την καθιστά έγκυρη και σε ποιο βαθμό είναι ικανή να επηρεάσει μέχρι και την αντίληψη που διαμορφώνουν οι ίδιες οι μαύρες γάτες; « - Σιγά, ρε φίλε! Σιγά! Μη μου πεις ότι πιστεύεις και εσύ αυτές τις σαχλαμάρες που διαδίδουν αυτοί οι θεοπάλαβοι! - Πώς να μη τις πιστέψω! Όπου σταθώ κι όπου βρεθώ αυτό ακούω! Το λένε οι αφίσες! Το γράφουν οι εφημερίδες! Το μεταδίδουν τα ραδιόφωνα! Το φωνάζουν οι μεγάλοι! Το παπαγαλίζουν τα παιδιά. Το διαλαλούν οι τελάληδες. Απ' το πρωί ως το βράδυ και από το βράδυ έως το πρωί! – Ε, και λοιπόν; Έλα στα συγκαλά σου παιδάκι μου! Επειδή το λένε όλοι, δε σημαίνει ότι είναι αλήθεια. Η αληθινή αλήθεια δεν είναι αυτή! Είναι άλλη!»³³⁵.

Σε συνέντευξη που παραχώρησε ο Foucault σχετικά με το ζήτημα της αλήθειας, συνέδεσε την τελευταία με την εξουσία. Για τον Γάλλο στοχαστή, η αλήθεια δεν είναι κάτι που υπάρχει εγγεγραμμένη στο πραγματικό ούτε ένα σύνολο ιδεών που ανακαλύπτονται ξαφνικά και γίνονται καθολικά αποδεκτές προκείμενες. Για τον Γάλλο στοχαστή η αλήθεια είναι «το σύνολο των κανόνων σύμφωνα με τους οποίους διαχωρίζεται το αληθές από το ψευδές και αποδίδονται ειδικά αποτελέσματα εξουσίας στο αληθές»³³⁶. Ο Foucault διαπιστώνει την κοινωνική και θεσμική κατασκευή της αλήθειας³³⁷ και αναφέρεται στην αλήθεια έτσι όπως αυτή συγκροτείται μέσα σε ένα συγκεκριμένο πολιτικό, οικονομικό και θεσμικό καθεστώς. Το καθεστώς αυτό

³³⁴ Ευγένιος Τριβιζάς, *Η τελευταία μαύρη γάτα*, Μεταίχμιο, Αθήνα, 2016, σ 358

³³⁵ Ο. π σ 143

³³⁶ Μισέλ Φουκό, «Αλήθεια και εξουσία», *Εξουσία, γνώση και ηθική*, μτφρ Ζ. Σαρίκας, Ψυλόν, Αθήνα, 1987, σ 35 -36

³³⁷ Πώλ Βέν, *Φουκώ – Η σκέψη του, η προσωπικότητά του*, μτφρ Γ. Καράμπελας, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα, 2011, σ 176

παράγει, ρυθμίζει και διανέμει αποφάνσεις. Μέσα από τις μελέτες που πραγματοποίησε, ο θεωρητικός ανέδειξε την παραγωγή ενός κυρίαρχου επιστημονικού λόγου ο οποίος συνδέθηκε με την οικονομική και πολιτική συγκυρία. Η αλήθεια για τον Foucault *«μεταβιβάζεται κάτω από τον κυρίαρχο αν όχι αποκλειστικά έλεγχο λίγων μεγάλων πολιτικών και οικονομικών μηχανισμών»*³³⁸. Εισάγεται κατά αυτόν τον τρόπο το επιχείρημά που θέλει η αλήθεια να συνδέεται με την ανάπτυξη του καπιταλισμού³³⁹.

Στην αφήγηση του μύθου υπάρχει μια μυστική οργάνωση, η Λέσχη των προληπτικών, η οποία προβάλλεται ως αρμόδια για την εκστρατεία κατά της γρουσουζιάς. Η Λέσχη σε συνεργασία με μια εταιρεία που φέρει την επωνυμία ΦΑ.ΠΑ.ΔΟΚ πείθουν τον πρωθυπουργό της χώρας να συνεργαστεί μαζί τους προκειμένου να απαλλαγεί το νησί από τον μαύρο κίνδυνο: *«Τώρα που το καλοσκέφτομαι, νομίζω ότι δεν έχετε άδικο, μίλησε τέλος ο πρωθυπουργός με φωνή που είχε αρχίσει να τρέμει ελαφρά από συγκίνηση. Η κυβέρνηση άρχισε να παίρνει την κάτω βόλτα ένα πρωί που πετάχτηκε μπροστά στη λιμουζίνα μου μια θρασύτατη μαύρη γάτα και μάλιστα μου φαίνεται ότι παρολίγο να της πατήσω την ουρά»*³⁴⁰. Είναι εκπληκτικό το πώς ο πρωθυπουργός, ο εκπρόσωπος δηλαδή του εξουσιαστικού μηχανισμού, με άλλα λόγια αυτός που βρίσκεται μέσα στην εξουσία, πείθεται σε μια αλήθεια διατυπωμένη και εμποτισμένη από τον λόγο μιας ομάδας με την οποία ούτε έχει ξανασυνεργαστεί, ούτε σύμφωνα με την κυρίαρχη λογική η δράση της είναι θεσμικά επικυρωμένη. Η υποψία κρύβεται πίσω από την αλήθεια που συνδέεται με μια χρηματοδότηση. Τα κίνητρα από τη πλευρά του πρωθυπουργού είναι καθαρά οικονομικά. Ο εκπρόσωπος της ΦΑ.ΠΑ.ΔΟΚ του υπόσχεται ότι θα προσφέρει στο κόμμα του χρηματοδότηση για την καινούργια του καμπάνια³⁴¹. Και εάν ο τελευταίος κρίνοντας ωφελιμιστικά δέχεται, οι πρώτοι γιατί του παρέχουν τα χρήματα; Η δύναμη και η εξουσία της αλήθειας αναδεικνύεται λίγο πριν το τέλος της ιστορίας, όταν ο αναγνώστης έρχεται αντιμέτωπος με τη στρατηγική του σχεδίου που είχε από την αρχή οργανωθεί. Η Λέσχη των προληπτικών συνεργάζεται με τη ΦΑ.ΠΑ.ΔΟΚ έχοντας ως κίνητρο την ενίσχυση για την ακρίβεια την εκτόξευση των οικονομικών της κερδών. Η ιδέα έχει ως εξής. Μόλις εξολοθρευτούν όλες οι γάτες, στο νησί θα

³³⁸ Ο.π σ 35

³³⁹ Ο.π. σ 36

³⁴⁰ Ευγένιος Τριβιζάς, *Η τελευταία μαύρη γάτα*, Μεταίχμιο, Αθήνα, 2016, σ 105

³⁴¹ Ο.π σ 106

φτάσει ένα πλοίο γεμάτο ποντίκια και ένα δεύτερο γεμάτο φάκες. Όταν πλημμυρίσει το νησί από τα ποντίκια τότε οι εκπρόσωποι της ΦΑ.ΠΑ.ΔΟΚ και της Λέσχης, έχοντας αποκλειστικά στη διάθεση τους τις φάκες θα τις προωθήσουν στην αγορά.

Όλη η ρητορική της αλήθειας που στήθηκε σχετικά με τις μαύρες γάτες και τη δυστυχία που σπέρνουν στο νησί λόγω της γρουσουζιάς τους είναι ένα ψέμα. Χρησιμοποιήθηκε από τους φορείς που αυτοανακηρύχθηκαν σε εξουσία για να μπορέσουν οι τελευταίοι να καρπωθούν οικονομικά οφέλη. Ο Foucault επιβεβαιώνεται εδώ στον βαθμό που στήνονται ολόκληρα συστήματα επικοινωνίας, δίκτυα πληροφόρησης, μηχανισμοί ελέγχου και παρακολούθησης, όλα κάτω από την ομπρέλα ενός «αδυσώπητου» καπιταλιστικού συστήματος³⁴².

Στην αφήγηση του Τριβιζά οι μηχανισμοί ελέγχου, έτσι όπως τους μελετήσαμε μέσα από το φουκωϊκό corpus υπάρχουν διάχυτοι. Και παρόλο που και εδώ κυριαρχεί το μοντέλο μιας κεντρικής εξουσίας τα δίκτυα μικρότερων εξουσιών ενυπάρχουν μέσα στο κείμενο σε διάφορες εκφάνσεις. Στους αρραβώνες της Γκρατσιέλας για παράδειγμα, στο κεφάλαιο όπου η λευκή αγαπημένη γάτα του ήρωα, ανακοινώνει τις προθέσεις της περί αρραβώνα με έναν εξίσου λευκό γάτο, τον Ρασμίνο, ο ήρώας μας γίνεται αποδέκτης μιας παράλογης για τα δικά του δεδομένα, κατάστασης. Η Γκρατσιέλα, αποκλείει από τη ζωή της τον μαύρο αγαπημένο της γάτο, γιατί ενστερνίζεται την θέση - αλήθεια της εξουσίας: « - *Μη μου παριστάνεις τον ανήξερο. Δεν άκουσες τα νέα; Δεν έμαθες ότι όποιος συναναστρέφεται μαύρη γάτα θεωρείται ύποπτος για πάρε δώσε με σκοτεινές δυνάμεις και συλλαμβάνεται από ειδικές ένοπλες περιπολίες; Δε με λογαριάζεις καθόλου; Τι θα γίνει αν μας δει κανείς μαζί; [...] Εσένα σε αγαπώ. Δε λέω... το χρώμα σου είναι που με προβληματίζει*»³⁴³. Φτάνουμε λοιπόν σε ένα επίπεδο ανάλυσης όπου η εξουσία ελέγχει και καθορίζει μέχρι και τη προσωπική ζωή, τα συναισθήματα και τις σχέσεις. Η τεχνολογία του αποκλεισμού πραγματώνεται σε αυτό το επίπεδο μέσα από το φαινόμενο των διαπροσωπικών σχέσεων.

³⁴² Πέτρος Πανάου, *Βιοεξουσία και αλήθεια: Διαβάζοντας την Τελευταία μαύρη γάτα με τον Μισέλ Φουκό*, στο http://www.metaixmio.gr/images/pdf/trivizas/panaou_MAVRH%20GATA.pdf [τελευταία ενημέρωση 10/12/2016]

³⁴³ Ευγένιος Τριβιζάς, *Η τελευταία μαύρη γάτα*, Μεταίχμιο, Αθήνα, 2016, σ 124 - 125

Στον μύθο του Τριβιζά, υπάρχει ένα μυστικό εργαστήριο που ανήκει στον γάτο *αλχημιστή και εφευρέτη κοσμοϊστορικών εφευρέσεων*, Φρειδεरिकό Φιρέντσε³⁴⁴. Ο τελευταίος εξομολογήθηκε στον ήρωα του παραμυθιού ότι έχει βρει μια προσωρινή λύση σε σχέση με το ζήτημα της εξόντωσής τους και αυτή δεν άλλη από τα να αλλάξουν χρώμα: *«άμα ασπρίσουμε, δε θα έχουνε λόγο να μας κυνηγάνε. Έτσι δεν είναι; Θα έχουνε; [...] άσπρη γάτα ξεξασπρη και από τον ήλιο ξεξασπρότερη!»*. Σε ένα άλλο σημείο του κειμένου η Εβενίνα, μια μαύρη γάτα, στην απόγνωση της και καθώς έβλεπε σχεδόν το μεγαλύτερο μέρος των γατών να εξαφανίζεται ολοένα και πιο πολύ μέρα με τη μέρα, αποφάσισε να διασχίσει τη Λίμνη της Λευκής Ελπίδας³⁴⁵. Μια νυφίτσα της υποσχέθηκε ότι εάν κολυπήσει στη λίμνη θα αλλάξει χρώμα και θα γίνει λευκή. Ασχέτως εάν η Εβενίνα τα κατάφερε και επέζησε τελικά, η Λίμνη αυτή δεν ήταν τίποτε άλλο από μια παγίδα μέσα στην οποία έπεσαν δεκάδες άλλες γάτες και έχασαν τη ζωή τους.

Τόσο στο εργαστήριο αλλαγής χρώματος όσο και στη Λίμνη της Λευκής Ελπίδας αναγνωρίζεται μια φουκωϊκή προοπτική σε ότι αφορά την επέμβαση της εξουσίας όχι απλά στο σώμα, αλλά στην ίδια την ύπαρξη. Στη θεωρία του Foucault μελετήσαμε την επίδραση που ασκούν οι εκάστοτε μηχανισμοί εξουσίας στο άτομο και κυρίως αναδειξαμε τις διαδικασίες που ελέγχουν το σώμα [πειθαρχική εξουσία] και ρυθμίζουν τη βιολογική του κατάσταση [βιοπολιτική]. Ο Τριβιζάς βάζει τους ήρωες να μην αποδέχονται τη φύση τους και αυτή η επιλογή είναι αποτέλεσμα του αποκλεισμού που τους επιβάλλει η εξουσία. Ο αποκλεισμός και η απόρριψη επιτείνουν την εσωτερική μεταστροφή που βιώνουν οι χαρακτήρες και αυτό τους ωθεί σε ακραίες καταστάσεις. Η διαδικασία παραπέμπει σε μια συνθήκη ολοκληρωτικής άρνησης και απομάκρυνσης από τον *εαυτό*. Όταν ένας μαύρος γάτος προσπαθεί να γίνει λευκός γάτος, τότε κάνουμε λόγο για μια υπόθεση που ανήκει στη σφαίρα της βιοπολιτικής. Οι εξουσιαστικοί μηχανισμοί στο παραμύθι του Τριβιζά φαίνεται να εκπληρώνουν τη φαντασίωση της εξουσίας που θέλει να επεμβαίνει ολοκληρωτικά στη ζωή και το θάνατο.

Η παραπάνω θέση αφορά άμεσα και το ζήτημα της υποκειμενοποίησης. Η Εβενίνα και ο ερευνητής Φρειδεरिकός Φιρέντσε, μέσα από τις απόπειρες που πραγματοποιούν

³⁴⁴ Ευγένιος Τριβιζάς, *Η τελευταία μαύρη γάτα*, Μεταίχμιο, Αθήνα, 2016, σ 206

³⁴⁵ Ο.π σ 249

αναζητούν ένα φανταστικό υποκείμενο το οποίο θα έχει τα χαρακτηριστικά εκείνα που αναγνωρίζει μονάχα η εξουσία[π.χ άσπρο χρώμα]. Γίνεται λόγος και εδώ όπως και στο προηγούμενο παραμύθι του Τριβιζά [«Τα μαγικά μαξιλάρια»] για την διαδικασία εκείνη μέσω της οποίας το υποκείμενο είναι υποχρεωμένο να συμπεριφέρεται και να βλέπει τον εαυτό του άλλοτε ως *πιστό υποτελή*, άλλοτε ως *αφοσιωμένο υπήκοο* και άλλοτε ως *καλό πολίτη*³⁴⁶. Η έννοια της υποκειμενοποίησης συγκροτεί ταυτότητες μέσω της σχέσης του ατόμου με την εξουσία.

Η «*Τελευταία μαύρη γάτα*» εάν κρατάει κάτι σταθερό στο χαρακτήρα της, αυτό είναι η έννοια της αντίστασης. Ο ήρωας από την αρχή μέχρι το τέλος της ιστορίας προσπαθεί να αντισταθεί στην αλήθεια της εξουσίας και στον τρόπο με τον οποίο αυτή επιδιώκει να διαμορφώσει τον ίδιο και τους ομοϊδεάτες του σε υποκείμενα. Πρόκειται για μια οπτική σύμφωνα με την οποία το ερώτημα «ποιος είμαι» μέσα από την προσωπική αφήγηση του ήρωα παραμένει σταθερό και αναλλοίωτο. Ο Foucault μελετά την αντίσταση γιατί μέσα σε αυτή αναγνωρίζει τα όρια και τις σχέσεις εξουσίας. Προκειμένου να ανακαλύψει τα σημεία εφαρμογής και τις μεθόδους που χρησιμοποιεί ο εκάστοτε φορέας εξουσίας, στρέφεται στην αντίσταση και τις στρατηγικές της. Και όπως το δίκτυο των σχέσεων εξουσίας διαπερνά τους μηχανισμούς και τους θεσμούς, χωρίς να εντοπίζεται επακριβώς σε αυτούς, έτσι και τα σημεία των αντιστάσεων διασχίζουν τις κοινωνικές «διαστρώσεις» και τις ατομικές μονάδες³⁴⁷. Ο Τριβιζάς ωστόσο με έναν πολύ έντεχνο τρόπο παρουσιάζει στην ιστορία και χαρακτήρες που δεν εμμένουν, δεν αντιστέκονται και τελικώς χάνονται και μετεξελίσσονται σε αυτά τα υποκείμενα που η εξουσία επιδιώκει να συγκροτεί. Και έτσι ο αναγνώστης ταλαντεύεται ανάμεσα σε διάφορες εκδοχές της ίδιας ιστορίας. Το σίγουρο είναι ότι αναγνωρίζει τα όρια της εξουσίας, τις κατευθύνσεις της και τους μηχανισμούς της. Και έτσι παρόλο που στο νησί της τελευταίας μαύρης γάτας η ισορροπία επανήλθε στη ζωή θα ήταν ψέμα να μη προετοιμαστεί για μια ιστορία και πάλι από την αρχή. Άλλωστε, «*εδώ στο νησί μας, όπως και αλλού, οι γάτες ξεχνάνε, οι άνθρωποι ξεχνάνε και η τρέλα δεν θέλει πολύ να φουντώσει πάλι, φτου ξανά κι απ την αρχή*»³⁴⁸.

³⁴⁶ Πώλ Βέν, *Φουκώ – Η σκέψη του, η προσωπικότητά του*, μτφρ. Γ. Καράμπελας, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα, 2011, σ 195 - 196

³⁴⁷ Michel Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας, τόμος Ι, Η βούληση για γνώση*, μτφρ Τ. Μπέτζελος, Πλέθρον, Αθήνα, 2011, σ 114

³⁴⁸ Ευγένιος Τριβιζάς, *Η τελευταία μαύρη γάτα*, Μεταίχμιο, Αθήνα, 2016, σ 358

III. Συνέντευξη με τους συντελεστές της παράστασης: «Η τελευταία μαύρη γάτα». Ομάδα Ιδέα, Θέατρο Άλφα, Αθήνα 2016 - 2017

Απομαγνητοφώνηση Συνέντευξης

Θα θέλαμε εάν μπορείτε να σκιαγραφήσετε την κοινωνία μέσα στην οποία ζει «Η Τελευταία Μαύρη Γάτα».

Κων/νος Μπ. Η δική μας κοινωνία νομίζω ότι είναι. Ο Τριβιζάς σε όλα του τα μυθιστορήματα πάνω κάτω αυτό κάνει. Δημιουργεί σύμπαντα τα οποία αντλούνε υλικό από το δικό μας σύμπαν και ανάλογα με το τί θέλει να πει σε κάθε του βιβλίο παραλλάσσει τους στόχους που έχει θέσει στην αρχή. Στην ουσία αυτό κάνει και εδώ. Η ιστορία αφορά ένα νησί, όπου η ζωή κυλάει κανονικά .. η κυβέρνηση έχει τις ανησυχίες της κάθε κυβέρνησης.. οι πολυεθνικές εταιρίες έχουν τις ανησυχίες της σημερινής ζωής [με τους διαλόγους φυσικά με την κυβέρνηση]. Στη κοινωνία του νησιού υπάρχει μια λέσχη προληπτικών, όπως την ονομάζει, μια εξτρεμιστική δηλαδή οργάνωση, μια κάπως σα μια νέο φασιστική οργάνωση, μια οργάνωση η οποία τέλος πάντων θεωρεί ότι οι μαύρες γάτες είναι κακές, δυσοίωνες, γρουσουζικές και πρέπει να εξαλειφθούν. Και πείθει την κυβέρνηση να αρχίσει να κατηγορεί όλες τις μαύρες γάτες για όλα τα δεινά που μαστίζουν το τόπο. Την ανεργία, την οικονομική κρίση, όλα αυτά για τα οποία υποφέρουν οι κάτοικοί. Η μόνη διαφορά θα έλεγα με την πραγματικότητα είναι ότι οι γάτες μιλούν μεταξύ τους και έχουν τη δυνατότητα της ανθρώπινης υπόστασης ας πούμε. Γιατί πρέπει να σας πω ότι μέσα από τα μάτια των γάτων παρακολουθούμε αυτή την ιστορία που εξελίσσεται.

Είναι ο ήρωας τελικά είναι γάτος ή γάτα;

Κων/νος Μπ. Γάτος είναι.

Κώστας Γ. Ο τελευταίος μαύρος γάτος.

Και γιατί τότε τιτλοφορείται ως «Η τελευταία μαύρη γάτα»;

Κώστας Μπ. Νομίζω ότι δεν είναι τόσο τυχαίο. Νομίζω δηλαδή ότι είναι γάτα. Από εκεί και πέρα εάν είσαι γάτος ή γάτα, είναι το ίδιο, είσαι γάτα. Υπάρχει μια προσπάθεια του Τριβιζά γενικώς να δείξει ότι είμαστε γάτες, είμαστε άνθρωποι. Τώρα άμα είσαι άνδρας ή γυναίκα είσαι άνθρωπος.

Κώστας Γ. Γι αυτό ακολουθεί το γένος του ζώου ας πούμε.

Θεωρείτε ότι σε αυτό το έργο του Τριβιζά η εξουσία είναι ενικού αριθμού ή πληθυντικού αριθμού? Με άλλα λόγια υπάρχει μια κεντρική εξουσία, που ορίζει τις ζωές των ανθρώπων ή θα μπορούσε να εντοπίσουμε και άλλες μικροεξουσίες μέσα σε αυτό;

Κώστας Γ. Υπάρχουν πολλά επίπεδα, σίγουρα δεν είναι μόνο η πολιτική εξουσία, στην οποία υποτίθεται ότι υπακούουν. Στο διαδίκτυο μπορείς να βρεις άπειρα ντοκιμαντέρ που δείχνουν πώς η πραγματική εξουσία δεν βρίσκεται στα χέρια της πολιτικής εξουσίας, αλλά στις εταιρίες, στους μεγάλους εμπορικούς συνασπισμούς, κάτι Monsanto, κάτι τέτοια πράγματα τα οποία ουσιαστικά λύνουν και δένουν παντού. Το ίδιο πράγμα καταδεικνύει και ο Τριβιζάς. Βέβαια υπάρχουν και άλλα μικρότερα επίπεδα εξουσίας. Είναι λεπτεπίλεπτη η γραφή του. Ας πούμε ακόμα και η «αυτοεικόνα» του Ραζμίρου είναι μια μικρή εξουσία και πάλι. Η εξουσία της ομορφιάς, του αντικειμενικού, του προβαλλόμενου προτύπου. Υπάρχουν πολλά επίπεδα. Εμένα πιο πολύ με φοβίζει αυτό, πως ο καθένας ενσωματώνει όλη αυτή την πίεση της εξουσίας που έρχεται από πάνω και ουσιαστικά την αναπαράγει.

Κων/νος Μπ. Η κριτική που ασκεί ο ίδιος ο Τριβιζάς στην αυτοοργάνωση των γάτων και στο πως λειτουργεί η εξουσία μέσα στην αυτοοργάνωση των γάτων, δηλαδή εκεί θεωρώ ότι ασκεί μια κριτική στοχευμένη και στα πιο αν θέλεις αμεσοδημοκρατικά συστήματα, στα πιο αναρχοκομμουνιστικά πρότυπα εξουσίας, γιατί ούτε κι εκεί βγαίνει συνεννόηση. Και είναι πραγματικά αυτός ο συγγραφέας πολύ ιδιαίτερος, γιατί δεν παίρνει θέση, είναι σαν πραγματικά να τον ενδιαφέρει να αποτυπώσει την πραγματικότητα χωρίς να παίρνει ακριβώς θέση ενώ παίρνει τη θέση της ανθρωπιάς, του ανθρώπου. Πολιτική θέση συγκεκριμένα δε ξέρω εάν παίρνει.

Τι χαρακτηριστικά έχει ο ήρωας της ιστορίας;

Κώστας Γ. Ανθρώπινα. Είναι σαν τον καθένα μας με έναν τρόπο. Είναι σαν τον άνθρωπο της διπλανής πόρτας που όταν ενσκήπτει το κακό, ξαφνικά βρίσκεται σε ένα πράγμα κεραυνοβολημένος... και εκεί ορισμένοι άνθρωποι αναδεικνύονται με έναν τρόπο σε ηγετικούς αντι-ήρωες θα λέγαμε. Δηλαδή τώρα μιλώντας για εξουσία, και ο μαύρος γάτος επιχειρεί να αναλάβει μια κάποια όχι εξουσία, αλλά να γίνει ο εμπνευστής ενός κινήματος κοινής λογικής, αντίστασης, σ αυτό το παράλογο πράγμα που φυτρώνει. Πραγματικά πάνω σε δύσκολες καταστάσεις ακόμα και στο επάγγελμα του ηθοποιού, έχω δει ορισμένους ανθρώπους που στα πολύ δύσκολα ξεδιπλώνουν κάποιες ποιότητες.. που έβλεπες πιο πριν ότι είναι άνθρωπος.. που αυτό που θα λέγαμε ο κανονικός, ο μέσος, [δεν υπάρχει βέβαια τέτοιο πράγμα, ένα κατασκευάσμα είναι αυτό] αλλά.. είναι ένας κανονικός τύπος και ξαφνικά αναλαμβάνει τόσες ευθύνες, τρέχει, δένει, λύνει, βοηθάει, είναι αλληλέγγυος και λες κοίτα τι ωραία που πάνω σ αυτό το σκληρό πράγμα που ζούμε που λέγεται κρίση, ένας άνθρωπος που δεν πίστευες ότι θα αντιδράσει με τέτοια ανακλαστικά αλληλέγγυα προς τους άλλους, το κάνει και σε κάνει να χαμογελάς. Έτσι και ο μαύρος γάτος, δε δείχνει ότι είναι ούτε κάποιος Αχιλλέας, ούτε κάποιος Οδυσσέας.. κάποιος ήρωας, ή κάποιος μυώδης τύπος.. Είναι ένας γάτος σαν όλους τους άλλους, αλλά μέσα στη δυσκολία καταφέρνει να αποκαλύψει ποιότητες πανανθρώπινες και ηθικές και γι αυτό ουσιωδώς πολιτικές και επαναστατικές. Φοβόμαστε τη λέξη επανάσταση και έχει γίνει σλόγκαν μόνο για τις διαφημίσεις, αλλά έχει πολύ ενδιαφέρον να το επαναφέρουμε αυτό στο προσκήνιο. Δεν είναι τυχαίο ότι εμείς στο θέατρό μας θέλαμε να έχουμε ένα παιδικό το οποίο θα φυτεύει στα μυαλά των παιδιών μια σκέψη για την αλλαγή αυτού του κόσμου.

Σε αυτό το επίπεδο η επανάσταση ταυτίζεται με την αντίσταση;

Κων/νος Μπ. Όχι. Η επανάσταση δεν ξέρω και εγώ φιλοσοφικά πως τοποθετείται σαν όρος, αλλά με το δικό μου το μυαλό είναι αποτέλεσμα της αντίστασης, ενώ είναι κάτι που όταν αθροίζονται οι αντιστάσεις τότε προκύπτει μια επανάσταση. Και σε αυτή την περίπτωση το βλέπουμε να συμβαίνει αυτό το πράγμα σε όλο το μυθιστόρημα. Δηλαδή βλέπουμε τον μαύρο γάτο να περνάει στην αντίσταση στην ουσία, να χάνει τον φίλο του και να συνεχίζει, να ερωτεύεται, να χάνει την αγαπημένη του και να

συνεχίζει και πάλι να αντιστέκεται. Είναι σαν να έχει μείνει μόνος του και να φορτώνεται την αντίσταση όλων των γάτων στην πλάτη του... και μετά ξαναβρίσκει τον φίλο του και μετά τελικά διαπιστώνει ότι δεν πέθανε η αγαπημένη του.. Είναι δηλαδή τόσο δυνατή η αντίσταση που τους φέρνει και πίσω από το θάνατο.

Κώστας Γ. Σε πολιτικό πεδίο έτσι όπως το θέτει ο Κωνσταντίνος συμφωνώ διότι ως κοινωνικό ξέσπασμα ή με πολιτικούς όρους η επανάσταση είναι το παράγωγο μικρών μικρών εστιών, αντίστασης αλληλεγγύης κτλ. Αλλά εγώ πολλές φορές σκέφτομαι ποιητικά, σκέφτομαι ότι η επανάσταση είναι λίγο πιο πίσω.. είναι μια έννοια ξεβολέματος κάθε στιγμή. Υπάρχει ένα μικρό σαράκι σε ανθρώπους, οι οποίοι αγωνίστηκαν, οι οποίοι με τον τρόπο τους αγωνίζονται, οι οποίοι ποτέ δεν αρκούνται σε ένα βόλεμα ή σε ένα ψεύτικο παράδεισο και αυτό ισχύει από την μικροιστορία ανθρώπων.. από τον ηλεκτρολόγο για παράδειγμα που βάζει πρίζες στο σπίτι μας.. και το βλέπω πάρα πολύ έντονα, ότι αυτός ο άνθρωπος έχει αυτή τη σπίθα της ποιητικής επανάστασης αν θέλεις, μέχρι και τον Τσε Γκεβάρα, ο οποίος τη στιγμή που έγινε καθεστώς η επανάσταση σε μια χώρα, είπε «γεια σας, πρέπει να φύγω να πάω κάπου αλλού να συνεχίσω»... Οπότε αυτή η ποιητική ματιά ποτέ δεν θα καταθέσει τα όπλα.

Πώς προωθείται ο μύθος;

Κών/νος Μπ. Λίγο πριν το φινάλε αποκαλύπτεται στο μυθιστόρημα η πραγματική αλήθεια. Οι προληπτικοί που είπαμε πριν, που κυνηγάνε τις μαύρες γάτες, έχουν ένα επίπεδο γραφικότητας. Από το επίπεδο αυτής της γραφικότητας μέχρι να πειστεί η κυβέρνηση για να ξεκινήσει ο μεγάλος διωγμός για τις μαύρες γάτες, αυτό το επόμενο βήμα, το κάνουν με τη βοήθεια της πολυεθνικής. Δεν καταλαβαίνουμε ακριβώς το γιατί, μέχρι που στο τέλος του μυθιστορήματος αποκαλύπτεται ότι αυτή η πολυεθνική είχε σκοπό να εξαφανιστούν όλες οι μαύρες γάτες και κατ' επέκταση όλες οι γάτες από το νησί και να φέρει ένα τεράστιο καράβι γεμάτο ποντίκια κι άλλο ένα πιο τεράστιο καράβι γεμάτο φάκες, παγίδες, δόκανα. Οπότε όλο αυτό το σχέδιο έχει σκοπό τον πλουτισμό αυτής της πολυεθνικής επιχείρησης. Βλέπουμε ότι αυτή η επιχείρηση ήταν ο μοχλός για να περάσουν από την γραφικότητα οι γραφικοί στην πραγματικότητα και να πειστεί η κυβέρνηση με πολύ πια ξεκάθαρα μέσα [να μην χάσει εκλογές, να μη φύγει από πάνω της η ευθύνη] να πειστεί να βοηθήσει τους

γραφικούς για να κυνηγήσουν όλοι μαζί τις γάτες. Οπότε λοιπόν στο επίπεδο αυτό, νομίζω ότι θα γινόμασταν εμείς γραφικοί αν δε μπορούσαμε να αποδεχτούμε ότι πλέον ζούμε στην πιο άγρια μορφή του καπιταλισμού. Σε μια ελεύθερη αγορά που, δεν ξέρουμε γιατί ακριβώς λέγεται ελεύθερη, με την έννοια ότι αυτή η ελεύθερη αγορά σκλαβώνει, μέρα με τη μέρα, δευτερόλεπτο με δευτερόλεπτο, τους ανθρώπους, το εργατικό δυναμικό όλων των χωρών.

Κώστας Γ. Είναι ελεύθεροι να σκλαβώνουν.

Κών/νος Μπ. Οπότε υπό αυτή την έννοια της εξουσίας, την εξουσία του χρήματος, που πια δεν είναι καν εξουσία του χρήματος, δηλαδή πια είναι ένα παιχνίδι σε υπολογιστές, δεν υπάρχει καν το ίδιο το χρήμα.. σε αυτό το οικονομικό παιχνίδι της εξουσίας, προφανώς και αποφασίζουν ποιός θα ζήσει και ποιός θα πεθάνει και για πόσο θα ζήσει κάποιος και για πόσα θα πεθάνει κάποιος. Και διάβασα και τις προάλλες σε κοινωνικό μέσο δικτύωσης το εξής: «Συνεχώς επαναλαμβάνουμε ότι απέτυχε ο κομμουνισμός και ο σοσιαλισμός. Ο καπιταλισμός πού πέτυχε; πότε πέτυχε; Γιατί λέμε ότι έχουν αποτύχει τα άλλα συστήματα. Ο καπιταλισμός σε τι έχει πέτυχε ακριβώς;»

Κώστας Γ. Αποτυγχάνει παγκοσμίως για να πετύχει στη Σουηδία.

Σχολιάστε την τελευταία φράση του κειμένου: «εδώ στο νησί μας, όπως και αλλού, οι γάτες ξεχνάνε, οι άνθρωποι ξεχνάνε και η τρέλα δεν θέλει πολύ να φουντώσει πάλι, φτου ξανά κι απ την αρχή».

Κων/νος Νομίζω ότι είναι χαρακτηριστικό της ανθρώπινης φύσης μας ξανά, η λήθη, γι αυτό και έχει τη συνήθεια αυτός ο πλανήτης από τότε που δημιουργήθηκε να κάνει κύκλους. Είναι αυτό που λέμε «η ιστορία επαναλαμβάνεται». Αν είχαμε μνήμη δεν θα επαναλαμβανόταν, μάλλον. Δηλαδή η λογική αυτό λέει. Αν κάνω κάτι που μου προκαλεί κακές συνέπειες, εγώ ως άνθρωπος μέχρι να τελειώσει η ζωή μου θεωρητικά δεν θα το ξανακάνω. Αλλά νομίζω ότι πέρα από τη συνυφασμένη με την ανθρώπινη φύση αυτής της λήθης, κάπως.. είναι λίγο στοχευμένο όλο αυτό.. χωρίς να περάσουμε στη συνωμοσιολογία.. αλλά κάπως οι εξουσίες αυτού του κόσμου θέλουν να ξεχνάμε. Και το προωθούν με κάθε τρόπο αυτό το πράγμα. Είτε μέσω των ΜΜΕ,

είτε μέσω του ελέγχου της εκπαίδευσης, είτε μέσω του καταναλωτισμού.. πολλούς μοχλούς έχει αυτή η εξουσία να μας κάνει να ξεχνάμε. Το ότι μαθαίνουμε στην ιστορία ότι μας μαθαίνουν είναι επίσης εξοργιστικό σχεδόν... αλλά δεν ξέρω και τι μπορούμε να κάνουμε για αυτό. Ανήκω στο ρεύμα της απαισιοδοξίας... έχουμε ατομικά την τάση να ξεχνάμε. Ή έχουμε την τάση να θυμόμαστε με το κεφάλι μας, που ο άνθρωπος δε θυμάται με το κεφάλι του, θυμάται με το σώμα του. Αυτό το πολύ γραφικό: *το σώμα θυμάται* το έχουμε ξεχάσει μέσα στην κοινωνική δομή, μέσα στο χάσιμο αυτής της καθημερινότητας, μέσα στην ξεφτίλα των ανθρώπινων επαφών, των διαπροσωπικών σχέσεων, και το πως έχουν εκπέσει αυτά τα πράγματα . Έχουμε ξεχάσει να θυμόμαστε το σώμα μας, να θυμόμαστε με την αφή, με την αφή ή την γεύση. Πριν διαβάζαμε αράδες του «Αναζητώντας τον χαμένο χρόνο», όπου έλεγε ο Προυστ ότι *σήμερα έφαγα ένα μπισκότο [τύπου] «Μιράντα» και θυμήθηκα στο χωριό μου κάθε πρωί που η γιαγιά μου, μου έδινε το μπισκότο «Μιράντα».. και θυμήθηκα ότι η γιαγιά μου είπε αυτά τα λόγια.. και θυμήθηκα πως μύριζε το σπίτι.. και θυμήθηκα όλα αυτά. Από τότε έχουν περάσει πάρα πολλά χρόνια και τα «Μιράντα» τα βλέπω κάθε μέρα, σε ζαχαροπλαστεία, σε περίπτερα.. αλλά ποτέ δεν είχα θυμηθεί το χωριό μου, γιατί δεν είχα γευτεί το μπισκότο. Σήμερα που έφαγα ένα μπισκότο, μου ήρθε πίσω όλο το χωριό και όλες οι μνήμες. Γιατί μάλλον στην καθημερινότητα το έχω συνδέσει με πολλές άλλες καινούργιες εικόνες αυτό το μπισκότο, ξεχνώντας το τι σημαίνει για μένα αυτό το μπισκότο, γι αυτό και επαναφέρω πόσο σημαντικές είναι και οι αισθήσεις της γεύσης, της αφής κτλ.. κι αυτό είναι κάτι που πιστεύω ότι έχουμε εγκαταλείψει λίγο εμείς στις μέρες μας..*

Κλασική Θεματική Ανάλυση της Συνέντευξης

Η επιλογή της κλασικής θεματικής ανάλυσης και η εφαρμογή αυτής της μεθόδου μας παρέχει κατά κύριο λόγο τη δυνατότητα να εντοπίσουμε και να συγκεντρώσουμε τις ενότητες περιεχομένου και μέσα από διαδικασίες αφαίρεσης, επαγωγής και σύγκρισης να ταξινομήσουμε και να αναλύσουμε με μεθοδευμένο τρόπο το υπό διερεύνηση υλικό³⁴⁹.

Στόχος Έρευνας

Στόχος της παρούσας μελέτης είναι η διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο δυο σύγχρονοι καλλιτέχνες αντιλαμβάνονται το ζήτημα της εξουσίας και η υπόθεση εργασίας αφορά στο αν αναγνωρίζουν συγκεκριμένα μέσα σε αυτή την έννοια της αντίστασης. Οι καλλιτέχνες με τους οποίους ήρθαμε σε επαφή είναι οι σκηνοθέτες της παράστασης «*Η τελευταία μαύρη γάτα*». Επομένως το ερευνητικό ενδιαφέρον δεν εστιάζει γενικώς στο ζήτημα της εξουσίας, αλλά επικεντρώνεται συγκεκριμένα στον τρόπο με τον οποίο οι σκηνοθέτες της παράστασης αναγνωρίζουν την εξουσία μέσα στο έργο του Τριβιζά. Βασικό ζήτημα προς διερεύνηση είναι το εάν και κατά πόσο μέσα από τον τρόπο που οι ίδιοι διαβάζουν τον Τριβιζά, πραγματοποιείται κάποια σύνδεση με τη θεωρία του Foucault.

Σώμα εργασίας

Ως σώμα (corpus) εργασίας επιλέχθηκε η απομαγνητοφωνημένη συνέντευξη που πραγματοποιήθηκε στις 02 Δεκεμβρίου του 2016 στην Αθήνα, στο θέατρο «Άλφα». Θα πρέπει σε αυτό το σημείο να διευκρινίσουμε ότι από άποψη πρόθεσης οι ερωτήσεις στόχευαν στο να αναδείξουν μια προσέγγιση εγγύτερη η μη στη φουκωϊκή ανάγνωση. Επομένως θεωρώ σημαντικό να αναφέρω ότι θεματικά οι ερωτήσεις δεν άγγιζαν ένα ευρύτερο πλαίσιο εστίασης στο ζήτημα της εξουσίας, αλλά την προσέγγισαν μέσα από το καθρέφτισμα του κειμένου του Τριβιζά.

³⁴⁹ Μαριάννα Ψύλλα, *Μεθοδολογία της ανάλυσης ενός γεγονότος από τον έντυπο λόγο*, Τυπωθήτω, Αθήνα, 2010, σ 41 - 59

Κατηγοριοποίηση

Μέσα από τα διαλογικά κομμάτια της συνέντευξης διακρίνουμε θεματικά τρεις μεγάλες κατηγορίες. Πρόκειται για τις εξής:

- i. *Το ζήτημα της αντίστασης.* Ορίζοντας ως αντίσταση την εφαρμογή αντίθετης δράσης στο φαινόμενο της εξουσίας
- ii. *Την εμπλοκή του καπιταλιστικού συστήματος στην εξουσία.* Τη σύνδεση δηλαδή οικονομίας - εξουσίας
- iii *Τη σχέση του υποκειμένου με την αλήθεια.* Ή διαφορετικά την απάντηση στην ερώτηση: Ποιος ορίζει κάθε φορά την αλήθεια; Πώς συγκροτείται μια γνώμη για τον κόσμο;

Το ζήτημα της αντίστασης

« Ο μαύρος γάτος επιχειρεί να αναλάβει μια κάποια όχι εξουσία, αλλά να γίνει ο εμπνευστής ενός κινήματος κοινής λογικής, αντίστασης, σ αυτό το παράλογο πράγμα που φυτρώνει [...] Έτσι και ο μαύρος γάτος, δε δείχνει ότι είναι ούτε κάποιος Αχιλλέας, ούτε κάποιος Οδυσσέας.. κάποιος ήρωας, ή κάποιος μυώδης τύπος.. Είναι ένας γάτος σαν όλους τους άλλους, αλλά μέσα στη δυσκολία καταφέρνει να αποκαλύψει ποιότητες πανανθρώπινες και ηθικές και γι αυτό ουσιωδώς πολιτικές και επαναστατικές. Φοβόμαστε τη λέξη επανάσταση και έχει γίνει σλόγκαν μόνο για τις διαφημίσεις, αλλά έχει πολύ ενδιαφέρον να το επαναφέρουμε αυτό στο προσκήνιο [...] Όχι. Η επανάσταση δεν ξέρω και εγώ φιλοσοφικά πως τοποθετείται σαν όρος, αλλά με το δικό μου το μυαλό είναι αποτέλεσμα της αντίστασης, ενώ είναι κάτι που όταν αθροίζονται οι αντιστάσεις τότε προκύπτει μια επανάσταση[...] Σε πολιτικό πεδίο έτσι όπως το θέτει ο Κωνσταντίνος συμφωνώ διότι ως κοινωνικό ξέσπασμα ή με πολιτικούς όρους η επανάσταση είναι το παράγωγο μικρών μικρών εστιών, αντίστασης αλληλεγγύης κτλ».

Στην ερώτηση πώς σκιαγραφείται ο ήρωας της «Τελευταίας μαύρης γάτας» οι συνεντευξιαζόμενοι μεταξύ άλλων προσδίδουν στον ήρωα τα χαρακτηριστικά ενός υποκειμένου που αντιστέκεται. Η αντίσταση, σύμφωνα με τη θέση τους φέρει ηθικές, πολιτικές και επαναστατικές προεκτάσεις. Συνδέουν την αντίσταση λοιπόν, με την επανάσταση και η αλήθεια είναι ότι στη ροή του λόγου τους υπάρχει μια σύγχυση

αρχικά σε ότι αφορά το πώς οι ίδιοι αντιλαμβάνονται και ορίζουν την επανάσταση. Καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι η επανάσταση βρίσκεται πάνω από την αντίσταση, καθώς η τελευταία σε μικρο επίπεδο είναι ο παράγοντας που συγκροτεί και διαμορφώνει τη πρώτη. Το γεγονός ότι προσδίδουν στον ήρωα τα στοιχεία μιας φύσης που αντιστέκεται στην εξουσία και εμμένει μέχρι τέλους, είναι η πρώτη προκείμενη που κρατάμε που αφορά ευρύτερα τους στόχους της παρούσας μελέτης.

Η εμπλοκή του καπιταλιστικού συστήματος στην εξουσία

« [...] Ζούμε στην πιο άγρια μορφή του καπιταλισμού. Σε μια ελεύθερη αγορά που, δεν ξέρουμε γιατί ακριβώς λέγεται ελεύθερη, με την έννοια ότι αυτή η ελεύθερη αγορά σκλαβώνει, μέρα με τη μέρα, δευτερόλεπτο με δευτερόλεπτο, τους ανθρώπους, το εργατικό δυναμικό όλων των χωρών [...] Είναι ελεύθεροι να σκλαβώνουν [...] Οπότε υπό αυτή την έννοια της εξουσίας, την εξουσία του χρήματος, που πια δεν είναι καν εξουσία του χρήματος, δηλαδή πια είναι ένα παιχνίδι σε υπολογιστές, δεν υπάρχει καν το ίδιο το χρήμα.. σε αυτό το οικονομικό παιχνίδι της εξουσίας, προφανώς και αποφασίζουν ποιος θα ζήσει και ποιος θα πεθάνει και για πόσο θα ζήσει κάποιος και για πόσα θα πεθάνει κάποιος»

Σε ότι αφορά την προώθηση του μύθου και την τελική έκβαση της ιστορίας η ανάλυση από την πλευρά των συνεντευξιζόμενων εστιάζει στο φαινόμενο του καπιταλισμού. Οι εν λόγω σκηνοθέτες θεωρούν ότι μέσα από τον μύθο του Τριβιζά γίνεται αναφορά σε ένα σύστημα στο οποίο οι άνθρωποι είναι *ελεύθεροι να σκλαβώνουν*. Αμφισβητούν το στοιχείο της «ελεύθερης αγοράς» και ανάγουν το επιχείρημά τους σε μια ταξική πάλη που θα μπορούσε να έχει στοιχεία μαρξιστικής ανάλυσης. Τη σύνδεση εξουσίας και οικονομίας τη βρίσκουν αναμφίβολη, θεωρούν ωστόσο ότι η κατάσταση έχει περάσει σε μια μορφή εξουσίας όπου η οικονομία είναι ικανή να ορίσει τη *ζωή* και το *θάνατο*. Η φράση αυτή παρότι επικεντρώνεται στο οικονομικό κομμάτι, παραπέμπει στη βιοπολιτική του Φουκώ και έρχεται να επιβεβαιώσει, την υπόθεση εργασίας που θέσαμε στην αρχή.

Η σχέση του υποκειμένου με την αλήθεια

« [...] Νομίζω ότι είναι χαρακτηριστικό της ανθρώπινης φύσης μας ζανά, η λήθη [...] Αλλά νομίζω ότι πέρα από τη συνυφασμένη με την ανθρώπινη φύση αυτής της λήθης, κάπως.. είναι λίγο στοχευμένο όλο αυτό.. χωρίς να περάσουμε στη συνωμοσιολογία.. αλλά κάπως οι εξουσίες αυτού του κόσμου θέλουν να ξεχνάμε. Και το προωθούν με κάθε τρόπο αυτό το πράγμα. Είτε μέσω των ΜΜΕ, είτε μέσω του ελέγχου της εκπαίδευσης, είτε μέσω του καταναλωτισμού.. πολλούς μοχλούς έχει αυτή η εξουσία να μας κάνει να ξεχνάμε. Το ότι μαθαίνουμε στην ιστορία ότι μας μαθαίνουνε είναι επίσης εξοργιστικό σχεδόν... αλλά δεν ξέρω και τι μπορούμε να κάνουμε για αυτό [...] έχουμε την τάση να θυμόμαστε με το κεφάλι μας, που ο άνθρωπος δε θυμάται με το κεφάλι του, θυμάται με το σώμα του”

Σχετικά με το ζήτημα της α-λήθειας βλέπουμε ότι αποδίδεται στην ανθρώπινη φύση το χαρακτηριστικό της λήθης. Σύμφωνα με το επιχείρημα που διατυπώνεται αφήνεται να εννοηθεί ότι η εξουσία πράττει κατά έναν τρόπο έτσι ώστε να οδηγεί τα άτομα στη λήθη. Ο συνεντευξιαζόμενος σε αυτό το σημείο, κάνει μια φουκωϊκή αναγωγή στο επίπεδο των μικρο εξουσιών. Πρόκειται για μια θέση που υποστηρίζει ότι τα άτομα «ξεχνάνε» γιατί δέχονται πιέσεις από τον κυρίαρχο λόγο των ΜΜΕ, την εκπαίδευση και την οικονομία [καπιταλισμός]. Κατά αυτόν τρόπο η σύνδεση της αλήθειας με την εξουσία, έτσι όπως την ανέπτυξε και ο Γάλλος στοχαστής αποκτά ένα σημείο τομής.

Τελική Ερμηνεία

Τόσο ο Κώστας Γάκης όσο και ο Κωνσταντίνος Μπιμπής, στον προφορικό τους λόγο εστίασαν σε προκείμενες της εξουσίας, έτσι όπως οι ίδιοι τις αντιλήφθηκαν μέσα από το παραμύθι του Τριβιζά και έδωσαν προεκτάσεις που αγγίζουν το φουκωϊκό ανάγνωσμα. Η αναγνώριση της θεωρίας της αντίστασης, ως η κατεξοχήν υπόθεση εργασίας επιβεβαιώθηκε οριστικά.

Το καθεστώς αλήθειας και η σύνδεση του καπιταλισμού με την εξουσία, αποτελούν επίσης βασικές προκείμενες του Γάλλου στοχαστή. Η προσέγγιση του ζητήματος της εξουσίας επομένως μέσα από τον λόγο των συνεντευξιαζόμενων επιβεβαιώνει τις αρχικές υποθέσεις, σε ότι αφορά τόσο το ζήτημα της αντίστασης όσο και τη

γενικότερη σύνδεση της θεωρίας του Foucault με τον Τριβιζά. Λειτουργεί επιπρόσθετα ως ένα ερευνητικό μέσο που προωθεί και επιβεβαιώνει σε ένα βαθμό μέρος της παρούσας εργασίας.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η μελέτη του φαινομένου της εξουσίας έτσι όπως πραγματοποιήθηκε στη παρούσα εργασία, δε μπορεί παρά να συγκρατήσει ένα σύνθετο λεξιλόγιο. Χαρακτηριστικές έννοιες και λέξεις όπως: *συγκρότηση του υποκειμένου, ρόλος της επιστήμης, καθεστώς αλήθειας, μηχανισμοί εξουσίας, έλεγχος, επιτήρηση, αποκλεισμός, αποτελούν* κυρίαρχες αναφορές στα κείμενα του Foucault από τη δεκαετία του '70 και ύστερα. Το θεωρητικό σχήμα του Foucault δε σταματά να *αναζητά νέες προσεγγίσεις, να αποδομεί υπάρχουσες θέσεις, να διατυπώνει υποθέσεις, να εφευρίσκει, να κατασκευάζει αναλογίες, να εξιστορεί μύθους, να προτείνει έννοιες, να τις αποσύρει και τελικά να τις τροποποιεί*³⁵⁰. Παρόλο που το ζήτημα της εξουσίας αποτελεί ένα από τα εκτενώς «αμφισβητούμενα» πεδία στο χώρο της κοινωνικής και πολιτικής θεωρίας, σύμφωνα με τον Λυριτζή³⁵¹ αλλά και σύμφωνα με πολλούς άλλους αναλυτές, ο Foucault καταφέρνει να δημιουργήσει από την αρχή ένα σύμπαν γεμάτο υποψίες. Σαν να γράφεται η ιστορία ξανά από την αρχή. Οι σχέσεις επαναπροσδιορίζονται και τα κοινωνικά φαινόμενα επιδέχονται νέες ερμηνευτικές.

Είναι αλήθεια ότι στη παρούσα εργασία δεν ασχοληθήκαμε με τις κριτικές που ασκήθηκαν περί κενού εννοιολογικού πλαισίου και αδυναμίας επεξεργασίας των κοινωνικών φαινομένων. Στη παρούσα εργασία προσπαθήσαμε να αναδείξουμε την οπτική του Γάλλου στοχαστή, στη λογική που ξεφεύγει από την παραδοσιακή σύλληψη της κοινωνίας και της πολιτικής και εισάγει μια πολυπλοκότερη εξήγηση. Ο Foucault εκκινεί από την εμπειρία και φιλοδοξεί να θέσει υπό κριτική εξέταση τα στοιχεία που συνθέτουν το «παρόν». Αμφισβητεί. Διαρκώς αμφισβητεί. Αναζητά μια άλλη πρόσβαση για το υποκείμενο για αυτό και πειραματίζεται μαζί του για αυτό και το μεταστρέφει. Και παρότι η εξουσία υπάρχει παντού σε κάθε σχέση, σε κάθε

³⁵⁰ Toni Negri, «Ο Φουκώ μεταξύ παρελθόντος και μέλλοντος», *Αφιέρωμα στον Μισέλ Φουκώ* μτφρ Τ. Μπέτζελος, *Ουτοπία*, τυχ. 72, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 2006, σ 169

³⁵¹ Χρήστος Λυριντζής, «Περί εξουσίας: ο Φουκώ και η ανάλυση μιας επίμαχης έννοιας», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τχ. 86, 1995,

δίκτυο, σε κάθε μικρή ή μεγάλη στιγμή, το περιθώριο της αντίστασης είναι διάχυτο, γιατί τα υποκείμενα κατά βάση είναι ελεύθερα.

Σε αυτό το σημείο κάπου συναντάμε τελικά τον Τριβιζά. Η έννοια της αντίστασης και στα δυο παραμύθια αποτελεί ένα βασικό θεματικό άξονα. Προσωπικά εκτιμώ ότι η συγκεκριμένη προβληματική απασχόλησε τον Τριβιζά στο βαθμό που όντως τα υποκείμενα είχαν την ελευθερία να ανατρέψουν τις αντίστοιχες συνθήκες. Οι αφηγηματικές τεχνικές και τα λογοτεχνικά ευρήματα έδωσαν το περιθώριο στον αναγνώστη μέσα από οικείες καταστάσεις να οδηγηθεί βαθμιαία στη σύλληψη της παραπάνω θέσης. Ο συγγραφέας αρθρώνει έναν λόγο γύρω μια κεντρική εξουσία κάθε φορά, οι πειθαρχικοί μηχανισμοί όμως έτσι όπως τους περιγράψαμε διαβάζουν σε αρκετά σημεία το φουκωϊκό corpus.

Η εξουσία αφορά τον Γάλλο στοχαστή στο βαθμό που μέσα της βλέπει τη συγκρότηση του υποκειμένου. Το παραμύθι ως ο κατεξοχήν τόπος μέσα στον οποίο διαμορφώνεται το υποκείμενο, συμβάλει σε αυτή τη συγκρότηση. Επομένως μέσα από τη συγκεκριμένη εργασία και την ανάλυση των συγκεκριμένων παραμυθιών διαπιστώνουμε τελικά ότι το έργο του Τριβιζά συγκροτεί τον αναγνώστη – υποκείμενο και διαμορφώνει σε αυτό μια άποψη για την εξουσία. Το πέρασμα από τον μύθο στην αντίληψη της εξουσίας εστιάζει σύμφωνα με τη προσωπική μου εκτίμηση στο ζήτημα της αντίστασης. Ο Τριβιζάς, τελικά χαρτογραφεί την υπόθεση της εξουσίας αφήνοντας και στα δυο παραμύθια ανοιχτό το ενδεχόμενο της αντίστασης. Γεγονός που επιβεβαιώνεται και στη θεωρία του Foucault.

Ολοκληρώνοντας τις ερευνητικές υποθέσεις μέσα από την ανάλυση της συνέντευξης των δημιουργών της παράστασης *«Η τελευταία μαύρη γάτα»*, αγγίξαμε το τοπίο της έρευνας μέσω μιας άλλης οπτικής. Όπως ήδη αναφέραμε στη τελική ερμηνεία της θεματικής ανάλυσης, οι δημιουργοί της παράστασης μέσα από το καθρέφτισμα του έργου του Τριβιζά ασχολήθηκαν έμμεσα και οι ίδιοι με το φουκωϊκό ανάγνωσμα.

Θα ήθελα να πιστεύω ότι η παρούσα εργασία δεν μένει σε ένα εμμονικό κατασκευάσμα, αλλά πληροί τις προϋποθέσεις μιας υποψίας που επιβεβαιώνεται. Ή μάλλον καλύτερα μιας φαντασίας που εκφέρεται ως λόγος και δομείται μέσα από

συγκεκριμένα επιχειρήματα. Στην επιστήμη πρέπει να φανταζόμαστε όλο και περισσότερο, όλο και τολμηρότερα³⁵², προτρέπει ο Τριβιζάς.

Ο διάλογος φυσικά και παραμένει ανοιχτός και απαραίτητος.

³⁵² Ομιλία του Ευγένιου Τριβιζά στο 2.21' στο TeDx Talkis: <https://www.youtube.com/watch?v=tx67UwCrqkU> (τελευταία ενημέρωση 11/12/2016)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Agamben Giorgio, *Homo sacer Κυρίαρχη εξουσία και γυμνή ζωή*, μτφρ: Τσιαμούρας Π, Scripta, Αθήνα, 2005
- Αθανασίου Αθηνά, *Ζωή στο όριο – Δοκίμια για το σώμα το φύλο και τη βιοπολιτική*, Εκκρεμές, Αθήνα, 2007
- Αθανασίου, *Η κρίση ως «κατάσταση έκτακτης ανάγκης - Κριτικές και αντιστάσεις*, Σαββάλας, Αθήνα, 2012
- Αλτουσέρ Λουί, *Θέσεις (1964 - 1975)*, μτφρ. Ξ. Γιαταγάνας, Θεμέλιο, Αθήνα, 1999
- Barthes Roland, *Απόλαυση – Γραφή – Ανάγνωση*, μτφρ Α. Κόρκα, Πλέθρον, Αθήνα, 2005
- Βέν Πώλ, *Φουκώ Η σκέψη του, η προσωπικότητά του*, μτφρ. Γ. Καράμπελας, Εστία, Αθήνα, 2011
- Blanchot Maurice, *Ο Μισέλ Φουκώ όπως τον φαντάζομαι*, μτφρ Β. Πατσογιάννης, Πλέθρον, Αθήνα, 2016
- Butler Judith, *Η ψυχική ζωή της εξουσίας*, μτφρ: Τ. Μπέτζελος, Πλέθρον, Αθήνα, 2009
- Γκρο Φρεντερίκ, *Μισέλ Φουκώ*, μτφρ: Α. Κλαμπατσέα, Νήσος, Αθήνα, 2007
- Craib Ian, *Σύγχρονη κοινωνική θεωρία: από τον Πάρσονς στον Χάμπερμας*, μτφρ. Μ. Τζιαντζή – Π. Ε. Λέκκας, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2000
- Deleuze Gilles, *Φουκώ*, μτφρ. Τ. Μπέτζελος, Πλέθρον, Αθήνα, 2005
- Δοξιάδης Κύρκος, *Ο Foucault φιλοσοφίας και της Αριστεράς*, νήσος, Αθήνα, 2015
- Fiske John, *Εισαγωγή στην Επικοινωνία*, μτφρ. Β. Μεσσήνη – Ε. Λούντζη, Επικοινωνία και κουλτούρα, Αθήνα, 1992
- Gutting Gary, «Foucault, Modern Sex», *Foucault: A very short introduction*, Oxford University Press, New York, 2005
- Κακολύρης Γεράσιμος, *Κείμενα Νεώτερης και Σύγχρονης Φιλοσοφίας*, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα, 2008
- Κιουπκιολής Αλέξανδρος, *Φιλοσοφίες της Ελευθερίας. Από τον Μαρξ και τον Κλασικό Φιλελευθερισμό ως τον Καστοριάδη, τον Foucault και τη δημοκρατία των κοινών*, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Ζωγράφου, 2015
- Μπένγιαμιν Βάλτερ, *Θέσεις για τη φιλοσοφία της Ιστορίας*, μτφρ. Μ. Παράσχης, Ουτοπία, Αθήνα, 1983
- Merquior José Guilherme, «Politics of the body, techniques of the soul: Foucault's history of sexuality», Foucault, Univesrity of California Press, Brekley and Los Angeles, 1985
- Παπαντωνάκης Γ. – Αναγνωστοπούλου Δ. (επιμ.), *Εξουσία και δύναμη στην παιδική και νεανική λογοτεχνία*, Πατάκης, Αθήνα, 2010

Πετμετζίδου Μαρία (επιμ.), *Σύγχρονη Κοινωνιολογική Θεωρία*, τόμος II, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Αθήνα, 1999

Popper Karl, *Unended Quest*, Fontana, Glasgow, 1976

Rabinow Paul, *The Foucault Reader*, Pantheon Books, New York, 1984

Smith Philip, *Πολιτισμική Θεωρία, Μια εισαγωγή*, μτφρ. Α. Κατσιακέρης, επιμ. Ν. Μπουμπάρης, Κριτική, Αθήνα, 2006

Τριβιζάς Ευγένιος, *Τα μαγικά μαξιλάρια*, Αθήνα, Πατάκης, 2015

Τριβιζάς Ευγένιος, *Η τελευταία μαύρη γάτα*, Μεταίχμιο, Αθήνα, 2016

Φουκώ Μισέλ, *Οι λέξεις και τα Πράγματα*, μτφρ Κ. Παπαγιώργης, Γνώση, Αθήνα, 1986

Φουκώ Μισέλ, *Εξουσία, Γνώση και Ηθική*, μτφρ Ζ. Σαρίκας, Ύψιλον, Αθήνα, 1987

Φουκώ Μισέλ, *Η μικροφυσική της εξουσίας*, Ύψιλον, Αθήνα, 1991

Φουκώ Μισέλ, *Το Μάτι της εξουσίας*, μτφρ. Τ. Μπέτζελος, Βάνιας, Θεσ/νίκη, 1994

Φουκώ Μισέλ, *Οι μη κανονικοί, Παραδόσεις στο κολέγιο της Γαλλίας 1974-1975*, μτφρ: Σιαμανδούρας Σ., Εστία, 2010

Foucault Michel, *Ιστορία της σεξουαλικότητας τόμος I. Η βούληση για γνώση*, μτφρ Τ. Μπέτζελος, Πλέθρον, Αθήνα, 2011

Φουκώ Μισέλ, *Επιλογή από τα Dits et écrits*, μτφρ Θ. Λάγιος, Στιγμή, Αθήνα, 2011

Foucault Michel, *Επιτήρηση και Τιμωρία Η Γέννηση της Φυλακής*, μτφρ. Τ. Μπέτζελος, Πλέθρον, Αθήνα, 2011

Foucault Michel, *Για την Υπεράσπιση της Κοινωνίας*, μτφρ. Τ. Δημητρούλια, Ψυχογιός, Αθήνα, 2015

Foucault Michel, *Για την εξουσία και την ταξική πάλη, Συζήτηση με τέσσερα μέλη της LCR*, μτφρ: Χρ. Βαλλιάνος, Εκτός Γραμμής, Αθήνα, 2016

Foucault Michel, *Η Τιμωρητική Κοινωνία, Παραδόσεις στο Κολλέγιο της Γαλλίας (1972 - 73)*, μτφρ Β. Πατσογιάννης, Πλέθρον, Αθήνα, 2016

Foucault Michel, *Επίσκεψη στη Φυλακή Άττικα, Ο κινηματογράφος και η Λαϊκή Μνήμη*, Ελευθεριακή Κουλτούρα, Αθήνα, 2016

Στυλιανού Άρης, *Θεωρίες του Κοινωνικού Συμβολαίου Από τον Γκρότιους στον Ρουσσώ*, Πόλις, Αθήνα, 2009

Ψύλλα Μαριάννα, *Το μήνυμα ως αντικείμενο ερμηνείας και ανάλυσης, στο συλλογικό Μέθοδοι στην Κοινωνιολογική έρευνα*, Τυπωθήτω – Γιώργος Δαρδανός, Αθήνα, 1988

Ψύλλα Μαριάννα, *Μεθοδολογία της ανάλυσης ενός γεγονότος από τον έντυπο λόγο*, Τυπωθήτω – Γιώργος Δαρδανός, Αθήνα, 2010

Άρθρα

Βεργέτης Δημήτρης «Φουκώ και Λακάν: Η επιστροφή του υποκειμένου στον ορίζοντα της βιο – εξουσίας», *Αφιέρωμα στον Μ. Φουκώ*, Ουτοπία, τεύχος 72, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 2006, Αθήνα

Ζερβού Αλεξάνδρα, «Ευγένιος ο παρωδός, της εποχής μας κληρωτό, ή οι περιπέτειες των λέξεων και των κειμένων», *Κείμενα*, τεύχος 6, Σεπτέμβριος 2007

Κέη Κατερίνα, «Η περιπέτεια της υποκειμενικότητας στο έργο του Μισέλ Φουκώ», *Αφιέρωμα στον Μισέλ Φουκώ*, Ουτοπία, τεύχος 72, Νοέμβριος – Δεκέμβριος 2006, Αθήνα

Λυριντζής Χρήστος, «Περί εξουσίας: ο Φουκώ και η ανάλυση μιας επίμαχης έννοιας», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τεύχος 86, 1995, Αθήνα

Μπέτζελος Τάσος και Σωτήρης Παναγιώτης, «Σώματα, Λόγοι, Εξουσίες: Ξαναγυρνώντας στην Περίπτωση Φουκώ», *Θέσεις*, Τεύχος 89, περίοδος: Οκτώβριος – Δεκέμβριος 2014, Αθήνα

Μητροσύλη Μαρία , «Το ερώτημα της σεξουαλικότητας στον Φουκώ. Μια ανάγνωση μέσω της Ιστορίας της Σεξουαλικότητας», *Εκ των Υστέρων*, Σεξουαλικότητα και φύλο, τόμος 19, Δεκέμβριος 2009, Αθήνα

Negri Toni, «Ο Φουκώ μεταξύ παρελθόντος και μέλλοντος», *Αφιέρωμα στον Μισέλ Φουκώ*, μτφρ. Τ. Μπέτζελος, Ουτοπία, τεύχος 72, Νοέμβριος - Δεκέμβριος 2006, Αθήνα

Ντιντιέ Έριμπόν, «Το τοπικό και το παγκόσμιο: μορφές εξουσίας και τρόποι αντίστασης», *Αφιέρωμα στον Μισέλ Φουκώ*, μτφρ Κ. Σπαθαράκης, Νέα Εστία, τόμος 169, τεύχος 1843, Απρίλιος 2011, Αθήνα

Σταυρίδης Σταύρος , «Ο χώρος της τάξης και οι ετεροτοπίες: Ο Φουκώ ως γεωγράφος της ετερότητας», *Αφιέρωμα στον Μισέλ Φουκώ*, Ουτοπία, τεύχος 72, Νοέμβριος – Δεκέμβριος 2006, Αθήνα

Σίμος Χρήστος, «Το ζήτημα της εξουσίας στον Αλτουσέρ και τον Φουκώ», *Θέσεις*, Τεύχος 94, Ιανουάριος – Μάρτιος 2006, Αθήνα

Τσακιστράκη Χριστίνα, *Αλήθεια, Εξομολόγηση, Υποκείμενο, Στοιχεία για τη γενεαλογική κριτική της ψυχανάλυσης του Φουκώ*, Ουτοπία, Τεύχος 72, Νοέμβριος 2006, Αθήνα,

Τσάμπουρας Κώστας, «Το πολιτικό και η αλήθεια», *Αφιέρωμα στον Μισέλ Φουκώ*, Νέα Εστία, τόμος 169, τεύχος 1843, Απρίλιος 2011, Αθήνα

Διαδίκτυο

Γαλανόπουλος Αντώνης, *ο Michel Paul Foucault και η θεώρηση της εξουσίας*, στο *Περιοδικό*, διαθέσιμο στο <http://www.toperiodiko.gr/%CE%BF-michel-paul-foucault-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B7-%CE%B8%CE%B5%CF%8E%CF%81%CE%B7%CF%83%CE%B7-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%B5%CE%BE%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%AF%CE%B1%CF%82/#.WE TAe aLTIU>

Foucault Michel, *The Subject and the power*, Critical Inquiry, Vol 8, No 4, The University of Chicago Press, 1982, p 786 στο <http://www.unisa.edu.au/Global/EASS/HRI/foucault-the subject and power.pdf>

Let's imagine: Eugene Trivizas at TEDxAthens [2013], διαθέσιμο στο: <https://www.youtube.com/watch?v=tx67UwCrqkU>

Manifesto of the Groupe d'Information sur les prisons (1971) διαθέσιμο στο: <http://www.critical-theory.com/michel-foucault-prisons-and-the-future-of-abolition-an-interview/>

Μάτσα Κατερίνα, *Michel Foucault, Για την Υπεράσπιση της κοινωνίας*, μτφρ. Τ. Δημητρούλια, Ψυχογιός, Αθήνα, 2002, διαθέσιμο στο <http://www.frenchphilosophy.gr/wp-content/uploads/2013/11/Matsa-K.-M.-Foucault-Gia-tin-yperaspisi-tis-koinonias-Outopia-2002.pdf>

Πέτρος Πανάου, *Βιοεξουσία και αλήθεια: Διαβάζοντας την Τελευταία μαύρη γάτα με τον Μισέλ Φουκό*, διαθέσιμο στο http://www.metaixmio.gr/images/pdf/trivizas/panaou_MAVRH%20GATA.pdf

Τζόρτζιο Αγκάμπεν - Βιοπολιτική: Το πλήρες κείμενο της συνέντευξης στην ET3, (επιμέλεια/μετάφραση: Άκης Γαβριηλίδης), διαθέσιμο στο: <https://left.gr/news/tzortzio-agkampen-viopolitiki-plires-keimeno-tis-synenteyxis-stin-et3#sthash.K9qnoNx2.dpuf>

18-01-2016, *Ευγένιος Τριβιζάς*, Σχολή Γονεων Ανοιχτό Πανεπιστήμιο Κατερίνης, διαθέσιμο στο: <https://www.youtube.com/watch?v=hgJk9FJ9w5g>